

MAAILMASÕDA

1914. A. SÕJASÜNDMISI

Duplum

MAAILMASÕDA I / 1914. AASTA SÕJASÜNDMUSI

MAAILMASÕDA 1914—1918

I

1914. AASTA SÕJASÜNDMUSI

TOIMETANUD
A. HANKO

EESTI KIRJASTUSE KOOPERATIIV TARTUS

2

A- 11221 E

MAAILMASÕJA ISELOOM JA TEGURID.

Maailmasõja iseloom.

Maailmasõda nimetatakse rahvasõjaks, sest et siin kaugelt suurem osa rahvast ühel või teisel viisil võitlusest vaenlase vastu osa võttis.

Küll ei kandnud ega käsitanud kogu rahvas relvi, paljud inimesed ei saanud vaenlast iialgi näha, aga kogu ühiskond organiseeriti sõjapidamise otstarbeks, ja kaudselt ei jäänud tööta-jaist palju keegi võitlusest kõrvale. Põllumees, meremees, vabrikutöoline, insener, keemik, ajakirjanik, isegi kirjanik aitas oma töö ja tegevusega kaasa selleks, et rindel viibijaile ainelisi ja vaimlisi vahendeid võitluseks vaenlase vastu muretseda, samuti ka tagalast toita ning ülal pidada, kuna tagala tugevusest olenes väga tähtsal määral rinde vastupanujõud.

Ometi ei saa Maailmasõda sõna täpses mõttes rahvasõjaks pidada, sest et sellest sõjast otseselt ikkagi ainult teatud osa meestest osa võttis, nimelt nooremad mehed, kes sõjaväeteenistuseks enam või vähem olid ette valmistatud. Rahvasõda, nagu ta alguses ilmnes, kandis teist iseloomu. See sõda, kus võideldi peamiselt aineliste huvide eest — nagu nüüdki — oli hävitussõda, kus ei antud kellelegi armu. Mehed tapeti enamasti maha, kui neid mõnel põhjusel orjadeks ei tehtud, naised, enamasti ka lapsed jäeti ellu, kuid neist said orjad. Võidetud rahvale ei jäänud mingit eluõigust. Sel viisil on palju rahvaid hukkunud.

Vähehaaval andis hävitussõda aset teisele sõja kujule, kus enam otse rahvas ei sõdinud rahva vastu, nagu näiteks rahvaste rändamise ajal, vaid seda ülesannet täitis eriline sõjavägi. Nüüd seisib juba mitte rahvas rahva vastu, vaid sõjavägi sõjaväe vastu.

Mõned väidavad, et hävitussõja olevat muutnud kultuursemaks sõjaks — kus vastast ei püüta enam täiesti kaotada, vaid sundida oma tahtmist täitma — eeskätt just ristiusk. Kindlasti on ristiusk siin aja kestes pisut kaasa mõjunud, kuigi näiteks ristiusuliste

sakslaste sõda eestlaste vastu osalt hävitussõja iseloomu kandis. Muutuse peamiseks põhjuseks näib aga olevat asjaolu, et kui rahvad teatud paikadesse juba kindlasti elama asusid, ei olnud neile oma naabrite hävitamine enam vajalik. Tüli puhul püüti vastast vaid oma tahtmise alla painutada, temalt makse nõuda ja vahel ka osa ta maid ära võtta. Inimeste hoolimatul mahatapmisel ei olnud enam mõtet ega otstarvet. Loomulikkudes oludes elati naabritega rahu, arendati kaubanduslikku läbikäimist ja oldi üksteisele tarvilik. Kui vahel juhtus, et naabri maad metsikult rüüstati ja laastati ning kõik ettesattunud inimesed hävitati, siis oli see ikkagi vaid tüli puhul, et naabrit karistada ja rahutegemisele sundida.

Igatahes oli ühiskond nüüd juba tunduvalt muutunud, võrreldes varema ajaga, kui ta kandis sõjalist iseloomu ja kui mõni selline rahvas teatud juhtumil peaaegu täiesti hävines, näiteks teutoonid, kimbrid, ida-goodid. Sõjavägi moodustas nüüd vaid ühe organi ühiskonnas, millel oli täita oma eriülesanne — maad kaitsta või ka naabritele kallale tungida, kui see mõnel põhjusel vajalik oli. Rahvas oma suures enamuses oli patsifitseeritud, inimesed rahulikeks kodanikeks muutunud, kes sõjast võrdlemisi vähe tunda said, kui just vaenlane maale sisse ei tunginud või maad ei blokeerinud, millal võis mõningatest tarbeainetest puudust tunda, nagu oli lugu osalt ka meil — kuigi vähemal määral — Krimmi-sõja ajal, millal Inglise laevastik Läänemerel viibis.

Kuid mis teadsid meie inimesed näiteks viimasest Vene-Türgi, isegi Vene-Jaapani sõjast? Muidugi võttis neist sõdadest osa ka eestlasi, kuid suhteliselt vähesel arvul ja rahvas ise — suures enamuses — jäi neist sõdadest kõigiti täiesti puutumata.

Ka sõjaväe laad muutus aegade kestes. Keskajal olid Euroopa kultuurriikides sõjameesteks peamiselt rüütli d. Sõjaväeteenistus oli valitseva klassi eesõiguseks, kuid ühtlasi ka kohuseks. Teised rahvakihid täitsid sõjaväeteenistuses vaid kõrvalist osa.

Rüütli-ajastule järgnes tingi- ehk palgasõdurite ajajärk, kui sõjamehed nagu mingi tsunfti moodustasid. See tsunft oli rahvusvaheline ja mehed teenisid ainult raha pärast ning seda, kes paremini maksis. Üldiseloomu ei muuda asjaolu, et sõjaväeteenistusse tol ajal kaunis rohkesti inimesi sattus, kes mitte ainult raha ei tahtnud, vaid ka seiklusi armastasid. Rahvuslikke vägesid oli tol ajal suhteliselt vähe. Ei ole seepärast ime, et tuli ette juhtumeid, kus palgasõdurid lahingus võitlesid vaid silmakirjaks ja vastastikku hoidusid verd valamast. Kuigi selliseid asju juhtus harva, oli siiski selge, et see süsteem, mis omal ajal ülesande täitnud, lõpuks enam ei sobinud.

Nüüd järgnes värvatud sõjaväe ajajärk, mis eelmisega teatud määral sarnaneb. Sõjaväeteenistusse astusid harilikult need,

keda selleks kehvus, tihti ka väline surve sundis. Sõja sihid olid neile sageli ükskõiksed ja lahingusse sunniti neid mitte harva hoopide varal. Aja jooksul tulid ka niisuguse sõjaväe puudused ikka selgemini ilmsiks ja siis asuti moodsa sõjaväe loomisele, mis põhineb üldisele sõjaväeteenistusele. Selline sõjavägi on täiesti rahvuslik sõjavägi.

Sõjaväes on nüüd kohustatud teenima kõik kodanikud, kes selleks kehaliselt ja vaimliselt sobivad. Rahu ajal tehakse siin veel kohati mõningaid erandeid, kuid sõja ajal on igauks teatud vanaduseni, mis üldiselt kaunis kõrge on, kohustatud oma kodumaa kaitseks välja astuma. Kui riik tegelikult alati kõigi relvakandevõimeliste meeste tööd maa kaitsmisel ei kasuta, siis sellepärast, et ta ei vaja kõiki selliseid mehi, või et ta ei suuda neid kõiki relvastada ja varustada.

Siiski aga pole nüüdisajal tegemist sõna otseses mõttes rahvasõjaga, sest sõjavägi ei ole rahvas ise — olgugi kaunis suur osa temast — vaid ta on ainult abinõu rahva käes. Sõjaväelaste ja mitte-sõjaväelaste vahel on kindel vahe, mida muu seas ka mündriga ära märgitakse.

Sõda on siis aja jooksul kujunenud rahvasõjast, millal mindi harilikult välja sellele, et vastast täiesti hävitada ja orjastada, militaarseks sõjaks, kus sõjavägi — kuigi ta kuju aja jooksul on korduvalt muutunud — on olnud vahendiks, mille varal otsustatakse selliseid tüliküsimesi, kus rahulik lahendus osutub võimatuks. Niipea kui üks pool leiab, et ta on võidetud või et tal ei ole mõtet sõda jätkata, nõustub ta rahuõlmimisega. Sõda on normaalselt nagu kahevõitlus sõjavägede vahel. Rahulikud erainimesed, mitte-sõjaväelased peavad sellest otseselt puutumata jääma.

Kuid Maailmasõjas tulid siiski mõningad hoopis uued jooned ilmsiks, mis sellest varem maksvaks tunnistatud põhimõttest juba kaunis oluliselt erinesid.

Kuna suured väejuhid, nagu Caesar, Aleksander Suur, Karl XII, Napoleon väljusid seisukohalt, et tarvis on vastase organiseeritud kaitsejõud puruks lüüa ja võitlusvõimetuks teha ning et sõja sihti ei saavutata vastase maa metsiku laastamise ja ta rahulike elanike hävitamise teel, hakati Maailmasõjas seda põhimõtet unustama, kuigi ta seni oli üldiselt ka kõigis viimase aja sõdades maksusel olnud ja rahvusvaheliste kokkulepete läbi täpsemalt kindlaks määratud.

Karl XII, Napoleoni ja teiste meetodeid ei peetud enam otsarbekaks, sest nad ei andnud Maailmasõjas soovitud tulemusi, kuna mõlemad pooled peaaegu ühetugevused olid. Ei puudunud Maailmasõjas suured lahingud, milliseid varem iial ei oldud nähtud. Aga sõjalised jõud Maailmasõjas olid nii hiigelsuured, et ka

suurimadki lahingud kummalegi poolele otsustavat võitu ei andnud.

Siis võeti tarvitusele vahend, mis oli omane rahvasõjale ja mida kultuurrahvaste humaniseeritud sõja juures põhimõtteliselt täiesti võimatuks ja lubamatuks peeti: astuti ühel või teisel viisil rahulike elanike vastu, püüti neid terroriseerida ja näljutada. Meetod andis nii häid tulemusi, et tõenäoliselt saab ta edaspidistes sõdades veel palju laialisema rakenduse, nagu juba nähtud Hispaania kodusõjast ja Jaapani-Hiina väga verisest tülist. Lennuasjandus, mis Maailmasõja ajal suhteliselt oli alles küllalt väeti, on viimase paarikümne aasta jooksul nii jõudsasti arenenud, et on võimalik — osalt ka otstarbekas — mitte ainult vastase linnu, vaid ka külasid, isegi üksikuid talusid hävitada õhust ja tekitada inimestes ahastust ning kabuhirmu.

Samuti oli Maailmasõjas vastase põlvili surumiseks üsna tõhusaks vahendiks näljutamise meetod. Muidugi on seda vahendit varemgi tarvitatud, aga ainult piiratud kindluse või kaitstud linna suhtes, kus siis ka eraelanikud sageli väga raskesti kannatada said. Maailmasõjas aga võeti see äraproovitud abinõu juba üsna laias ulatuses ja suure valjusega tarvitusele. Seni maksev põhimõte „vaba laev, vaba kaup“ kaotati tegelikult, ja sõjasalakaubaks tunnistati mitte nagu varem ainult sõjamaterjal, vaid tõepoolest peaaegu igasugune kaup, esiteks just toiduained. Põhjendus on ju päris lihtne ja selge: kui sõjaväel ei ole enam süüa, siis on ka sõjal lõpp. Et rohkearvulised eraelanikud, kes sõjast otseselt või isegi kaudselt osa ei võta — nagu näiteks lapsed — nälja läbi palju kannatada saavad, see ei puutu asjasse, vaid on ainult veidi tülikas kõrvalnähtus. Kinni peeti vahest ka neid kaupu, mis erapooletutele maadele läksid, eriti kui oli põhjust arvata, et nad sealt edasi vaenlase maale saadeti.

Niiviisi tuli Maailmasõjas ilmsiks uus nähtus, mida endised sõjad sel kujul ei tundnud. Nimelt astus militaarse sõja kõrvale majanduslik sõda, mida mõlemad pooled püüdsid kasutada, kuigi keskriigid ses suhtes olid palju halvemas seisukorras kui liitlased. Siiski ei puudunud ka Saksamaal ja ta kaaslastel kord lootus liitlasi ära näljutada: kõigepealt siis, kui inglastel oli ainult veel kolmeks nädalaks toiduaineid varuks. Aga liitlaste õnneks ei olnud sakslased õigel ajal mõtelnud oma allveelaevastiku küllaldasele arendamisele.

Mõlemad pooled heitsid teineteisele ette sõda naiste ja laste vastu ja mõlemal oli teataval määral õigus. Sõda oli saanud uue, senitundmatu iseloomu ja sõnadega ei olnud siin võimalik midagi muuta. Sõda ei ole ialgi olnud humaanne ja üldse on mõtet sõja humaansusest kõnelda. Sõja kuuju on ju muutunud, sest nüüd ei tapeta enam kõiki meesvange, — võitluse vihas ja ägeduses

juhtus seda küll vahel Maailmasõjas ja juhtub kindlasti ka edaspidigi — ega veeta naise ning lapsi vangi, nagu tehti vana aja sõdades. Ei põletata ka vaenlast elusalt ega lõigata temal rihmu seljast — muide, kodusõdades tuleb seda siiski veel ette. Aga vastase tahte murdmiseks ei valita nüüdki abinõusid, mis on tihti hirmsad mitte üksi sõduritele, vaid ka rahulikele elanikele, näiteks sõjagaas.

Rahvusvahelised kokkulepped sõja humaansemaks muutmiseks olid küll ka enne Maailmasõda olemas, aga nendest peeti sageli vaid niipalju kinni, kui paistis otstarbekas olevat, näiteks laevade uputamise suhtes. Maailmasõja ajal oli ajajärke, kus Saksa allveelaevad ilma hoiatuseta põhja lasksid kõik kaubalaevad, ka reisijate-laevad, mis vastasele kuulusid või sellele kaupu vedasid, kuigi selline tegevus ei seisnud rahvusvahelise õigusega kooskõlas. Aga rahvusvahelist õigust on alati peetud „niipalju kuipalju“. Ei leidu ühtki võimu, mis ta täitmise järele saaks valvata ja üleastujat karistada.

Maailmasõjas tuli küllalt selgesti ilmsiks see sõja uus iseloom, mis mitmeti endisaja hävitussõda meelde tuletab, sest et ta ei piirdu enam vastase sõjaväe jõu murdmise taotlemisega — kuna seda teha on võib-olla väga raske või hoopis võimata — vaid katsub ka vastase rahulikke elanikke terroriseerida, isegi neid hävitada. See on rahvaid tuleviku sõja suhtes teinud palju ettevaatlikumaks. Sellest tingitud on autarkilise majanduspoliitika tekkimine, kus iga riik püüab võimalikult kõike toota, mida vajatakse niihästi otseselt sõjapidamiseks kui ka rahva toitmiseks ja katmiseks. Puhtmajanduslikult seisukohalt ei ole selline majanduspoliitika alati kaugeltki otstarbekas, vahel on ta rahvale isegi lausa kahjulik, kuid riigi julgeoleku huvides peetakse teda siiski hädavajalikuks.

Mitte ainult majanduslikku autarkiat ehk omavarustust ei taotle riigid, vaid korraldatakse ka esmajärgulise tähtsusega mitmekesisete tarbeainete „mustade päevade“ jaoks lattu varumist, nii et riik on nüüd ehk enam „hamsterdama“ hakanud kui üksikisik.

Niisiis: kuigi Maailmasõda nimetatakse rahvasõjaks, ei olnud ta sõna otseses mõttes oma iseloomult siiski seda, sest sõdis ikkagi vaid sõjaväeteenistuseks enam või vähem kõlvulik noorem meespõlv. Aga kuna see sõda ka tagalat väga tugevasti pingutas, sõja huvides temalt mitte üksi rohkesti tööd ei nõudnud, vaid tõi tagala rahulikele elanikele ka hädaohte õhust pommitamiste tõttu ja osalt toiduainete puuduse läbi, siis seisis Maailmasõda rahvasõjale oma iseloomult omajagu lähedal.

Tekib küsimus, kas on sõjal üldse veel mõtet, kui vastased on ühetugevused, ja kas selline sõda, kus võitlust peetakse mitte

ükski vastase sõjaväe, vaid ka eraelanike vastu, ei anna soovitud tulemusi? Sõjaväed on nüüdisajal, nagu nad olid Maailmasõja ajalgi, nii suured, et neid on võimata purustada. Rinne võib ju painduda ühele ja teisele poole, seda võidakse paiguti läbi murda, kaotused võivad surnute, haavatute ja vangide näol, samuti ka äravõetud relvade ja sõjamoona näol väga suured olla, kuid see kõik ei tarvitse veel otsust anda, kui jõud enam või vähem ühetugevused on.

Puhtmilitaarse sõja kohta arvab professor Nikolai (*Biologie des Krieges*), et sel ei ole mingit mõtet. Isegi kui üks pool jääb võitjaks, parandab loodus varsti haavad, mis sõda rahvale lõõnud, ja raskesti lüüa saanud rahvas tõuseb sageli üles uue jõuga. Ainuke otstarbekas talitusviis oleks vastase täieline hävitamine, kuna see aga kultuurrahvaste juures võimalik ei ole, siis on ka sõda mõttetus.

Võiks tähendada, et isegi see rahvas, mille vastu on tarvitatud teatud määral hävitusvahendeid — kaitseta linnade pommitamine peamiselt õhust, näljutamine — ajab end harilikult varsti sirgu, välja arvatud muidugi juhtum, kui ta on täiesti orjastatud; kuid ka sel juhul ei lase ta oma võitjat rahulikult magada, vaid ootab parajat juhust, et iket maha heita.

Ometi ei ole esiotsa peale sõja muid vahendeid, millega neid tülüküsimusi otsustada, mida lepituse teel ei suudeta lahendada. On küll tõsi, et nüüdisajal ei taha rahvas teist täiesti hävitada, vaid ta jätab teisele eluõiguse, kuid ühtlasi surub ta teisele, kui ta on tugevam, oma tahte peale, mis harilikult väljendub peale muu ka aineliste huvide taotlustes ja mis seetõttu allaheidetus tekitab kättetasumise iha ning seoses muude põhjustega viib uuesti sõjale.

Sõjas raskesti kannatada saanud rahvad on seni tõepoolest alati kosunud suhteliselt küllalt ruttu. Nii arvatakse näit., et pärast Ivan Julma sõjakäike Eestisse, siin vaid umbes 70 tuhat inimest järele jäi. Kuigi pärast seda inimesi meie maale ka väljastpoolt toodi, peamiselt Soomest, oli sündimus eestlaste keskel nagu mujalgi nii suur, et rahvaarv kaunis ruttu kasvas.

Nüüd on olukord hoopis teine, Lääne-Euroopa rahvad lähenevad väljasuremisele. Austrias algas rahvaarvu langus juba 1935. aastal. Prantsusmaal näib ka rahvaarvu kasv seisma olevat, kuna Skandinaavias, Inglismaal ja ka Eestis on seda oodata kümnekonna aasta pärast. Igatahes, mida kiiremini areneb linnastumine ja industrialiseerimine — mida mõnel pool rahva õnnistuseks peetakse, kuna ta jõukust tõstab, mis aga tõepoolest rahva hukatuseks saab — seda rutem hakkab rahvaarv langema.

Huvitav on märkida, et kuna endises Austrias oli sündimus 1936. aastal 13,1, oli ta samal ajal Hispaanias 25,2, Kreekas 28,1 ning

Jaapanis 31,6. Viinis sündis 10.127 ja suri 24.045 inimest, nii et Viini väljasuremine edeneb üsna jõudsasti.

Eelpool tähendatud riigid on kõik kehvad maad, kuid ometi on nendes sündimus ja suremus väga erinev. Aga et rahvastiku juurdekasv või langus ei olene kaugeltki ainult majanduslikust olukorrast, nagu sageli püütakse väita, seda tunnistavad jõukad ja kõrge elutasemega Skandinaavia maad, samuti ka Inglis- ning Prantsusmaa.

Kui edaspidi hakatakse sõjas rohkem kasutama võitlusvahendeid ja -viise, mis annavad sõjale teatud määral hävitussõja iseloomu, siis on tõenäoline, et peale teatud arvu rindel olevate meeste hukkub ka tagalas väga palju inimesi. Kuigi püütakse sõlmida kokkuleppeid, mis kaitsmata linnade, alevite ja külade õhust pommitamist keelavad ja kui ka osalt õnnestubki selliseid kokkuleppeid paberil saavutada, kaaluvad ja arvestavad sõja-asjatundjad suure hoolega ja üsna avalikult, kui palju lennukeid ja pomme läheks vaja, et mõnd suurlinna maatasa teha. Ja ei ole kahtlust, et selliseid võitlusviise sõja korral ka tarvitatakse.

Väidetakse küll, et Maailmasõjas peeti paljudest rahvusvahelistest kokkulepetest kinni ja seepärast peaks ka tulevikusõja suhtes õhurelvade tarvitamise kohta selgemad ja kindlamad kokkulepped tehtama. Nüüd on maksvusel ainult määrus, et eraelanikke ei tohi õhust sihikindlalt pommitada. See määrus on veniv ja ei ole raske seda mitmekesiste ettekäänete all igal sammul rikkuda. Aga isegi siis, kui pannakse maksma selgemad ja kindlamad määrused õhusõja kohta, ei anna see mingit kindlustust, et eraelanikud õhust pommitamisest alati puutumata jäävad. Maailmasõja kogemused näitasid küllalt selgesti, et kui sõdija poole tõsistes huvides oli rahvusvahelisi kokkuleppeid rikkuda, siis ta seda ka tegi.

Õhukallaletungide suhtes on olemas veel üks lohutuse, ja nimelt: lennukid kuluvad kiiresti ja ükski riik ei suuda neid nii palju juurde ehitada kui sõja ajal hävineb. Kuna sõda tõenäoliselt kujuneb õige pikaks, siis väheneb ka sõja kestes lennukite läbi tekkitud hädaoht. Isegi kui see oletus õige on, võivad tuhanded lennukid, mis sõja algul tööle rakendatakse ja millede kiirus ning tegevusraadius järjest suureneb, rahulike inimeste keskel tagalas ometi hirmsat hävitustööd teha. Seda hävitustööd vähendab omajagu küll asjaolu, et inimesed püüavad nüüd sõja korral jälle muuta koopaelanikeks, kuid siiski jääb lennukiründeile veel küllalt ohvreid. Pole küll usutav, et ohvrite arv tagalas oleks nii suur, et ta sunniks ühe sõdiva poole alla andma või mõlemaid ruttu rahu sõlmima. Kuid väike ei ole häving tagalas sellise sõja puhul, mis võib ka mitte-relvakandjaid erainimesi tabada, igatahes mitte.

Kui sel viisil tekib suur inimhukk, siis peab kindlasti järgnema ka rahvaarvu tugev langus, muidugi niisugusel korral, kui vahepeal

ellu ei ärka mõned nüüd uinuvad jõud, mis Lääne-Euroopa rahvaste sigivust tõstaksid. Esiotsa ei ole aga selliseid jõudusid ette näha ja Lääne-Euroopa tulevik paistab küllalt tumedana, arvestades ida-rahvaste suurt sigivust.

Peale selle nõrgeneb rahvas kvalitatiivselt. Juba rahu ajal ei ole asi ses suhtes korras. Kuigi rahva tervishoiu eest praegu palju rohkem hoolitsetakse kui varem, avaldab see hool mitte ainult head, vaid ka halba mõju. Loomulik selektsioon, mis nõrgemad indiviidid kõrvaldab, jääb vähemaks, ja tagajärjeks on, et ka nõrgad ellu jäävad ning elu edasi annavad. Vastuabinõud, nagu sport, aitavad siin vähe kaasa, kuna sport ammugi ei ole üldine, demokraatiseeritud, ja pealegi on sageli kahtlane, kas üldse sport selle praegusel harilikul kujul on alati tervislikult kasulik. Muidugi, kui paar tosinat meest palli taovad ja tuhanded ärevusest möirgavad, siis need tuhanded harjutavad küll oma kopse vahest veidi tugevamaks, kuid ühtlasi rikuvad nad ka oma närve, mida linna-elu isegi õige tugevasti rikub.

Üldiselt nõrgestab linnaelu rahvaid pikkamisi, kuid järjekindlalt. Sageli kehvad töö- ja korteriolud — eriti just viimased — alkoholi laialisem tarvitamine kui maa selleks on võimeline, linnades viimasel ajal küllalt rohkesti moodi läinud, mitte üksi inetu, vaid ka õige kahjulik naiste suitsetamise komme — see kõik ei jäta aja jooksul oma mõju avaldamata ja rahvast nõrgestamata. Muidugi avalduvad selle tagajärjed ilmsemalt alles järgmiste põlvete juures. Aga kui rahval puuduvad ideaalid ja ta käib põhimõtte järgi: „pärast meid tulgu kas või veeuputus“, siis muidugi ei aita midagi sellise pahe vastu võitlemine.

Arvatakse küll, et kergem töö ja parem toitlus parandavad rahva kehalist seisukorda ja teevad ta tugevamaks, kuid sel väitel näib vaid niipalju alust olevat, et need tegurid aitavad rahvast nõrgestavaid mõjusid vähendada. Kumb aga tugevam on, täpsemalt selgub see alles järgmiste põlvete juures. Samuti saab alles edaspidi otsustada, kas praeguse haridussüsteemi rakendamine, kus noorsoolt õige palju nõutakse, rahvale kasuks või kahjuks tuleb. Igatahes kehalist tervist praegused kooliolud küll ei näi arendavat.

Kui oletada, et nüüdisajal rahvas üldiselt näitab nõrgestumise kalduvust, mis, nagu juba tähendatud, alles edaspidi selgemini ilmsiks tuleb, ja kui arvesse võtta, et sõjas langevad või muutuvad santideks just kõige tugevamad mehed rahva hulgast, siis on küllalt põhjust tõenäoliseks pidada, et uus sõda, mis kannab Maailmasõja iseloomu, kuid on veel pingsem niihästi rinde kui ka tagala suhtes — annaks Euroopale õige raske hoobi. Ei ole aga mingit põhjust uskuda, et hirm oma tuleviku pärast sunniks Euroopa rahvaid teatud määral rahvasõja-laadilisest sõjast loobuma ja uuesti

tagasi pöörduma puhtmilitaarsete sõjale. Nüüd tahetakse vastastest nagu Maailmasõjaski ükskõik missuguste vahenditega jagu saada. Vahendid on aga arenenud sellisteks, et nad vastuvahendeist hoolimata niihästi rindel kui ka tagalas määratusuuri kahjusid tekitavad.

Maailmasõda arvudes.

Maailmasõjaga ühenduses olevad arvud on hiigelsuured. 4 aasta, 3 kuu ja 10 päeva jooksul, mis Maailmasõda kestis, kutsuti üldse umbes 60 miljonit meest relvade juurde, nendest 21 miljonit keskriikide — Saksamaa ja ta kaaslaste — poolt ning 39 miljonit liitlaste poolt. Teiste andmete järgi on vastavad arvud 24 ja 42 miljonit. Venemaa üksi mobiliseeris 11 miljonit meest, mis tema rahvaarvu kohta suhteliselt ei olegi väga palju *).

Keskmiselt võttis Maailmasõjast osa 12% Euroopa elanikest, ja sõja lõpupoolel kutsuti sõjaväeteenistusse ka päris vanad mehed ning poisikesed, eriti Prantsusmaal ja Saksamaal.

Puuduvad kindlad andmed, kui palju oli eestlasi Maailmasõjas, kuid arvatakse, et umbes 100 tuhat meest. See arv on küll Vene keskmisest mobilisatsiooni-arvust kõrgem, kuna Vene valitsus püüdis mitmesugustel põhjustel piirimaades suhteliselt mobiliseerida rohkem kui mujal. Vähemalt esinetakse mõnelt poolt selliste väidete, kuigi selleks pole just kindlaid andmeid.

Sõjaväeteenistusse kutsutud meestest hukkus Maailmasõjas kuulide, pommide, gaaside ja tääkide läbi või maeti kaevikuisse ligi 9,5 miljonit inimest. Surma saanute arv oli liitlastel 5,9 miljonit ja keskriikidel 3,5 miljonit inimest. Igast 100-st mobiliseeritust hukkus Saksamaal 17 ja Austrias 19 inimest, ning liitlastel — vastavalt riikidele — 12—17 inimest. Iga päev hukkus keskmiselt 6200 inimest. 40% surma saanutest olid 19—24 aastat vanad, nendest 87% talupojad ja töölised.

Surma saanute arvu võib ju suureks pidada, aga kui arvestada Maailmasõja-aegsete relvade suurt hävitusvõimet, siis ei ole see arv sugugi liialdatud.

Haavatute arv on loomulikult tunduvalt suurem, ümmarguselt 21 miljonit meest, nii et keskmiselt sai iga kolmas mobiliseeritu haavata.

Suhteliselt suur arv, — ligi 1,5 miljonit inimest — on teadmata kadunud, kes hukkusid kaevikuis plahvatuste läbi, põlesid tulikahjude puhul, uppusid jõgedesse, järvedesse, rabadesse, lasti

*) Arvud mobiliseeritute kohta on küllalt ebamäärased. Nii mobiliseeris Saksamaa mõnede andmete järgi 13 miljonit, Inglismaa 9,5 miljonit, Prantsusmaa 8 miljonit, Austria 9 miljonit, Itaalia 5,6 miljonit, Ameerika 3,8 miljonit ja Venemaa koguni 19 miljonit meest.

vangi võtmise ajal maha jne. Et isegi vanemad ohvitserid võisid teadmata kaduma minna, näitab Vene sõjaväes teeninud pataljoni-ülema alampolkovnik P. Pitka - Ansomardi saatus, kes Ida-Preisimaa võitlusist enam tagasi ei tulnud ja kelle kohta igasugused jäljed kadusid.

Sõjavangide arv tõusis üle 7 miljoni mehe, kellest umbes 2 miljonit suri mitmesugustesse haigustesse ja kurnatusse. Igatahes oli suremus sõjavangide laagrites sageli suhteliselt väga suur.

Peale selle hukkus rohkesti erainimesi ja jäi sõja tagajärjel miljoneid lapsi sündimata.

Kuna revolutsioon Venemaal tekkis Maailmasõja tõttu, siis võib ka revolutsiooniaegset inimehukku panna sõja arvele. Revolutsiooni algusest kuni 1922. aastani arvatakse Venemaal olevat surma saanud umbes 16 miljonit inimest, kellest umbes 5 miljonit nälga surid. Täpsemad arvud muidugi puuduvad, kuid üldjoontes võiksid siin esitatud õiged olla.

Üldiselt ei ole kaotuste suurus kuigi kindel, sest andmed on erinevad. Siiski kõiguvad arvud surma saanute suhtes 8,8 ja 9,5 miljoni vahel.

Huvitav on veel võrrelda andmeid üksikute maade kohta ühelt poolt surma saanute, teiselt poolt kadunute ja vangi langenute suhtes, millist vahekorda võib osalt mõõdupuuks võtta üksikute rahvaste sõjaväe võitlusväärtuse kohta.

K a o t u s e d.

	Surnud.	Kadunud ja vangi langenud.
Saksamaa	1.950 tuhat	900 tuhat
Austria-Ungari	1.047 „	2.175 „
Bulgaaria	49 „	150 „
Vene	1.700 „	2.250 „
Prantsuse	1.457 „	478 „
Inglise	1.010 „	344 „
Itaalia	533 „	585 „
P.-Ameerika Ü.-r.	60 „	2 „
Belgia	115 „	45 „
Rumeenia	158 „	190 „
Serbia	322 „	175 „
Kreeka	5 „	1 „
Portugal	5 „	20 „

Maailmasõja läbi tekitatud ainelist kahjude suurust on raske kindlaks teha, üldjoontes hinnatakse seda aga 300—550 miljardile kuldfrangile *). Nii on kõikuvus kahjude hindes võrdlemisi suur.

*) 1 kuldfrank võrdub umbes 1,2 Eesti kroonile.

Igatahes, kui arvestada hävitatud linnade, külade, vabrikute (Prantsusmaal näiteks hävines 20 tuhat vabrikut ja ligi 600 tuhat elumaja ning 5000 km raudteed), ajalooliste mälestiste, raamatukogude, muuseumide, viljapuude jne. väärtust, siis saadakse kahtlemata päris kena summa.

Uputatud kaubalaevade ja kaupade väärtust arvatakse ümarguselt 25 miljardile kuldfrangile.

Veel raskem on kokku võtta kaotatud tööpäevade läbi saadud kahjusid. Siiski arvatakse ka neid keskmiselt 400 miljardile kuldfrangile.

Kui siia juurde arvata umbes 100 miljardit kuldfranki invaliidide ja sõjas langenute perekondade ülalpidamiseks, siis võiks sõjakahjusid hinnata kokku 900 miljardile kuldfrangile.

Kui eelpool tähendatud kulusid võiks nimetada sõja kaudseteks kuludeks, siis veel suuremad olid sõja otsesed kulud. Siin olgu toodud vaid mõned arvud: 1917. aastal valmistati Prantsusmaal 100 tuhat kuulipildujat, pool miljonit püssi, umbes 2 miljardit padrunit, 165 tuhat mürsku; Inglismaal valmistati samal aastal poolteist miljardit padrunit, 300 tuhat püssi ja 155 tuhat mürsku ning Põhja-Ameerika Ühendriikides 135 tuhat kuulipildujat, 450 tuhat püssi ning 9,8 tuhat suurtükki.

Saksamaal valmistati kogu sõja kestes 340 tuhat kuulipildujat, 4 miljonit püssi, 27 tuhat suurtükki ja umbes 200 miljardit padrunit.

Krupp'i vabrikus valmistati 42-sm kahureid, mille torud olid 7 m pikad ja mürsk kaalus 800 kg, niisiis kümne tubli mehe raskus!

„Paksul Bertal“, millega sakslased Pariisi pommitasid, oli 34 m pikkune toru ja ta tulistas Pariisi 130 km kauguselt. Mürsud tegid selle teekonna kolme minutiga, lennates 36 km kõrgusel, 2600 km tunnis. Üldse kostitasid sakslased pariislasi sellisest kahurist umbes 200 mürsuga, millest igaüks maksis 10—12 tuhat kuldmarka.

Laskemoona kulud tõusid paljudesse miljarditesse. Nii saatsid sakslased vastaste peale umbes 230 miljonit mürsku, kokku 40 miljardi kuldmarka *) väärtuses, prantslased 300 miljonit mürsku, 50 miljardi kuldfrangi väärtuses.

Kui maruline võis tuli vahel olla ja milliseid hiigelsummasid see maksma läks, näitab muuseas asjaolu, et 1916. aastal kulutasid inglased, valmistudes pealetungile Somme'i jõe ääres, 7 päevaga 4 miljonit mürsku umbes 600 miljoni kuldfrangi väärtuses. — 1918. aastal lasksid ameeriklased St. Mihiel'i juures mõne tunniga üle 1 miljoni mürsu välja, ja see mõni tund maksis ameeriklastele ligi

*) 1 kuldmark võrdub umbes 1,5 Eesti kroonile.

35 miljonit dollarit. Igatahes Maailmasõjas rahast ei hoolitud ega kulusid kardetud!

Huvitav on võrdluseks ära märkida, et Saksa-Prantsuse sõjas 1870.—1871. aastail kulutasid sakslased üldse umbes 100 tuhat mürsku, Maailmasõjas aga, nagu juba üteldud, 230 miljonit mürsku. Vahe on niisiis otse kohutavalt suur.

Kuna kõigil sõdijail riikidel sõja algul oli vaid väike osa mürske ja padruneid varuks sellest, mis pikk sõda nõudis — Saksa-maal näiteks 1000 mürsku iga suurtüki kohta, tõepoolest kulus aga iga töös olnud suurtüki kohta 4500 mürsku — siis pidi tööstus muidugi kogu aeg täie jõuga tegevuses olema, mille läbi paljud tööstusettevõtted teenisid hiigelsummasid. Üldse kogu relvastus, varustus, toiduained jne., mida sõjavägi vajab, pani kõigis maades liikuma tohutusuuri summasid, tihti seoses suurte altkäemaksudega ja igasuguste tehingutega. Siiski kogunesid sõjakasud enamasti vähearvuliste inimeste kätte, kus need rikkused hiljem majanduslike kitsikuste ajajärkudel sageli hävinesid.

On selge, et sõda nõuab üldse palju raha. Maailmasõjas tõusid vajalikud summad kõigis maades otse kohutavalt suurteks*). Tagajärgedeks oli: rohke paberraha väljalaskmine, rahaväärtuse langus ja kohati riikide rahaliselt kokkuvarisemine ning hiigelvõlad. Põhja-Ameerika Ühendriikidele, näiteks, võlgnevad Euroopa riigid Maailmasõja arvel veel praegu ümmarguselt 12 miljardit dollarit, ja nad ei rutta selle võla tasumisega.

Ometi ei saa jätta märkimata, et r a h a p u u d u s ei sundinud ühtki võitlejaist rahu tegema.

Maailmasõja kõlbeline külg.

Kuid asjal on ka teine külg, kõlbeline. Kui palju sõda hävitabki inimelusid ja ainelisi varasid, kui palju ta laostabki kõlblust, ei puudu tal siiski oma ühiskondlik väärtus. Kui sõjas tapmine oleks ühiskondlik kuritegu, siis peaks iga inimene, kes ei ole kaotanud oma kõlbelist tundlikkust, olema haaratud kõlbelisest vihast ja põlgusest inimeste vastu, kes teostasid sellise õudse ja kohutava tapatalgu nagu Maailmasõda. Aga ometi ei leidu nende inimeste vastu seltskonnas vähimatki viha ega põlgust, otse vastu-pidi, neid peetakse rahvuslikeks kangelasteks, neid austatakse ja

*) Enam-vähem kindlad ja usaldusväärsed andmed otseste sõjakulude kohta on õieti olemas vaid Inglismaa kohta. Esimesel 240 sõjapäeval olid nad keskmiselt 1,5 miljonit naelsterlingit päevas, kuid 1918. a. olid nad juba tõusnud neljakordseks. Inglise sõjakulusid arvatakse 180 miljardile Eesti kroonile, Saksa omi 130 ja Prantsuse omi 100 miljardile Eesti kroonile. Päevas kulus kokku 900 miljonit ja tunnis ligi 40 miljonit Eesti krooni. Kõik sõjakulud kokku arvatakse olevat üle 1250 miljardi Eesti krooni 1914. a. rahaväärtuse alusel Eesti kroonidesse ümberarvatult.

imetletakse. Ja mida enam inimesi, oma ligimesi, keegi sõjas on hävitanud, seda suurem lugupidamine ja imetlus saab talle seltskonnas osaks.

Sõja sihiks on rahvuslik julgeolek. Kuigi ajaloos on küllalt esinenud ülekohtusi sõdu, kus üks rahvas saagihimus ja orjastamispuüdes teisele kallale tungib, ei muuda see põhimõtteliselt asja. Sõduri pärisülesandeks sõjas ei ole sugugi teise inimese elu võtmine, vaid oma vastaste kahjutuks tegemine. Sellelt seisukohalt võib suure austuse osaliseks saada ka see sõdur, kes ei ole ei otseselt ega kaudselt ühtki vaenlast surmanud, vaid mõnel teisel teel oma maale sõjas tõsist kasu toonud. Näiteks kui sõdur vallutab vaenlase kuulipilduja või meremees hävitab vaenlase miini, ilma et seejuures ükski vaenlane hukkuks, väärib ta tunnustust.

Kui sõja sihti — rahvuslikku julgeolekut — saavutatakse ilma vägivaldalla ja verevalamiseta, on seda parem. Seepärast ei tapetagi harilikus olukorras, kui inimesed ei ole liiga võitlushoogu sattunud või kui ei ole põhjust eriliseks vihaks, iialgi seda vastast, kes relvad maha paneb.

Sõda oma olemuselt ei ole vaid vaen. Tige metsloom inimeses vaenutseb kõigea ka rahu ajal, tõsisele inimesele aga annab sõda võimalust kõlbeliseks suhtumiseks mitte ainult omadele, vaid ka vaenlastele. Avalikus võitluses õpivad vastased teineteise väärtusi tundma ja teineteist hindama ning austama.

Kõige halva ja inetu kõrval ei puudu sõjas ka palju head ja ilusat. Igatahes harva leidub olukordi, kus inimese endaohverdus — mitte ainult oma rahva, vaid sageli ka üksiku seltsimehe eest —, julgus ja suurmeelsus nii tugevasti ilmsiks tulevad nagu sõjas.

Maailmasõja ajal ei puudunud küllalt rohkearvulised vastastikused süüdistused mitte üksi tooruses ja igasuguses vägivaldas, vaid isegi metsikuses. Muidugi tuli kõike seda siin ja seal ette, kuid ometi on nüüdisaja sõda endiste aegade omadest nii palju inimlikum, et nende vahe on hiigelsuur.

Jättes kõrvale metsrahvaste hävitavad võitlused, olgu siin toodud vaid mõned näited endiste aegade sõjapidamisviisidest kultuurrahvaste juures.

Kui ateenlased 416. aastal e. Kr. Melose saare vallutasid, lõid nad kõik mehed surnuks ja müüsid naised ning lapsed orjadeks. 413. a. sulgesid sürakuuslased 7 tuhat Attika vangi sügavaimatesse kivimurdudesse ja lasksid nad seal surra. 405. aastal e. Kr. otsustas Attika rahvakoosolek kõigil sõjavangidel paremad käed ära raida. Attika sõjapealik Philokles laskis vangi võetud vaenlased kaljult alla heita. Spartalased tapsid pärast Ägospotai lahingut kõik vangi sattunud ateenlased.

Samal ajal seisis aga Kreeka kultuur kõrgel tasemel; kujutavas kunstis ja arhitektuuris loodi imetlusväärseid teoseid, ning kreekelased kuulasid hardumusega Sophoklese ja Euripidese tragöödiad ja Aristophanese säravat nalja.

Kui roomlased Capua ja Tarenti linnad 211. ja 209. aastail e. Kr. vallutasid, siis piitsutati 53 ohvitseri läbi ja surmati, linnavalitsuse liikmed heideti vangi, paljud müüdi orjadeks ja rikaste varandus konfiskeeriti.

Rooma kultuur seisis väga kõrgel järjel, kunst oli jõudsasti arenenud ja teadus tublisti edenenud, kuid peamiselt kodusõja tagajärjel tekkisid peale muude pahede veel suured meriröövlite hulgad, kes eriti võimsad olid Vahemere idaosas. Ainult suure pingutusega õnnestus valitsusel nendest 67. aastal e. Kr. jagu saada, ja siis võisid roomlased pilti näha, mida küll ükski kultuurrahvas ei ole iganes näinud: 6 tuhat meriröövlit, suuremalt osalt segaste ja raskete aegade ohvrid, poodi risti Via Appia'l, Capuast kuni Roomani.

Sakslaste sõjas vendide vastu laskis Heinrich I 928. aastal pärast Lenzeni lahingut vendide vangid tappa. Sedasama laskis teha mõni aasta hiljem ka Otto I. Ühel langenud vendide vürsti nõuandjal pistisid sakslased silmad peast ja kiskusid keele suust ning jätsid ta siis laipade keskele lahinguväljale.

Kui ristisõitjad 1099. aastal Jeruusalema vallutasid, panid nad saratseenide keskel, kes alistuda tahtsid, toime hirmsa vere-sauna. Juudid põletasid nad koos sünagoogiga, Kristuse auks.

Ometi ei saa jätta tähendamata, et aja jooksul hakkasid kristlased saratseene, nendega enam tutvudes, enam hindama ja neist lugu pidama. Eriti suure austuse ja piirita imetluse osaliseks sai saratseenide sultan Saladin, kelles kristlased õppisid tundma tarka valitsejat, vahvat sõjameest ja suuremeelset inimest.

Suurest julmusest sõjas teab meiegi maa palju jutustada, niihästi sakslaste sissetungi ajast kui ka hiljem, Vene sõjavägede sõjakäikudest Moskva suurvürstide ja Peeter I ajal. Seejuures on tarvis silmas pidada, et ka venelased — kuigi idamaalased — olid ristisu mõjul teatud määral nihkunud läänekultuuri piirkonda. Sellest hoolimata olid aga nende sõjakäigud õige metsikud, üldiselt ehk metsikumad kui teiste rahvaste sõjakäigud noil aegadel.

Kuidas tol ajal, kui sakslased meie maale sisse tungisid, vaenlasega vahel ümber käidi, sellest annab tunnistust L ä t i H e n d r i k u k r o o n i k a. Nii kirjutab ta eestlaste võidu puhul Ümera juures: „Eestlased aga ajasid niihästi ratsa sakslastele kui ka liivlastele ja lätlaste jalaväele, kes paremale ja pahemale poole põgenesid, järele, ja võtsid neid ligi sada kinni, keda nad muist maha löid, muist Ümera jõe tagasi viisid ja hirmsa vaevaga piinasid. Nende

hulgas olid neliteistkümme meie sakslast, kellest nad mõned elusalt ära küpsetasid ja oma mõõkadega neile ristid selga raiusid ja neid kägistasid, ja on neid nõnda, kuidas meie loodame, märtrite seltsi taeva ära saatnud.“

Et eestlaste vastased — sakslased ja lätlased — nendega põrmugi pehmemini ümber ei käinud, kuigi nad ei olnud enam metsikud paganad, vaid „vagad“ kristlased, seda tunnistab samuti Läti Hendrik: „... kus nad kõik mehed, keda iial kätte said, ära tapsid, ei rikastele ega vanematele armu ei andnud, vaid kõik mõõgateraga ära hukkasid. Russin (lätlaste vanem) aga on, nii kui ka teised, kõik eestlased, keda ta kätte sai ... küll mõned elusalt ära küpsetanud ja teised mõne muu hirmsa surma läbi otsa teinud.“

Niisiis panid mõlemad — eestlased, kes olid ju alles vaimupimeduses vaevlevad rumalad paganad, kui ka sakslased ja nende ustavad liitlased lätlased, mõlemad ristiusulised, kes juba vaimuvalguse osaliseks saanud — metsikuid tapmisi toime. Vahe seisis vaid selles, et eestlased, need vaesed ja rumalad paganad, saatsid sakslasi ja lätlasi „ära märtrite hulka taeva“, kuna oma kodu ja vabadust kaitsvatele eestlastele, kes hirmsa piinaga maha tapeti, isegi see õnn osaks ei saanud. Kui sakslased, muidugi jälle koos lätlaste ja ka liivlastega, Rotaliasse sisse tungisid, siis „tapsid ühe lugemata hulga rahvast ära, kusjuures mõned ka naised ja lapsi maha löid ... Viimaks tulid nemad neljandal päeval kõik ühe koha peale kokku, kõige oma riisunud saagiga, ja ajasid hobuseid ja elajaid hulga kaupa humnikusse ja vedasid naised, poisikesed ja tüdrukud enestega ühes ja palju saaki ja nad on suure rõõmuga tagasi läinud Liivimaale, Issandat austades selle kättetasumise eest, mis neile uskmatautele oli sündinud. Ja paganad said hukka ja tõtsid suurt nuttu ja ulgumist; Estonia nuttis ju oma lapsi ja ei võinud ennast mitte trööstida, sest et need niihästi siin kui ka tulevases elus kadunud olid, iseäranis niisuguse hulga tapetute juures, keda arvamata palju oli.“

Iseloomulik on, et võitluses eestlaste vastu tarvitasid nende vaenlased vahel võtteid, mis tol ajal üldiselt enam viisiks ei olnud, nimelt hävitussõja pidamist, kus tapeti maha kõik, kes ette juhtusid, ka naised ja lapsed. Harilikult ei talitatud eestlaste iseseisvuse-võitluse ajal enam niiviisi, vaid ainult mehed tapeti, vara riisuti ära ja naised ning lapsed viidi vangi, kus nendest enamasti orjad said. Nii tegid ka eestlased oma vastastega, keda nemad omalt poolt just kunagi ei paitanud. Vastastikune hävitamine ja laastamine oli tol ajal päris loomulik asi, tundub aga siiski veidi iseäralikuna, kui „kristlikud“ lätlased, pärast seda kui nad koos sakslastega Ugaunia hirmsasti ära olid rüüstanud, veel „enam kui sada ülemat ... kas olid elusalt ära põletanud ehk mitmesuguse muu piinaga surmanud.“

Teises kohas kirjutab Läti Hendrik sakslaste kohta: „Ja kõigil meestel, keda nemad olid vangi vedanud, raiusid nemad pead otsast ära... Aga saaki jagades kiitsid nemad Teda, kes on ikka kiidetud.“

Niisiis, isegi meessoost vangid tapeti ära. Ja Issandat kiideti ning tänati ilusa „soomuse“ eest!

Muidugi vastasid eestlased, kus vähegi said, samasuguse mõõduga. Ainult ei tohi unustada, et ühed olid pimedad paganad, teised aga valgustatud kristlased.

Sõja õigus seisab peamiselt jõus, seepärast jääb teatud metsikus sõjas ikkagi püsima, kuigi sõda uuemal ajal on üldiselt muutunud tunduvalt inimlikumaks. Ka Maailmasõjas tuli üleliigset vägi-valda ja metsikust ette palju vähem ametlikult, ülemuse käsul, kui eraviisil, üksikute sõjaväelaste eneste algatusel. Kui rahvas sõjariistus on, siis satub sõjameeste keskele ka üsna rohkesti halba, toorest ja isegi kuritegelist ollust, mida isegi kõige valjem distsipliin ei suuda alati vaos hoida, eriti sõja aja tingimuses.

Metsikusest tuleb lahus hoida valjust ja hoolimatuist. Liitlaste keskel, eriti ajakirjanduses, hakati Maailmasõja ajal sakslasi „hunnideks“ nimetama, tahtes sellega ütelda, et sakslased olid niisama metsikud, nagu omal ajal sõjalise metsikuse poolt tuntud hunnid. Kuid sellele tuleb vaadata siiski teatud tagasihoidlikkusega.

Saksa sõdurid olid Maailmasõjas läbisegi vaevalt julmemad kui teiste rahvaste sõjaväelased, võib ehk olla vast õige pisut jõhkramad kui prantslased, inglased ja austerlased. Ka Saksa sõjaväe juhatuses valitses vaade, mida toonitas saksa sõjateadlane kindral Clausewitz, et mida julmem ja hävitavam on sõda, seda rutem saavutab ta oma sihi ja seda kergem on ta võitjale kui ka võidetule. Teine vaade asus aga otse vastupidisel seisukohal, nimelt mida julmemalt ja metsikumalt sõditakse, seda pikemaks sõda venib, sest metsikuse läbi äärmisele vihale aetud vastased ei taha nii kergesti leppida, vaid jätkavad sõda viimse võimaluseni. Mida inimlikum ja pehmem on sõda, seda kergem on vastastel kokku leppida.

Kumb seisukoht on õigem ja otstarbekam, selle otsustamiseks puudub küllalt aluseid. Sakslased igatahes asusid esimesel seisukohal ja püüdsid mitmekesiste karmide vahenditega, mis rahvusvaheliste kokkulepetega küll ei olnud õigustatud — näiteks gaasisõda, kaubalaevade uputamine ilma hoiatuseeta jne. — sõda võimalikult rutemini lõpule viia, kõigepealt muidugi omaenda huvides. Kuidas muidu võikski olla lugu rahvusvaheliste kokkulepetega: kui rahval on kaalul elulised huvid, siis püüab ta neid kokkuleppeid oma huvides rikkuda. Ja siin ei ole erapooletut otsustajat ega kohtumõistjat. Kui võidad — võitja üle ei mõisteta kohut.

Kui kaotad — v a e v i c t i s igal juhul, olgu suuremal või väiksemal määral.

Hoolimata oma inimlikkusest, oli Maailmasõda kohutav. Kuid see kohutavus ei olnud siiski nii suur, et inimsool vähemalt mõnekski ajaks sõdimishimu ära ajada.

Kas on seda üldse võimalik teha?

Sellele küsimusele on Maailmasõda suutnud sama vähe vastust anda nagu kõik varasemadki sõjad inimsoo elus.

Maailmasõja tegurid.

Tegureid, mis Maailmasõja välja kutsusid, on rohkesti. Pärast sõda, rahusõlmimise ajal ja ka hiljem, vahel harva veel nüüdki, otsiti hoolega Maailmasõja tekkimises s ü ü d l a s t. Loomulikult leidis kumbki pool, et ainult vastane on süüdi selles inimkonna hiigelperturbatsioonis, mis määratul arvul varasid ja miljoneid inimesi hävitas, mille jäljed end veel praegugi mitmes suhtes teravasti tunda annavad, eeskätt kõlbelisel alal, kuid mis ühtlasi ka palju uut ja väärtuslikku lõi. Kui Maailmasõda ei olekski toonud midagi muud, siis inimkonna arengus on võrratu väärtusega juba seegi, et Maailmasõja tagajärjel p ä ä s e s i d m i t m e d r a h v a d v õ õ r a s t i k k e s t j a s a i d i s e s e i s v a k s, mis nende loomulikku arengut tunduvalt hõlbustab.

Kindel on, et Maailmasõja tekkimises ei saa ühtki rahvast o t s e s ü ü d l a s e k s p i d a d a. Sõda on ühiskondlik nähtus, mille vältimiseks ei ole seni vahendeid leitud, ja on küsitav, kas neid üldse kunagi leitakse. Sõda on võitluse üldise ajaloolise seaduse üks avaldusi. Ei ole vähimatki põhjust sõda õigustada ja veel vähem põhjust on seda ülistada. See on lihtsalt o l e m a s j a s e d a t u l e b a r v e s t a d a. Igatahes ei ole ainult hukkamõistmisega kaotatud veel ühtki ühiskondlikult kestvat nähtust.

Kui t e g u r e i d v a a d e l d a, mis Maailmasõja tekitasid, siis võib algjõudusid näha juba kauges minevikus ja neid võiks üldjoontes nimetada suurrahvaste l a i u t a m i s t u n g i k s, mille aluseks on peamiselt küll majanduslikud huvid, aga osalt ka v õ i m u p ü ü d e d, hegemoonia iha, mis a l a t i e i t a r v i t s e m a j a n d u s l i k e h u v i d e g a o t s e ü h e n d u s e s s e i s t a.

Venemaa laiutas igas suunas, Saksa riigi tugevnemine pärast Saksa-Prantsuse sõda, samuti asumaade omandamine, mis soodustas Saksa sõjalaevastiku ebaloomulikult kiiret suurenemist, tegi Inglismaale rohkesti meeletuska, Elsass-Lotringi äravõtmine Prantsusmaalt pärast Saksa-Prantsuse sõda, mis ühelt poolt prantslasi täitis lakkamatu kibedusega, teiselt poolt aga hoidis neid alatise hirmus Saksamaa jõu kasvamise pärast, Austria-Ungari annekteeris Bosnia ja Hertsegoviina, mis väljaspool Balkanit kõigepealt

venelasi kõvasti pahandas — see kõik pakkus küllalt ainet kokkupõrke ettevalmistuseks.

Maailmasõja tekkimise algpõhjusi võib kokku võtta kolme sõnaga: hirm, nälg, uhkus, nii vähemalt määritleb neid inglise sõjakirjanik Liddel Hart. Üldjoontes on tal siin õigus, samuti nagu tal üldiselt õigus on väita, et Euroopa plahvatusvalmis seadmiseks kulus viiskümmend aastat ja viiest päevast jätkus, et teda lõhkema panna.

Kuid siiski töötasid plahvatama panevad jõud juba kaua aega varem, nimelt jõud, mis väljenduvad suurrahvaste laiutamises.

Nälg.

Kuna „nälg“ — majanduslikud huvid — Maailmasõja tekkimises suuremat osa etendas kui hirm ja uhkus, siis tuleb seda tegurit veidi lähemalt vaadelda.

Viimase paarikümne aasta kestes enne Maailmasõda arenes maailmamajandus haruldase jõuga. Euroopas kogunenud kapitalid olid endile juba mitmekümne aasta jooksul otsinud mahutuspaika meretagustes maades, mille tagajärjeks oli avara maailmaturu tekkimine. Maailmamajanduse suurt arengut selgitavad muuseas mõningad arvud. Nii kasvas ajavahemikul 1900—1910 raudteedevõrk 27,5%, kaubalaevastik 44,3%, 12 suurema riigi väliskaubandus 52,4%, rauamaagi toodang 57%, vase toodang 75% ja kivisöe toodang 49,4% võrra.

Huvitav on märkida tähtsamate Lääne-Euroopa tööstusmaade toodangu tõusu malmi, terase ja kivisöe alal, samuti ka nende rahvaarvu kasvu, mis annab omajagu võimalust otsustada võistluse pingesuse üle.

	Saksa	Inglise	Prantsuse	Belgia	Kokku
Malmi toodang tuhandetes tonnides					
1892. a.	4.928	6.709	2.057	753	14.337
1902. „	8.815	8.860	2.405	1.069	21.149
1912. „	17.617	8.751	4.939	2.301	33.608
Terase toodang tuhandetes tonnides					
1892. a.	2.756	2.920	825	260	6.761
1902. „	7.422	4.909	1.568	787	14.686
1912. „	17.302	6.903	4.404	2.515	31.123
Kivisöe toodang tuhandetes tonnides					
1892. a.	92.544	184.704	25.697	19.583	322.528
1902. „	150.600	230.739	29.365	23.878	434.582
1912. „	255.710	264.670	40.560	22.972	583.912
Rahvaarv miljonites					
1892. a.	50,3	38,1	38,4	6,2	133,0
1902. „	57,8	41,9	39,1	6,9	145,7
1912. „	66,1	45,7	39,7	7,6	159,1

Siit nähtub, et paarikümne aasta jooksul enne Maailmasõda kasvas malmi, terase ja kivisöe toodang suhteliselt tunduvalt enam kui rahvaarv. Ühtlasi paistab silma, et tähendatud ainete toodangu tõus oli eriti suur Saksamaal, mis teda muidugi sundis veel hoogsamini kui teisi riike endale uusi turge otsima. Huvide vastuolude areng on seepärast üsna loomulik nähtus. Ta ei tarvitse küll veel sõjale viia, aga võib selleks kergesti kaasa mõjuda, kuna majandusliku laiutamise käib enamasti kaasas ka poliitiline laiutamine.

Saksa tööstuse erakordselt kiire arengu valgustuseks võiks veel tähendada, et sellal kui Inglismaal töötati ümber puuvilla 1887. aastal 135 miljoni naelsterlingi väärtuses ja 1912. a. 217 miljoni naelsterlingi väärtuses, olid need arvud Saksamaa suhtes 28 ja 157 miljonit, ning Prantsusmaa suhtes 23 ja 61 miljonit. Niisiis tõusis puuvilla ümbertöötamine tähendatud aja jooksul Inglismaal 61,5%, Prantsusmaal 163,5% ja Saksamaal 461,5% võrra.

Samuti on huvitav märkida, et Saksamaa sissevedu eelpool tähendatud ajal kasvas 272,1% ja väljavedu 205,8% võrra, kuna Inglismaa kohta olid samad arvud 74,8% ja 113,1% ning Prantsusmaa suhtes 104,4% ja 109,4%.

Edasi, kui vaadata Saksa väliskaubanduse suundumist, siis selgub, et sisseveo tõus oli 1893.—1913. a. Euroopa riikidest 106,9% ja teistest maailmajagudest 275,9%, kuna väljaveo suhtes olid samad arvud Euroopa riikide kohta 206% ja mitte-Euroopa riikide kohta 228,2%. Nendest arvudest võib järeldada Saksamaa asumaa-huvide kasvu, ühes kaubalaevastiku ja ka sõjalaevastiku suurenemisega, mis loomulikult pidi mere- ja asumaa-riigis, Inglismaal, tekitama teatud rahutust.

Saksa kaubalaevastiku kohta võiks tähendada, et kuna ta 1893. a. oli 1.512 tuhat tonni suur, tõusis ta 1913. a. juba 3.154 tuhandele tonnile.

Saksamaa majanduslikud asumaa-huvid olid niisiis viimasel paaril aastakümnel enne Maailmasõda väga jõudsasti kasvanud, kuid mitte sama jõudsasti ta asumaade maa-ala. Kuna Inglismaal oli üle 25 miljoni ruutkilomeetri asumaid ja Prantsusmaal ligi 10,5 miljonit ruutkilomeetrit, oli Saksamaal vaid ümmarguselt 2,5 miljonit ruutkilomeetrit, niisiis vähe rohkem kui näiteks väikesel Portugalil, kelle asumaade suurus oli üle 2 miljoni ruutkilomeetri. Peale selle ei sobinud Saksa asumaad elamispaigaks valgele inimesele.

Isegi kaunis mõõdukas Saksa majandusteadlane Hilferding väitis, et Saksa majanduse ja ta suhteliselt väikese majandusliku maa-ala vahel valitseb sügav ja saatuslik vastuolu. Kui näiteks Inglismaa astub proteksionismi teele ja oma rikkad asu-

maade turud varub ainult oma maa toodetele, kitseneb järsku Saksa võistluse piirkond. Asi on seda halvem, et Saksamaal ei ole tähelepanu väärivaid asumaid; ja seda sellal, kui mitte ainult ta tugevad võistlejad: Inglismaa ja P.-Ameer. Ühendriigid, vaid ka suhteliselt väikesed riigid, nagu Prantsusmaa, Belgia, Holland omavad õige suuri asumaid, ja ta tulevane võistleja Venemaa omab samuti hiigelsuure majandusliku maa-ala. See seisukord ajas vastuolu Saksamaa ja Inglismaa ning ta kaaslaste vahel väga teravaks ja nõudis olukorra vägivaldset lahendust.

Saksa imperialistide seisukohta ses suhtes väljendas Paul Rohrbach järgmiselt: „Meil on hiigelsuur sissevedu ja väljavedu, meie ehitame laevu, meie toodame hiigelmääral kivisütt, rauda, masinaid ja mitmekesiseid asju, kuid maailmapoliitilist meelsust ei ole meil veel mitte.“

Samuti leidis Emil ajakirjas *Neue Zeit*, et Saksamaa majanduslik areng nõuab tungivalt Saksa asumaade laiendust. Siseturg on juba küllastunud, välismaal aga kohtab Saksa tööstus ja kapital tugevat võistlust. Asumaa-poliitika nõuab ühtlasi Saksamaa pääsu Aadria mere äärde ja Atlandi ookeani äärde lääne pool Frieslandi saari. „Ilma Euroopa-sõjata ei ole aga Saksamaa koloniaalne laiendamine võimalik.“

Saksamaa väga edukas majanduslik võistlus Euroopa turgudel, osalt ka väljaspool Euroopat, sundis Inglismaad ja Prantsusmaad panema asumaade majanduslikule arengule rohkem rõhku. Mõlemad riigid muutusid oma rikkuse tõttu maailma pankuriteks, kes meretagustesse maadesse, eeskätt oma asumaadesse, mahutasid rohkesti kapitali. Muidugi tuli selle tagajärjel asumaid emamaaga lähemalt ja kindlamini siduda, ja kapitali väljaveole järgnes ka suurem väljarändamine. Nii eksporteeriti Inglismaalt 1900. aastal üle 31 miljoni naelsterlingi, kuna väljarändajaid oli ligi 169 tuhat inimest. 1913. a. olid vastavad arvud 226 miljonit naelsterlingit ja 467 tuhat inimest.

Niipea kui selgus, et Saksamaa majanduslik võistlus väga tugevaks läheb, mis ta asumaa-püüdlusi aina suurendab, unustasid Inglismaa ja Prantsusmaa oma sajandeid kestnud vaenu ning jaotasid oma huvipiirkonnad Põhja-Aafrikas, hoolimata Saksamaa katseist sellele vastu seista ja Marokos oma mõju maksma panna.

Majanduslikule võistlusele järgnes arusaadavalt ka poliitiline võistlus, peamiselt muidugi Saksamaa ja Inglismaa vahel, kuid ka Prantsusmaa ja Venemaa ei saanud siin kõrvale jääda. Saksamaa kiire ja jõuline majanduslik areng kandis Saksa majanduslikud huvid väljapoole Euroopa piire, kus need huvid Inglise põliste huvidega kokku põrkasid. Selliseid huvide vastuolusid on väga

raske lahendada rahulikul teel, nagu näitavad kogemused. Isegi inglaste vastumeelsus sõja vastu ei saanud siin aidata, kui vaid saabus silmapilk, mil Inglismaa mõistis, et ta elulised huvid on surmahädaohtu jõudnud. Väga iseloomulik on ses suhtes Saksa diplomaadi vürst L i c h n o w s k y arvamine: „Inglise-Saksa vastuolu kõrvaldamist maailma konjunktuurist pean ma samasuguseks utoopiaks, nagu on igavene rahu või üldine desarmeerimine või ühisomand. Riikide rühmitus ei olene kellegi omavolist või soovist ega riiklike võlurite diplomaatlikest kunsttükkidest, vaid ainult jõudude ja huvide jaotuse seadustest.“

Muide, vürst Lichnowsky kuulus Saksas riigimeeste hulka, kes püüdsid arendada häid suhteid Inglismaaga.

Ei ole vähimatki kahtlust, et sakslaste võidu puhul oleksid prantslased kaotanud oma asumaad Põhja-Aafrikas. Kui võidukas ja tugev Saksamaa oleks saanud kindla jalaga asuda Vahemere rannikule, siis ei oleks see hädaohtu viinud mitte ainult Inglise ühendusteed Indiaga, vaid ähvardanud ka Inglise majanduslikke huvisid Lähis-Idas ja Egiptuses. Sakslaste himu Maroko järele, mille tekitajaks olid peamiselt majanduslikud põhjused, võis vastuolu Inglise ja Saksa huvide vahel ainult süvendada, nagu ta tegi sedasama Saksa ja Prantsuse vahekorras.

Parem ei olnud lugu ka Venemaaga. Austria-Ungari laiutamispüüded Balkanil põhjenesid tähtsalt osalt majanduslike huvide alusel. Tema taga seisis aga tugev Saksamaa, kes hoolega töötas Väike-Aasia majanduslikuks vallutamiseks, nagu sellele teisel tähendatud. Türgimaad pidasid sakslased oma loomulikuks tagamaaks, kes pidi varem või hiljem langema nende mõjutusse. Austria-Ungari laiutamine Balkanil, Saksamaa oma Väike-Aasias, koostöö mõlemate vahel — see kõik töötas viia sakslaste tugevale hegemoniale — nii majanduslikule kui ka poliitilisele — mitte ainult Euroopas, vaid kaudselt kogu maailmas. Kui pidada silmas, et ligi pool — keskmiselt 43% — Vene väljaveost toimus enne Maaailmasõda lõunasadamate kaudu, siis võib mõista, mis see oleks Venemaale tähendanud, kui Dardanellid oleksid sattunud Saksa ja Austria-Ungari võimusesse. Vajaduse korral oleksid nad võinud avaldada Venemaale tugevat survet, eriti kui silmas pidada, et Venemaa teolud olid kehvad ja maavahekud suhteliselt suured, mis Lõuna-Venemaa väljavedu põhjapoolsete sadamate kaudu tunduvalt raskendas.

Euroopa suurriikide majanduslike huvide vastuolu, mis peamiselt Vahemere rannikute piirkonnas, Põhja-Aafrikas ja Lähis-Idas, Balkan kaasa arvatud, ilmsiks tuli, pidi viimaks olukorra tekitama, kus kokkupõrke ärahoidmine sai võimatuks.

Koguja-Venemaa.

„Venemaa kogujateks“ nimetavad ajaloolased neid Moskva suurvürste, kes igasuguste võimalikkude abinõudega, mille hulka enamasti kuulus vägivald, maid Läänemerest kuni kaugele Uurali taha oma võimusesse kiskusid.

Vana aja venelased, nagu slaavlased üldse, ei olnud eriti sõjakas rahvas. Siis aga tulid varjaagid. Muidugi ei kutsunud neid venelased, nagu vene kroonika jutustab, vaid nad tulid ise Rootsist, alistasid kohalikud, poliitiliselt arenemata vene suguharud ja asutasid siia oma riigid, nagu nad seda tegid Normandias ja Sitsiilias. Veel mitusada aastat pärast varjaagide tulekut ja Vene riigi asutamist kõneldi vene vürstikodades vene keele kõrval ka skandinaavia keelt.

Sõjakas, jõuline ja seiklushimuline rahvas, nagu need viikingid olid, astusid nad pikkadesse võitlusisse teiste nüüdse Euroopa-Venemaa piirides asuvate rahvastega, peamiselt kagus ja põhjas, kusjuures osa neist rahvaist hävines — погибоша аки обре (hukkusid nagu avaarid), osa aga segunes venelastega. Kuid seejuures langes ka rohkesti varjaage.

Nagu näib, ei suutnud pikapeale isegi enam-vähem puhtalt põhjarassi kuuluv läänest sissetunginud ollus — varjaagid — end teiste rahvastega segunemise eest täiesti hoida, hoopis kõnelemata laialistest rahvahulkadest, mille keskel oli rohkesti Ida-Balti ja mitmekesiste Aasia rahvatõugude verd. Varjaagide järeltulijad jäid siiski üldiselt väga hõreda ülemkihina siia püsima, kuigi ülemkihi hulka pääses ka alistatud rahvaste — tatarite ja kaukaaslaste — esindajaid, kuni viimane, enamlaste revolutsioon suurema osa sellest ülemkihist hävitas.

Nii-nimetatud „tatarite ike“, mille Džengis-khaani võidukad väed Venemaal maksma panid ja mis siin ligi 350 aastat kestis, ei takistanud Moskva suurvürste jätkamast Venemaa kogumist. Tatarid piirdusid vaid maksude nõudmisega ja jätsid Vene vürstid nende riikide seesmise elu korraldamisel rahule. Aja jooksul kujunes Venemaa nii tugevaks, et ta astus vahepeal sisetülide läbi nõrgenenud tataritega avalikku võitlusesse ja hävitas nende riikliku korralduse Euroopa-Vene piirides. Vähe sellest, venelased — J e r m a k ja ta kaaslased — tungisid üle Uurali ja vallutasid seal võrdlemisi kerge vaevaga relvastuselt ja riikliku korra poolest nõrgemad rahvad. Venemaa piirid nihkusid kaugele itta.

Samal ajal ei õnnestunud Moskva riigil ta laiutamispüüded läänes kaugeltki nii hästi. I v a n J u l m a palju aastaid kestnud võitlus Baltimaade vallutamise pärast nurjus ja ei õnnestunud ses suhtes ka hilisemate Moskva suurvürstide püüded. Nad

leidsid siin endale väga tugeva vastase omaenda sugulastes — rootslastes. Kuigi rootslaste arv näiteks Gustav-Adolfi ajal ulatus vaid 900 tuhandele inimesele — peale selle soomlased, eestlased ja lätlased — osutasid rootslased Vasade päevil haruldast jõudu ja hakkamist, mis neid tegi mõneks ajaks maailma tugevaimaks sõjarahvaks. Alles kui mitu riiki — oma poliitilises lühinägelikkuses ka Taani ja Poola — Venemaaga ühinesid, pidi Rootsi alla jääma. Kuid võitluse lõpptulemus oleks võinud ka teissugune olla, kui Karl XII ei oleks langenud liiga noorelt.

Jõudnud läänes välja Läänemere rannikule, suunas Venemaa nüüd oma laiotamispuüded edelasse, lõunasse ja kagusse. Iseseisev Poola, olgugi seesmiselt nõrk, kuid siiski iseseisev riik, langes selle laiotamise ohvriks. Vene, Preisi ja Austria jagasid ta omavahel täiesti „kristlikult“, misjuures Venemaa sai kõige suurema pala.

Samal ajal hakati ründama ka Türgimaad ja aja jooksul võeti temalt kõik, mis vähegi võtta sai. Sellele Venemaa tungile itta panid viimaks piiri Lääne-Euroopa suurriigid, kelledele Venemaa väljatung Vahemere rannikule ei olnud sugugi meele järgi. Kuid venelased ei loobunud sellest oma armsast mõttest, kuna nad pidasid endid Konstantinoopoli kristlikkude keisrite loomulikkudeks õigusjärglasteks. Pealegi olevat nende vürst Oleg (Skandiinaavia Helge) ühel sõjakäigul Konstantinoopoli vastu oma kilbi linna väravate külge kinnitanud! Siin oli küllalt põhjust tagasitulekuks ja oma pärandi ülevõtmiseks.

Tervelt kuuskümmend aastat panid Kaukaasia mägilased vastu tugevale Vene ülevõimule, kaitstes oma vabadust ja iseseisvust. Kuid ka nemad pidid lõpuks alistuma.

Edasi laiutas Venemaa Kesk-Aasia suunas, tekitades sellega Inglismaale rahutust India pärast, samuti ei meeldinud inglastele ka venelaste mõjulepääs Põhja-Pärsias. Ei varjanud ju Vene rahvuslikud liialdajad oma isu India ja ka Pärsia järele. Kuigi Venemaa ja Inglismaa Maailmasõjas olude sunnil töötasid käsi-käes, ei ole venelased õieti juba väga kaua aega sallinud inglasi ja on neis endile näinud mitmeti võistlejaid. Teiselt poolt tegi venelaste laiotamine Aasias inglastele omajagu muret, sest kuigi inglased on sõja puhul vankumatud, püüavad nad sõda võimalikult vältida ja seepärast ei meeldinud inglastele venelaste maade ja mõju ahnitsemised, mis võisid nendega viia kokkupõrgeteni.

Kui Venemaa oli juba küllalt kindla jalaga asunud Vaikse ookeani rannikule ja pärast Hiina-Jaapani sõda ka jaapanlastelt nende võidu vilja ära näppas, siis ei jäänud ta saaduga enam rahule, vaid tahtis omandada ka Koread; vene parempoolses ajakirjanduses

tuli vahel ilmsiks isegi vihjeid, et ka Hiina peaks Vene mõjupiirkonda võetama. Tõusev Jaapan mõistis väga hästi, mis see temale tähendaks, ja ta otsustas Venemaad siit tagasi tõrjuda enne, kui see veel hilja pole.

Vene-Jaapani sõda näitas selgesti, kui nõrk õieti oli rahvarvult, maa-alalt ja loodusvarade poolest rikas Vene riik.

Vene sõjavägi oli suhteliselt nõrk ja varustuselt ajanõudeist maha jäänud, kuid veel nõrgem oli Venemaa poliitiliselt. Ainult vähesed tõeliselt isamaalised ringkonnad tundsid sõjale kaasa, kuna kaugelt suurem osa Vene riigi elanikest suhtus sõjale täiesti ükskõikseltselt või soovis koguni Venemaa kaotust — osalt vihast isevalitsusliku korra vastu, osalt lootuses, et lüüasaamine võiks tuua mõningaid uuendusi, nagu seda tegi Krimmi-sõja kaotus.

Hoolimata tsensuuri valjusest, — mida sellal nii sageli toonitati, kuigi ta tegelikult seda ei olnudki, sest nüüdisajal mõnedes maades valitseva sõnavabaduse kitsenduse kõrval oli ta vaid nali — kõnelesid vene vabameelsed lehed Jaapani sõjavägedest sellises toonis, nagu oleksid need Vene omad võidukad väed. Nii nimetas üks suurem vene leht kindral Oku vägesid järjekindlalt „raudseteks polkudeks“ ja analüüsis üsna rahulikult ning külmavereliselt, kus ja millal nad annavad venelastele järgmise hoobi.

„Keda jumalad tahavad hukutada, seda löövad nad pimedusega“, ütlesid vanad roomlased. Igatahes venelaste kohta teostus see äraproovitud tõde täiel määral. Jaapani-sõjas õppisid nad küll omajagu, kuid siiski liiga vähe. Asuti küll mõningate uuenduste läbiviimisele, kuid see kõik toimus liiga loult, juhuslikult ja pikaldaselt. Veel halvem oli lugu poliitiliselt. Kodaniku-vabadused, mis maksma pandi rahva survele — rahutused, streigid jne. — võeti suuremalt jaolt varsti tagasi, kui valitsusel oli uuesti tunne, et „Jaak, kurat, maa! Jalad põhjas!“ Vene seltskond oli liiga organiseerimata ja laialiste hulkade poliitiline iseteadvus liiga nõrk, et rahvas oleks tookord suutnud oma vabadusi lühinägeliku valitsuse rünnete vastu küllaldaselt kaitsta. Rahvaesindus — duuma — muutus vaid variparlamendiks. Valimisseadus oli nii kitsaks tehtud, et parempoolsed, šovinistlikud ollused pääsesid alati enamusse. Kui vahel mõni seadus, millel rahva laialiste ringkondade huvides väärtust oli, duumast läbi pääseski, siis võis ta edaspidi, riiginõukogus ja keisri juures, siiski kinni jääda. Valitsus suhtus duumale täielise ükskõiksusega, peaaegu põlgusega. See pärast ei ole sugugi ime, kui ta ajal, millal terve riik põhja panevate uuenduste järele igatses ja seda igatsust tuliselt väljendas, duumale arutamiseks ette pani tähtsusetuid seaduseelnõusid, nagu näiteks Tartu Ülikooli pesuköögi ehitamise seaduse!

Hoolimata sellest, et Venemaa seesmiselt nõrgaks jäi ja ka ta sõjaväeline areng küllalt pikaldaselt toimus, nii et Maailmasõja algul sõjaväel paljust hädavajalikust puudus oli, ei olnud vene seltskonnas imperialistlikud laiutamisihad põrmugi kahanenud, vaid pigem veel enam hoogu võtnud. Huvitav on seejuu-

*Vene viimane keiser Nikolai II
(1894.—1917. a.)*

res ära märkida, et nendele laiutamisihadele südames kaasa tundsid ka need äärmised pahempoolsed ollused, kes oma kirjutuses ja kõnedes muidu rõhutasid rahvusvahelisust „и сольются во едино народы, и на свѣтѣ не будетъ вражды“ (ja liituvad rahvad üheks tervikuks, ega ole maailmas enam vaenu), samuti nagu tookordsed vene jumalasalgajad, põhimõttelised ateistid, peaaegu eranditult

kandsid kaelas risti. Tähendab, et rahvusluse võim on ka põhi-mõtteliste rahvusvahelisuse pooldajate juures tegelikult ikkagi õige tugev.

Siia juurde tuli veel üks asjaolu, mis Vene riigi laiutamispüüdeid katsus ka teaduslikult õigustada ja millel oli küllalt suur mõju Venes mitte ainult marurahvuslaste keskel, vaid üldse vene haritlaste hulgas, nimelt p a n s l a v i s m.

Panslavismi mõtte tekitajaks võiks õieti pidada saksa romantismi, kuna see rahvusliku mineviku vastu huvi tundis ja muuseas ka slaavi maailmas suurt vastukaja äratas. Herderit, kes slaavlasti pidas tulevikurahvaks, osalt ka Schillerit võiks nimetada slaavlaste äratajaks. Saksa rahva ühenduspüüded Napoleoni võitluse ajal ei jäänud mõjuta ka slaavlaste keskel. Hakati unelema suurest slaavi riigist Vene tsaari valitsuskepi all ja Venemaa muutus slaavlaste iseendast mõistetavaks kaitsjaks. Panslavism sai vähehaaval peamiselt Vene imperialistlike taotluste vahendiks. Juba Vene-Türgi sõja ajal, mis ametlikult alatud Balkani slaavlaste vabastamiseks Türgi võimu alt, kuid millel tõepoolest olid palju kaugeleulatuvad sihid, tegi Venemaa katset Konstantinoopolit — seda Tsaargradi — oma võimusesse saada, kuid Berliini kongress 1878. aastal tõmbas sellele kavatsusele kriipsu peale. Ometi ei kadunud mõtte ise. Vene juhtivad võimud, nagu ka teadlikum osa seltskonnast, pidas iseendast mõistetavaks, et Konstantinoopol peab varem või hiljem Vene omaks saama. Ja kui Maailmasõda puhkes, siis pidas Venemaa üheks oma tähtsamaks sõja sihiks Konstantinoopoli vallutamist ning omandamist.

Küll oli panslavism vahepeal tublisti mõranenud, eriti Balkani riikide omavahelise sõja läbi, ja samuti ei vaadanud Bulgaaria, kelle vahekord Venemaaga juba ammu ei olnud enam kuigi sõbralik, hea silmaga Venemaa püüdeile Konstantinoopolit vallutada. Aga Venemaa pidas end ikka veel slaavluse eestvõitlejaks ja kõigepealt Balkani slaavlaste kaitsjaks Türgi, kuid samuti ka Saksa, õieti aga Austria-Ungari vastu. Seepärast on loomulik, et Austria-Ungari tugevnemine võis Venes tekitada umbusaldust ja ta ootas vaid parajat hetke.

Nii kerkis kirdes üles tume pilv ja kasvas pikkamisi, liikudes järjest edela suunas. Igatahes ei olnud sugugi haruldane nähtus, kui mõni aasta enne Maailmasõda need Vene ohvitserid, kes poliitilist elu suurema hoolega jälgisid, kokkupõrget Austria-Ungariga paratamatuks pidasid. Oodati ainult, millal vajalikud ettevalmistused lõpule jõuavad. Pealegi oli Prantsuse saadik Venemaal M. Paléologue lühikest aega enne Maailmasõja puhkemist Inglise saadikule ütelnud, et Vene sõjaministri kindral Suhhomlinovi sõnade järgi olevat sõda väga lähedal.

Felix Austria.

„Alii bella gerunt, tu felix Austria, nube!“ („Teised peavad sõdasid, sina, õnnelik Austria, abiellu!“)

Nii kadestati Austriat, kes ei olnud paisunud suureks mitte vallutuste, vaid peamiselt valitsejakodade liikmete omavaheliste abiellumiste läbi.

Aga õieti ei teinud see riigiloomise viis, kus rahval midagi ütelda ei olnud, vaid kus rahvas valitsejate abiellumise läbi teise

*Austria keiser Franz Joseph
(1848.—1916. a.)*

riigi koostisse üle läks, Austriat lõplikult õnnelikuks, kui tuli tõsine katsumistund.

Kaksikmonarhial Austria-Ungaril oli Maailmasõja eel ümmarguselt 43 miljonit elanikku, nendest ainult 11 miljonit sakslast ja 8 miljonit ungarlast. Teised kuulusid mitmekesiste slaavi rahvaste hulka; peale selle oli Ungaris ligi 3 miljonit rumeenlast, kes eriti viimastel aastatel järjest enam mõjule pääseva rahvusliku vaimu kasvamise tõttu riiklikust iseseisvusest ka Ungaris mõtlema hakkasid. Muide, Austrias eneses oli umbes 24 miljonist elanikust ainult umbes 9 miljonit sakslast. On täiesti loomulik, et ajajärgul,

millal rahvuslik mõte kõikjal võimsamaks muutus ja panslavism, kuigi ta Balkani riikide omavahelises sõjas oli tugevasti kannatada saanud, Austria-Ungari slaavlaste keskel järjest enam pinda võitis ja Doonau kaksikmonarhiat seesmiselt üha nõrgestas.

Samal ajal aga jätkas Austria-Ungari, julgustatud osalt liidust Saksamaaga, laiutamispoliitikat. Berliini kongressi otsusega anti Bosnia ja Hertsegoviina määramata ajaks Austria-Ungarile okupatsiooni-valdusse, kuna nimepidi need maad endiselt Türgile kuulsid. Berliini kongress pani küll piiri Vene tungile Vahemere äärde, aga Venemaa ei loobunud siiski lõplikult sellest mõttest, vaid jäi ainult sobivamaid aegu ootama, et teostada oma kava. Samuti ei loobunud ta slaavlaste kaitsja osast, kuigi tal seejuures loomulikult omaenda huvid esikohal seisid. Kui siis Austria-Ungari viimaks Bosnia ja Hertsegoviina annekteeris, tekitas see Serbia s otse pahameeletormi, kuna tema pidas end nende maade loomulikuks pärijaks.

Ka Venemaal valmistas see sündmus tõsist meeletuska, kuid survevahendite tarvitusele võtmisest ei saanud veel juttu olla, sest Venemaa, osalt ka Prantsusmaa, ei olnud veel sõjaks valmis. Pealegi ei olnud Prantsusmaal suuremat himu Austria-Ungariga Serbia huvides sõdima hakata.

Millised Austria-Ungari põhjendused Bosnia ja Hertsegoviina annekteerimiseks ka ei võinud olla, näiteks võimsalt kasvav Suur-Serbia vool, revolutsiooniline liikumine Türgimaal, Inglismaa ja Venemaa türgi-vastane poliitika ja püüd Austria-Ungari mõju Balkanilt välja lülitada, mis kõik sundisid okupeeritud maid riigiga ka vormiliselt ja kindlasti siduma, on selge, et see samm Serbiale väga tunduvalt kahju tegi. Temal oli väljapääs merele ka edaspidiseks kinni pandud, kuna ta „koridori“-nõudmine oli nurjunud, ja ta jäi majanduslikult Austria-Ungarist suurel määral sõltuvaks. Majanduspoliitika varal püüdis Doonau monarhia hoida Serbiat väikesena ja alandlikuna, mis aga iseenesest oli suur viga.

Bosnia ja Hertsegoviina annekteerimisele vastasid serblased organisatsiooni „Narodna Odbrana“ („Rahva kaitse“) ellukutsumisega ja kui plahvatuseks kõik valmis oli, siis ulatas see organisatsioon tungla.

Arvatakse, et „Narodna Odbranal“ sõja puhkemise ajal oli üle kogu maa umbes 400 osakonda. Ta seisis lähedases ühenduses mitmekesiste teiste organisatsioonidega, nagu ratsutamisühingute, jahimeeste ühingute ja võimlemisühingutega.

„Narodna Odbrana“ poolt 1911. aastal välja antud lendleht väljendab väga selgesti selle organisatsiooni püüdeid:

„Kuna meie asume seisukohal, et Bosnia ja Hertsegoviina annekteerimise läbi pealetungimine meie maadele põhja poolt selgeks on saanud, siis „Narodna Odbrana“ peab ja nimetab ka rahvale Austriat meie esimeseks ja suurimaks vaenlaseks.“

Kuid ka Serbia avalik arvamine väljendus ses asjas sageli väga teravasti. Nii kirjutas *Piemont* annektsooni mälestuspäeval 8. oktoobril 1913. aastal:

„Rahvas annab töotuse kätte maksa ja sangarliku sammu läbi vabaks saada. See päev on äratanud juba uinuma jäänud energia ja uuesti elustatud sangar püüab ühel päeval vabaks saada. Täna, millal serbia hauad vanu Serbia maid ehivad, millal Serbia ratsavägi Makedoonia ja Vana-Serbia lahinguväljadele on astunud, pöörub serbia rahvas, seejärel kui ta oma ülesande lõunas on täitnud, vastupidisesse suunda, kus kuulub serbia vendade oigamist ja nuttu, ja kus võllas kodune on. Serbia sõdurid, kes täna võitlevad Dušanis nende albaanlastega, keda meie vastu üles ässitas sama riik, kes võttis meilt Bosnia ja Hertsegoviina, annavad täna töotuse, et nad „teise Türgimaa“ vastu samuti välja astuvad, nagu nad Jumala abiga välja astusid Balkani-Türgimaa vastu. Nad annavad selle töotuse ja loodavad, et kättemaksupäev läheneb. Üks Türgimaa kadus. Serbia hea Jumal annab, et ka teine Türgimaa kaob.“

Serblaste iseteadvus oli tol ajal tugevasti kasvanud. Pärast õnnelikke sõdu, algul koos Bulgaaria, Kreeka ja Montenegroga Türgi vastu ja seejärel koos Kreeka ja Rumeeniaga Bulgaaria vastu, oli Serbia maa-ala tunduvalt suurenenud. Tema sõjaline jõud oli proovil olnud ja selle proovi hästi vastu pidanud. Austria-Ungari aga ei tahtnud mingeist järeleandmistest Serbiiale teadagi. olgugi et Venemaa ja Lääne-Euroopa riigid olid asjata soovitanud, et Serbiiale lubataks ehitada läbi Bosnia mere äärde viiv raudtee ja Austria-Ungari pidi teadma, et tema vastu oli käimas tugev propaganda mitte üksi Serbias ja Austria-Ungari valduses olevais serblastega asustatud maades, vaid et ka Austria slaavlased, eeskätt tšehhid, riikliku iseseisvuse poole püüdsid.

„Meie olime enne Austriat ja oleme ka pärast Austriat,“ ütles 40. aastatel *Palacki*, üks tšehhi isamaalasi. See on õieti juhtlause, mille alusel töötasid tšehhi juhtivad mehed juba pikemat aega. Küll ei olnud tšehhi rahvuslastel Tšehhi riigi kuju täiesti kindel. Kord arvati, et peaks loodama iseseisev Tšehhi riik, täiesti lahus Austriast, kord jälle, et tšehhid peaksid Austrias ja slaavlased Austria-Ungaris saama valitsevaks rahvaks, missugune nõudmine rahvaarvu seisukohalt oli ka täiesti õigustatud. Igatahes lasksid paljud tšehhide rügemendid Maailmasõjas end venelaste poolt võrdlemisi kergesti vangi võtta. Tõelised sõdurid Austria-Ungari sõjaväes olid sakslased, veel enam aga ungarlased.

Austria-Ungari poliitikud ei osanud olukorda õigesti hinnata, kuna nad ei tundnud küllaldaselt oma maa seesmist nõrkust ega võtnud Suur-Serbia liikumist küllalt tõsiselt, ei märganud, et ka lõunas oli tume ja ähvardav pilv üles kerkinud, mis järjest suurenedes pikkamisi põhja poole liikus. Mõlemad suurriigid, Venemaa ja Austria-Ungari — viimane rahvaarvu poolest tol ajal Euroopas kolmas — tahtsid Balkanit enam või vähem oma mõju alla saada ja seal esimest osa etendada, see oli aga võimata.

Saksamaa käib üle kõige!

Rahvail on kalduvus pärast raskeid sõjalisi kaotusi oma seisukorda lähemale vaatlusele võtta, puudusi ja vigu üles otsida ja neid parandada püüda. Selline kalduvus ei anna aga kõikjal ja alati häid tulemusi, nagu näiteks oli lugu Venemaaga pärast Jaapani-sõda. Seltskonnal puudus jõud tervendavaid uuendusi läbi viia, valitsus aga hoidis oma võimust pimedalt kinni ega tahtnud mitte milleski tõsisemalt järele anda. Kümmeaastat hiljem tasus see järeleandmatus end väga kurjasti kätte.

Sõja kaotanud rahva seesmise jõu ja hoogsuse selline kasvamine toimub mõnikord mõõdukuse ja tagasihoidlikkuse piirides, kus ei kiputa oma võimeid üle hindama. Kuid ei puudu ka teised nähtused, kus hakatakse end kõigist teistest rahvaist paremaks ja väärtuslikumaks pidama, kellele salakavalate vaenlaste poolt on tehtud vaid rasket ülekohut.

Veel omapärasem on lugu harilikult võitjate rahvastega, kuigi ka siin ei puudu erandid. Kuid sageli satub võitja rahvas oma suuruse liialdusse, millele kergesti võib järgneda pettumus.

Kui Rootsi oli pärast Gustav Adolphi, Karl X ja Karl XI tähelepanu väärivaid sõjalisi võite tõusnud Euroopa võimsaimaks riigiks, siis sellises vaimlises õhkkonnas võis mõista Claus Rudbecki*) väiteid, et Rootsi olevat maailma vanim riik, hüperborealaste**) kodu ja rootslased maailma üllaim rahvas, kelle keselt tulnud Rooma võimu hävitajad.

Sellist „rudbeckismi“ leidub õige laialiselt, nii et isegi mõned väikerahvad ei saa jätta end naeruvääristamast, rääkimata suurrahvaist.

Pärast Saksa-Prantsuse sõda pääses Saksamaal seltskonnas üldiselt mõjule see „rudbeckism“ — „Deutschland, Deutschland über alles“ (Saksamaa käib üle kõige).

*) Tema nime järgi on tuletatud ka sõna „rudbeckism“.

**) Vana-Kreeka kujutluse järgi kauges Põhjas elutsev õnnis ja eeskujulik ideaalrahvas.

Saksa üksikud riigid ühinesid keisririigiks, prantslastelt saadud sõjakahjutasu kasutati osalt sõjaväe suurendamiseks ja täiendamiseks, osalt tööstuse arendamiseks. Kasvav tööstus vajab välisturget, mida sakslased tunnustatava energiaga otsisid kõikjal maailmas. Viimaks, möödunud sajandi 80. aastail hakkas Saksamaa endale muretsema ka a s u m a i d. Kuigi inglased oleksid võinud sel-

Vürst Otto von Bismarck,
Saksa riigikantsler 1871.—1890. a.

Suuradmiral Alfred v. Tirpitz,
Saksa mereminister 1897.—1916. a.

lele teha takistusi, suhtusid nad sakslaste asumaa-poliitikale kaunis ükskõikselt ja rahulikult, nagu nad pole kunagi end tõsiselt segada lasknud Saksa väliskaubanduse arengust ja võistlusest välisurul — vastupidi kõigile sellekohastele väidetele!

Saksa suur riigimees vürst Bismarck seisis asumaa-poliitika vastu — „meie asumaade jingode (šovinistide) ahnus on suurem, kui meie vajame või suudame rahuldada“ — sest ta kartis sellest poliitikast edaspidi raskusi Inglismaaga. Kuid Saksa valitsevad ringkonnad leidsid, et kasvava rahvaarvu tõttu on asumaa vajalikud ja et eraalgatusel muretsetud asumaa tulevad võtta riigi kaitse alla. Nii tekkis vähehaaval Saksa imperialism, tema tung end maksma panna merel ja meretagustes maades, millist voolu, nagu Hermann Stegemann ütleb, kandis palju vähem rahvas kui eelistatud ringkonnad.

Seda imperialismi-poliitikat toetas täiel määral ka noor keiser Wilhelm II, kes 1890. aastal pidurdava ja mõõduka vürst Bismarcki

riigikantsleri ametist vallandas, et saada täiesti vabu käsi. Ta kuulutas välja juhtmõtte: „meie tulevik on merel“, ja siis algas Saksamaa suuradmirali Alfred von Tirpitz'i kihutusel ning keiser Wilhelm II heakskiitmisel ehitama sõjalaevastikku sellise hooga, et inglaste rahutuks muutumine täiesti mõistetav on.

On liialdus väita, nagu seda sageli on tehtud, et Maailmasõja tekkimises on süüdi peamiselt Saksa keiser Wilhelm II. Isegi, kui sõja oleks eeskätt välja kutsunud Saksa imperialistlik poliitika, mida ei saa kaugeltki ütelda, siis ei olenenud Saksa poliitika ainult keiser Wilhelm II isiklikust tahtest, vaid väga palju teda ümbritsevatest jõududest. Võiks vaid ütelda, et Saksa keisri kindlusetu ja rahutu iseloom ei olnud võimeline pidurdavalt mõjutama neid jõude, mis Saksamaa poolt sõjale lähemale viisid.

Tähelepanu väärib omaaegse Inglise sõjaministri lord Haldane'i märkus, mida Harold Begbie tsiteerib oma tuntud, sõja ajal ilmunud raamatus *The vindication of Great Britain*:

„Maailmas leidus üksainus ähvardus rahule, ja selleks ähvarduseks oli Saksa riigi rahvastiku kasvamine, ta jõukuse tõus ja rahutuse suurenemine. Need inimesed Saksamaal, kes jutlustasid, et Prantsusmaa, Venemaa ja Inglismaa tagusid raudset rõngast ümber Saksamaa, tegid selle ähvarduse veel pingsemaks.“

On raske ütelda, kas Maailmasõda oleks tulemata jäänud, või oleks ta vähemalt tunduvalt edasi lükkunud, kui Venemaad ja Saksamaad oleksid valitsenud sobivamad mehed, tugevamad ja ettenägelikumad. Kuid õige tõenäoline on, et Maailmasõja tulemus oleks mõneski suhtes olnud teine, kui Saksamaa oma poliitikaga ei oleks sundinud ka inglasi sõtta astuma. Selles poliitikas aga on keiser Wilhelm II vähemalt niipalju süüdi, et ta ei osanud ega suutnud seda vältida, vaid oma mõtlematuse ja kavatsematusega veel soodustaski.

Inglise tuntud riigimees Winston S. Churchill iseloomustab keiser Wilhelm II küllalt tabavalt.

„Kolmkümmend aastat valitses ta rahu,“ ütleb Churchill. „Ei puudunud ju selle aja kestes küllalt juhuseid, mis — nagu vana-sõna ütleb — varga teevad. Kui viimaks siiski sõda tuli, siis oli see vaid arusaamatuse ja eksisammude tagajärg. Igatahes ei saa väita, et keiser Wilhelm II oleks sõda kavatsenud ja ette valmistanud.“

Ta ei olnud mingi diktaator, mingi isevalitseja; tal oli vähe ühist meestega, kes juhivad rahvaste saatusi, olgugi päritud või võidetud õiguse alusel. Ta mõistus oli liikuv, kuid mitte sügav, ta mitmekesisus ja elavus toonitasid veel enam põhilist mitteküündivust. Tal oli näitleja andi; kõigi ta žestide ja pooside taga peitus keskpärane, edev, kuid üldiselt heatahtlik mees, kes lootis, et

teda peetakse teiseks Friedrich Suureks. Temas ei leidunud mingit hingelist suurust, temal ei olnud omadusi kaugelenägelikuks riigikunstiks ega sügavaiks arvestusiks. Tema ei võinud iialgi olla valmistanud poliitilist kava, milles seisis Maailmasõda, sest selleks puudus tal niihästi intellektuaalne kui ka kõlbeline jõud.“

„Ja selline tähtsusetu inimene omas otsustavat mõju maailma asjade käigule, inimkonna saatusele“ — tähendab Churchill ja lisab: „It was not his fault; it was his fate“ (see ei olnud tema viga, see oli ta saatus).

*Saksa viimane keiser Wilhelm II
(1888.—1918. a.)*

Oma iseloomu tõttu tegi keiser Wilhelm II sageli poliitilisi rumalusi ja mõjus palju kaasa ka vahekorra rikkumisele Inglismaaga, hoopis kõnelemata tõsistest vastuoludest, mis Saksa imperialismi arengu tõttu mõlemate maade vahel vähehaaval kujunesid.

Nii saatis keiser Wilhelm II 1896. aastal Transvaali presidendile Krüger'ile õnnitlustelegrammi, kui buuridel oli korda läinud inglase dr. Jameson'i pealetungi tagasi tõrjuda. See mõttetu teguviis tekitas Inglismaal palju ärevust ja pahameelt. Igatahes ei ole riigivalitseja asi sel viisil oma tundeid avaldada. Veel 1912. aastal on Inglise saadik Berliinis sir Edward Goschen ühele teisele diplomaadile ütelnud, et „kõik Inglise ja Saksa vastas-

tikused valesti-mõistmised on saanud alguse Krügeri-telegrammist, mis paljastas Inglis- ja Saksamaa vahele vähehaaval tekkinud kuristiku.“ Muidugi ei oleks üks selline mõttetu ja kergemeelne telegramm suuremat tähendanud, kui siia ei oleks järjest lisandunud üht ja teist, mis tuju kui ka vahekorra rikkumisele ikka enam kaasa mõjus.

Kui mõtelda sellele suurele tähtsusele, mida India Inglismaa suhtes omab, siis võib mõista inglaste tugevat ja vankumatut indu oma India ühendusteede kaitsmises ja kindlustamises.

Küll ütlevad inglased, et kui ka India nendele kaduma läheb, siis elavad nad ilma selletagi, sest Aafrika jääb ikkagi alles. Majanduslikult on India inglastele siiski nii suure tähtsusega, et nad selle pärast valmis on võitlema karskeimatki võitlust.

Mitte ainult mereteel Indiasse, niihästi ümber Healootuse neeme kui ka läbi Vahemere ja Suessi kanali ei pea kindel olema, vaid ka maatee, Palestiina, Mesopotaamia ja Pärsia kaudu, millise ühenduse tähtsus mootori kiire arengu tõttu tulevikus juba enne Maailmasõda ikka selgemini hakkas ilmsiks tulema, kuigi ka enne-maailmasõjaegne kaamelitransport omas küllalt suure väärtuse.

On arusaadav, et inglased ei võinud rahulikult pealt vaadata, kui mõni Euroopa suurriik püüdis neis piirkondades enam mõju omandada või ühel ehk teisel viisil India radadele läheneda. Sellelt seisukohalt lähtudes oli inglaste huvides, et jaapanlased venelasi nõrgestaksid, nii et Vene surve Kesk-Aasias, India suunas, väiksemaks jääks. Olles alati, kus vähegi võimalik, kokkuleppe sõbrad ning püüdes sõda viimse võimaluseni vältida, ei seisnud inglased ka selle vastu, et mõjupiirkondi Pärsias venelastega jagada, kuna uskusid venelasi leppivat saavutatuga ja neid Pärsia lahe suunas mitte kaugemale lõuna poole kippuvat.

Hoopis teisti oli lugu sakslastega. Neil ei olnud siin õieti mingeid otseseid huvipiirkondi, ja kui nad ka siin püüdsid end laiutada, siis tuli see osalt praktilisest imperialismi-tungist, seoses küll mõningate majanduslike huvidega, ja osalt „rudbeckismist“ — usust oma suurusesse. Süüdi on siin eeskätt jälle just keiser Wilhelm II, sest ta ei suutnud taltsutada oma kelkivat uhkeldamist.

1898. aastal tegi ta reisi Türgimaale. Sel puhul pidas keiser Damaskuses kõne, kus ta muuseas ütles, et Saksa keiser jäävat alati Türgi sultani ja kõigi muhameedlaste suureks sõbraks.

See teekond ei olnud ette võetud paljalt viisakuse pärast, vaid keiser Wilhelm II-l olid suured kavatsused. Ta tahtis Türgimaad siduda Saksamaaga poliitiliselt ja majanduslikult, et sel viisil teed rajada saksa kaupadele Sise-Aasiasse, veel enam aga suurendada

Saksa riigi poliitilist mõju. Keiser Wilhelm II teekond Türgimaale ei jäänud tulemuseta: 1899. aastal andis Türgi valitsus ühele saksa seltsile kontsessiooni raudtee ehitamiseks Väike-Aasiast Bagdadi kaudu Pärsia lahe äärde. Sellest raudteest töötas osa juba enne Maailmasõja algust.

Sakslased on kogu aeg väitnud ning jätkavad väitmist, et inglased olevat, alates kuningas Edward VII troonile astumisest 1901. aastal, järjekindlalt ajanud Saksamaa sissepiiramise poliitikat, et hävitada oma kardetavimat võistlejat majanduslikul alal. Kui selle sissepiiramise all mõelda Inglise sellist poliitikat, mille sihiks oli kihutada Euroopa riike sõtta Saksamaa vastu, et teda pikemaks ajaks võistlejana kahjutuks teha, siis ei näi sedalaadi süüdistustel küllalt alust olevat. Küll oli Inglismaa sunnitud Saksamaa ähvardava sõjalise ettevalmistuse tõttu, mis eriti väljendus suure sõjalaevastiku ehitamises, jätma oma senise splendid isolation'i (hiilgava eralduse) poliitika ja asuma liitude sõlmimisele.

*Fürst Bernhard von Bülow,
Saksa riigikantsler 1900.—1909. a.*

On vankumatu tõsiasi, et inglased, kui seda tarvis läheb, püüavad oma rahvusest hoolimata sõda igati vältida ja teevad kõik, mis vähegi võimalik, et saavutada kokkulepet. Selleks nõustuvad nad sageli isegi suurtele järeleandmistele, kuid muidugi mitte oma eluliste huvide mahasalgamisele.

On rohkesti asjalikke tõendusi, et Inglismaa ei mõtelnud kunagi sõjale Saksamaaga. Nii kirjutab Saksa saadik Londonis krahv Paul von Wolff-Metternich Saksa valitsuse juhile — riigikantslerile vürst Bernhard von Bülow'le:

„Kaubitseva Inglismaa huvi seisab rahu säilitamises. Inglismaa ei tungi meile kallale selleks, et meie õitsele minevat kaubandust hävitada ja kardetavat vastast kõrvaldada. Meie tungime edasi, meie jõuame pikkamisi Inglismaast ette. Sellest hoolimata leidub

Inglismaal palju enam head tahet Saksamaa suhtes, kui Saksamaal Inglismaa suhtes.“

Inglismaad ei teinud kadedaks ka Saksamaad, mida sakslased hankisid küllalt energiliselt. Inglastel oli endilgi küllalt asumaid. Veel vähem kadedust tekitas vabakaubanduslikul Inglismaal Saksamaa kaubavahetus oma asumadega, mis 43 miljonilt margalt 1898. aastal tõusis 1913. aastal juba 313 miljonile margale. Inglased ei teinud takistusi Saksamaade laienendamisele ja ka oma asumade väravad hoidsid nad kõikidele lahti. Näiteks oleksid inglased võinud Saksamaa karjakasvatusele anda raske hoobi, kui nad oleksid Lääne-Aafrika jõutoidule väljaveotollid peale pannud. Aga nad ei teinud seda. „Inglise asumaid, mille üle meie nii tänamatult nurisime, olid tõeliselt meile hiilgavaks äriks,“ ütleb üks saksa poliitikakirjanik.

Terve rida Saksamaa erapooletuid ja õiglasi asjatundjaid väidab, et inglastel ei tulnud mõttesegi Saksamaad selleks ümber piirata, et teda sõjaliselt hävitada, vaid liidud sõlmiti ainult enda kaitseks, kuna Saksamaa aina suurus ja rüüskas.

1907. aasta algul oli Saksamaal Londonis krahv Metternichil kõnelus Inglise vanameelsete partei juhtiva tegelase Arthur Balfour'iga, kellele ta tähendas, et kaubanduslik võistlus valitsevat ka Inglismaa ja Ameerika vahel ning see olevat samuti tekkimas Inglismaa ja Jaapani vahel. Sellest hoolimata olevat inglaste suhted ameeriklastega ning jaapanlastega head. Nii ei võivat kaubanduslik võistlus olla see, mis Inglismaa ja Saksamaa teineteisele võõraks tegevat.

Balfour nõustunud krahv Metternichiga täiesti, kuid ütelnud, et mitte kaubandus, vaid Saksamaa sõjalaevastiku suurendamine tekitab Inglismaal muret ja umbusaldust.

Sellele krahv Metternichi aruandele teinud keiser Wilhelm II ääremärkuse: „Õige!“ Nii mõistis ta siiski seisukorda, kuid jätkas sõjalaevastiku suurendamist, ilma et selleks oleks olnud mingit erilist tarvidust.

Huvitav on inglaste meelega suhtes Saksamaa relvastuse asjas veelgi jälgida krahv Metternichi tähelepanekuid ja arvamisi. Nii kirjutab ta 1907. aastal selleaegsele Saksamaa riigikantslerile vürst Bülow'le: „Inglismaal ei leidu ühtki erakonda ega erakonna rühma, kes sõda Saksamaaga sooviks või selleks töötaks. Sellest hoolimata on vahet Saksamaa ja Inglismaa vahel tõsine. Sest meie sõjalaevastiku kasvamine tekitab Inglismaal rahutust. See rahutus ei vähene koos meie sõjalaevastiku kasvamisega, vaid suureneb. On võimalik, et rahutuse suurenemisest juba varsti või aja jooksul sünnib pealetungi mõte: võidelda, enne kui on hilja. Meie oleme otsustanud oma sõjalaevastiku välja

ehitada ja peame seejuures leppima sõjahädaohuga Inglismaa poolt.“

1908. aastal kirjutas krahv Metternich jälle oma aruandes vürst Bülow'le: „Mina ei usu inglise rahva seesmist vaenu Saksamaa vastu, küll aga suurenevat kartust, millest võivad siiski tuleneda kõiksugused tagajärjed, ainult mitte Saksamaa üleoleku paratamatu saatusale alistumine... On huvitav, kuidas mõlemad rahvad vastastikku teineteise üle otsustavad. Inglise tunneb end ähvardatud olevat. Ta ei ole seepärast sugugi ülemeelik ega üleolev, arvestades oma sõpru ja liitlasi. Need ei anna talle isegi ta olelu julgeolekut. Tal ei ole vähimatki himu hakata meiega võitlema. Meie näime talle liiga tugevatena. Sakslane seevastu tunneb end triumfeerivast Inglismaast ja ta kaaslasist ikka enam kitsikusse aetuna, nii et ta usub pidavat tagasi võitma oma vabaduse — mida temalt keegi ei taha võtta — kangelasliku meeletegevõitluse läbi, mida talle aga keegi ei mõtle peale sundida.“

Kui silmas pidada, et ametlik Saksamaa propaganda mõttes, osalt aga sõjalaevastiku ehitamise asja ilustamiseks, seltskonnas agaralt levitas muinasjuttu Saksamaa inglase poolt ümberpiiramisest, siis on sakslaste eelpool kirjeldatud meeoleu küll mõistetav.

Nagu juba tähendatud, püüdsid inglased sõjast hoiduda. Seepärast ei jätnud nad aastate kestes — 1898 kuni 1901 — tegemata korduvaid katseid sakslastega sõjalaevastiku ehitamise piiramise suhtes kokku leppida, et seeläbi vähendada sõjahädaohtu. Kuid sakslased olid vankumatud, peamiselt „rudbeckismi“ sunnil. Nemad pidasid endile alandavaks lasta oma jõuarengut segada mingite kokkulepetega või teiste riikide huvide arvessevõtmisega. Kõigepealt asus keiser Wilhelm II ise sellisel seisukohal. Siin väärivad tähelepanu ta ääremärkused krahv Metternichi aruandel 1908. a., milles see oma jutuajamisest selleaegse Inglise välisministri Edward Grey'ga ja varakantsleri D. Lloyd George'iga teatas.

Lloyd George tuletanud selles jutuajamises meelde vürst Bismarcki sõnu, et ta laseks Inglise dessant-väeosa politseil vahistada — nii vähe põhjust arvas vürst Bismarck Saksamaal olevat karta Inglise kallaletungi! — ja samasugune olevat seisukord ka nüüd. Kuid Saksa vägev sõjalaevastik veel vägevama maaväega tagapõhjal olevat Inglismaale reaalseks hädaohuks.

„Meie leiaksime siin,“ toonitab krahv Metternich oma aruandes, „kõige kaugemale ulatuva vastutuleku mõlemapoolses sõjalaevastiku piiramises“.

„Ganz unerhörte Zumutung!“ („Täiesti ennekuulmatu soov!“), tähendanud keiser Wilhelm II selle kohta oma ääremärkuses.

Edasi teatas krahv Metternich, et Lloyd George ütelnud: „Kui asi, nagu ma kindlasti loodan, kord nii kaugele jõuab, siis ei peaks see ametlikult, näiteks noodi vahetuse teel, sündima.“

Sõna „noot“ juurde kirjutanud Wilhelm: „Sellele vastaksin ma granaatidega.“

„Mina andsin,“ — tähendas krahv Metternich oma aruandes — „ses asjas härra Lloyd George'ile õiguse, et ei Haagi konverents, veel vähem aga Inglise valitsuse ametlik algatus noodi kaudu võiks sõjalaevastiku kulude vähendamise küsimust lahendada, ma nimetasin ametlikku sammu ses suunas teatud tingimusil isegi väga mõtlema panevaks, tõsiseks ja hädaohtlikuks, ei lasknud end aga muidu kõrvale kallutada kindlalt aluselt, millisele ma oma nõudega asusin: enne rahustuse-poliitika, siis võime sõjalaevastikust kõnelda.“

Siin on keiser Wilhelm II ääremärkusi teinud, mis on haruldastel huvitavad.

Sõna „noot“ kohta: „See oleks sõjakuulutus!“

Sõna „sammu“ kohta: „Sellele vaataksime nagu sõjakuulutu-sele!“

Sõnade „mõtlema panevaks“ juurde: „Tingimata sõda.“

Sõna „kõnelda“ juurde: „Ei! Sellest ei kõnelda üldse mitte!“

Niisiis vaid sõda ja sõda, kuigi inglastel seisis iga mõte sõjast väga kaugel! Ja mitte vähimatki tahtmist sõjalaevastiku ehitamise piiramiseks katsetki teha! Oma upsakuses, ehtsas „rudbeckismi“ vaimus, ei sallinud Saksa keiser, et inglased sellest asjast sakslastega isegi kõneleksid. Ja samasugusel arvamisel nagu keiser, oli ka kogu saksa rahva juhtiv ollus.

Asja ilustamiseks tähendas keiser Wilhelm II veel lõppmärkuses, et Inglise ettepanek olevat „piiritu häbematus“ ja sõjalaevastiku ehitamise kava teostatavat täpselt. „On ükskõik, kas see on brittidele sobiv või mitte! Kui nad sõda soovivad, alaku aga, meie ei karda sõda! Wilhelm I. R.“

Sedalaadi ääremärkusi keiser Wilhelm II-selt leidub krahv Metternichi aruandeil sageli, ja õige hästi iseloomustab Saksa valitsuse meeoleolu vürst Bülow' vastus krahv Metternichile ta aruannete puhul relvastuse vähendamise mõtte kohta Inglismaal.

„Nagu inglise, nii on ka saksa rahvas,“ — kirjutas vürst Bülow — „tundlik julgeoleku, rippumatuse ja väarikuse küsimusis. Kui mõni maa meilt ühekülgselt nõuaks meie relvastuse vähendamist, siis ei saaks ükski Saksa valitsus anda muud kui eitavat vastust. Kogu saksa rahvas oleks ses asjas ühel nõul, ennem kannaks ta igasuguseid ohvreid ja oleks isegi nõus võtma enda peale mitmel rindel sõja pidamist, kui lubaks oma elu ja väarikuse selliselt

solvamist. Juhin ses suhtes tähelepanu oma kõnele 30. aprillil möödunud aastal riigipäeval, kus ma kõigi erakondade heakskiitmisel seletasin, et meie ei või ühegi riigi poolt lasta endale relvastuse määra ette kirjutada... Küsimusele, kas tulevikus vastastikused kokkulepped meie ja Inglismaa vahel sõjalaevastiku ehitamise asjas on võimalikud, on praegu täiesti võimata vastata.“

Siia juurde tuleb tähendada, et keegi ei mõtelnudki Saksamaale ta relvastuse suurust ühepoolset ette kirjutada, vaid Inglismaa taotles sõjalaevastiku ehitamise mõlemapoolset piiramist.

Sakslased olid oma väarikuse suhtes äärmiselt hellad ja nägid kõikjal tonti, kus temast teistele varjugi ei paistnud. Nii tekitas Inglise mereministri Churchilli kõne 9. veebruaril 1912. aastal Saksamaal suurt nõrdimusetormi, kuigi selles kõnes ei leidu mingit ähvardust, alahindamist ega halvakspanu.

„Inglise merevõimu ja suure sõprusliku Saksamaa merevõimu vahel,“ ütles Churchill, „on see vahe, et meile on sõjalaevastik vajaduseks, kuna ta sakslastele mõnes suhtes on teatud määral toreduseks. Merevõimust ripub Inglismaa olelu. Kui suur meie sõjalaevastik olekski, meie ei saaks sellega mandril rikkuda ühegi külakese rahu, ega tahagi seda teha. Teiselt poolt aga hukkuksid ja pühitaks minema kõik meie rahva ja maa varad ning rikkus, mis sajandeid kestnud töö ja ohvrite läbi on kogutud, kui meie üleolek merel satuks hädaohtu. Briti sõjalaevastik on see jõud, mis Britanniale annab suurriigi seisundi. Saksamaa oli kogu maailmas lugupeetud ja austatud suurriik ka enne seda, kui tal veel polnud ühtki sõjalaeva.“

Kui silmas pidada Inglise geograafilist asendit, siis on see inglaste seisukoht, igale rahvale omane egoism oma eluliste huvide kaitsmiseks, täiesti mõistetav. Sakslasi oli aga haaranud suuruse ind, nemad ei hoolinud sellest midagi, et nende palavikuline sõjalaevastiku ehitamine inglasi täie õigusega väga rahutuks tegi, vaid nad jätkasid ülemeelikult oma maailma valitsemise unelmate taotlust.

Ainult vana vürst Bismarck hindas seisukorda õigesti, kuid tema mõju oli kahjuks kõrvaldatud. Nii ütles ta 1897. aastal: „Ma usun, et meie vajame uusi ristlejaid, ma olen aga umbusklik „paraadilaevade“ suhtes, mis peavad vaid prestiiži toonitama ja mida tuleb, kui asi tõsiseks läheb, „valelaevadeks“ nimetada, sest et need mitte midagi korda ei saada.“ Nii tõepoolest sündiski, sest Saksa suur sõjalaevastik ei suutnud Maailmasõja ajal murda Inglise võimu merel.

Teine kord tähendas vürst Bismarck jälle väga tabavalt: „Ma tahaksin teada, millisele kallaletungijale õieti mõteldakse. Loode-

tavasti mitte sellele, kes selleks saada võiks, kui eba-saksalik prestiižitõbi ja vaenlikkuse tunnusena mõistetav kiire mererelvastus viiks ta meie vastu loodud koalitsiooni.“

Kuid keiser Wilhelm II aegsel Saksamaal ei mõistetud ega hinnatud vürst Bismarcki kaugelenägelikku poliitikat, mis püüdis Inglis- ja Venemaaga häid suhteid arendada ja säilitada, sest siin olid nüüd tooniandjateks Saksa imperialismi-õhutajad, nagu suur-admiral von Tirpitz ja teised.

Nii jätkus Saksa sõjalaevastiku suurendamine lakkamatult, hoolimata kõigist hoiatusist. Kuidas keiser Wilhelm II suhtus hoiatusile, näitab muuseas järgmine lugu. Kui 1911. aasta suvel sõjalaevastiku-seaduse lisand avalikult teatavaks tehti ja asuti ta väljatöötamisele, hoiatas krahv Metternich jälle „selle kardetava ja kasutu lisandi“ eest, kuna Inglismaa sellele ka omalt poolt uute sõjalaevade ehitamisega vastavat, nii et jõudude vahekord muutmatuks jäävat. Keiser Wilhelm II kirjutanud sellele aruandele neli korda „Blech!“ („Lollus!“) ja relvastumine jätkus.

Asi tundus nüüd juba ka Saksa riigikantslerile Theobald von Bethmann-Hollweg'ile hädaohtlikuna ja tema soovil koostas krahv Metternich märgukirja, mille kantsler von Bethmann-Hollweg oma nimel keisrile edasi pidi andma.

„Lõpmata sõjalaevastiku suurendamine,“ — üteldakse selles märgukirjas, „viib terve maailma arvamisele, et meie valmistume sõjale... Meie sõjalaevastiku-poliitika viib meid vastu sõjale. Võib-olla, et jääme võitjaks. Tõenäoline on, et meile ei anta aega oma relvastumist lõpule viia. Asjaolud on siis meie vastu.“ — Edasi kirjeldati märgukirjas, mida kantsler von Bethmann-Hollweg ei julgenud keisrile edasi anda, et Saksa sõjalaevastiku suurendamine võtab iga võimaluse Inglismaaga kokkuleppimiseks ning seob Inglismaad veel kindlamini Saksamaa vaenlastega.

Kui sõjalaevastiku-seaduse lisand ametlikult avaldati, vastas Inglismaa kõigepealt sellega, et ta koondas kogu oma Vahemere-sõjalaevastiku Põhjamerele ja jättis oma huvide kaitse Vahemere Prantsuse sõjalaevastiku hoolde. Siin oli astunud esimene kindel tegelik samm edaspidiseks koostööks Inglise ja Prantsuse sõjajõudude vahel.

Keiser Wilhelm II mõistis kohe hädaohtu, kuid selle asemel, et asja tõsiselt kaaluda ja eksisammu paranduseks otsida tõhusaid vahendeid, eeskätt muidugi kokkuleppe teel Inglismaaga, tegi ta oma järjekordse kergemeelsuse. Möödudes kantslerist, käskis ta saadikut Londonis krahv Metternichi Inglise valitsusele seletada, et kui inglased oma Vahemere-sõjalaevastiku Põhjamerele üle toovad, siis tähendavat see sõda, ja sellele vastatavat Saksamaa mobi-

lisatsiooniga. Saksa riigikantsler Bethmann-Hollweg andis nüüd ametist lahkumise palve sisse, ja keiser tühistas oma käsu krahv Metternichile. Kuid asjata palus kantsler sõjalaevastiku-seaduse lisandi kehtima panemist edasi lükata. Suuradmiral von Tirpitz jäi nagu alati oma nõude juurde kindlaks.

Krahv Metternich ei tahtnud seda pöörast mängu, mis tema arust kindlasti sõja välja kutsub, enam kaasa teha ja mai-kuul 1912. aastal lahkus ta ametist.

Saksa sõjalaevastiku suu-
rendamise survel võttis Ka-
nada valitsus üles küsimuse,
ehitada kolm dreadnoughti, mis
Saksa võimumeestele andis hea
võimaluse jätkata kihutustööd
sõjalaevastiku uueks suurenda-
miseks, põhjendades oma tegu
inglaste kallaletungikavatsus-
tega, kuigi selliseid kavatsusi
ei olnud iialgi olemas.

Küll leidis ka peale krahv
Metternichi mehi, kes mängu
hädaohtu mõistsid. Nii tähen-
das alamriigisekretär Zim-
mermann 1912. aasta lõpul,
et „kui sõjalaevastiku propa-
gandale antakse praegusel sil-
mapilgul vabadus, siis võib see
Inglise hoiakus tuua täielise pöörde
ja viia sõjale.“

Kuid imperialismi-taotlejad olid tugevamad kui mõõdukad ja
kained inimesed.

Huvitav on ära märkida, et Saksa diplomaadid, isegi kui nad
tuntud olid inglaste vihkatatena, pärast mõnd aega Inglismaal ela-
mist veendusid Inglise rahupüüdeis. Nii määrati pärast krahv
Metternichi Saksa saadikuks Londonisse vabahärra marssal von
Biberstein, keda peeti mitte üksi heaks diplomaadiks, vaid ka
inglaste vihkataks. Temagi teatas varsti oma valitsusele, et Inglis-
maa püüdvat Saksamaaga ausalt kokku leppida ja et Inglise poliiti-
kat ei iseloomustavat kõrkus ega enda ülehindamine.

Marssal von Biberstein suri varsti ja Saksa saadikuks Londo-
nisse sai vürst Karl von Lichnowsky. Temagi oli enne
inglaste suhtes vähemalt umbusklik, kuid õppis varsti ümber. Hil-
jem langes ta Saksamaal viha alla, kuna ta ühes sõjaaegses märgu-

*Theobald von Bethmann-Hollweg,
Saksa riigikantsler 1909.—1917. a.*

kirjas kaitstes Inglismaad Saksamaa vastu ja andis esimesele õiguse. Selles märgukirjas väärrib tähelepanu järgmine koht:

„Ainult sõjalaevastiku pärast oleks Inglismaa sama vähe sõdima hakanud nagu meie kaubanduse pärast, mis olevat, nagu üteldakse, kadedust ja lõpuks sõja tekitanud. Kaubanduslik kadedus, millest meil nii palju kõneldakse, põhineb olukorra võõriti hinnangul. Just kaubanduslikkudes ringkondades leidsin ma elavaimat vastutulekut ja püüdu ühiseid majanduslikke huvisid edendada... Kohe pärast oma kohale jõudmist veendusin ma, et meil ei ole milgi tingimusel karta Inglise kallaletungi või Inglise toetust võõrale kallaletungile meie vastu, kuid aga et Inglismaa igal tingimusel kaitseb prantslasi, kui meie neile kallale tungime.“

Täienduseks võiks veel juurde lisada, et kui Maailmasõda algas, seisid Inglise majandusringkonnad Inglismaa sõjast osavõtu vastu, ja muutsid oma arvamist alles siis, kui sakslased erapooletusse Belgiasse sisse tungisid.

Saatkonnanõunik von Eckardstein kirjutab oma mälestusis:

„Maailmasõja tõeline põhjus ei seisa milleski muus kui keiser Wilhelm II kindla suunata ja väljakutsuvas poliitikas, ja samuti ka ta vastutavate ja mitte-vastutavate nõuandjate saamatuses ja pimesuses, kõigepealt aga härra von Tirpitz suurusehullustuslikus sõjalaevastiku-poliitikas, mis tegi iga kokkuleppe Inglismaaga võimatuks“.

Muidugi tuleb siin mõelda mitte Maailmasõja tekkimise põhjust, vaid Inglismaa sellest sõjast osavõtu põhjust.

Lõpuks võiks tähendada, et isegi Saksa sõjaväelised atašeed ei märganud Inglismaal vähimatki sõjatahet. Nii teatas kapten Oster tag 1907. aastal:

„Siinsetes ohvitseride ringkondades, ka sellistes, kus ma tundmatu pealtkuulajana sageli olen viibinud, ei ole ma iialgi kuulnud ühtki sõna tahtmisest Saksamaa vastu sõdida. Kui siin selline mõte oleks, siis oleksin ma kindlasti kuulnud sellekohaseid väljendusi.“

Saksa mereväeline atašee Coerper teatas:

„Saksamaa järjest kasvav merejõud moodustab suurima takistuse Inglise poliitilisele tegevusvabadusele. See on mõlema rahva suhete puudulikkuse peapõhjuseks. Kõik teised sageli ettetoodud põhjused — võistlus kaubanduses, tööstuses ja laevasõidus, Transvaali-sõjale suhtumine jne. — on kõrvalise tähtsusega.“

Niisiis on ilmne, et Saksamaa majandusliku jõu kasvamine, ta poliitilise tähtsuse tõus pärast Saksa keisririigi ellukutumist ja asumaade omandamine arendasid vähehaaval Saksa imperialismi,

mis väljendus peale muu sõjalaevastiku ebaloomulikult hoogsas ehitamises. See kõik ei oleks tarvitsenud Saksamaad viia kokkupõrkeni Inglismaaga, sest inglased ei armasta sõdida — kuigi nad tarviduse korral hästi sõdivad — ja püüavad võimalikult kõiki huvide vastuolusid rahulikult lahendada. Aga seoses Saksa imperialismiga, mida juhtis ebaosav, osalt kindlusetu välispoliitika, võis tekkida olukord, kus Inglismaa leidis, et ta elulised huvid on kaalul. Ja siis pidi ta nende eest välja astuma.

Olgu veel toodud paar näidet, kuidas sakslased enne Maailmasõda vaatasid oma vahekorrale inglastega ja inglastele üldse.

Saksa tuntud ratsaväekindral Friedrich von Bernhardi kirjutab oma raamatus *Unser Zukunft* muuseas:

„Euroopa-poliitikas peab Inglismaa meile jätma täielise tegevusvabaduse ja juba eeskätt nõustuma iga meie territoriaalse laiendamisega mandril, saavutatagu see Kesk-Euroopa liidu või sõja läbi Prantsusmaaga. Meie asumaade laiendamises ei tohi Inglismaa meid segada, kui see laiendamine tema kulul ei sünni. Ta peab andma kindla nõusoleku asumaade muretsemiseks Saksamaale ja Itaaliale. Inglismaa peab võtma endale kohustuse mitte takistada Austriat ta püüetes Balkanil. Ees-Aasiast peab ta täiesti taganema, jättes seal Saksamaale täielise vabaduse, mida Saksamaa vajab oma majandusliku tegevuse laiendamiseks. Ja lõpuks, Inglismaa ei pea tegutsema Saksa merejõudude arenemise kahjuks ega edaspidi takistama sõjaamade omandamist.“

Kuigi kindral Bernhardi ei kõnelnud Saksa valitsuse nimel, siis jagasid ometi väga paljud mõjuvad ringkonnad ta vaateid — vaateid, milledes ei nõuta mitte midagi vähemat, kui et Inglismaa jätaks sakslastele tegevusvabaduse õieti kogu maailmas ja ühtlasi tõmbuks Saksa kasuks täiesti tagasi Ees-Aasiast, kus Inglismaal seoses Indiaga on määratusuured huvid! Kuid Saksamaa ei hoolitsenud üksi omaenda otseste huvide eest, vaid ta nõudis ka Austria-Ungarile vabu käsi Balkanil. Võib mõista, millisel määral sellised nõuded häirisid neid, kellesse nad puutusid.

Sakslaste nõuded on osalt seletatavad sellega, et nad ei ole minevikust midagi õppinud. Sama kindral Bernhardi toonitab, et Buuri-sõda õlevat näidanud, kui vilets Inglise sõjavägi on, ja tähendab siis sakslaste kohta: „65-miljoniline rahvas, kes pannud kogu oma jõu võitlusesse olemasolu eest, on võitmatu... Meie ei tarvitse karta oma vastaste arvu, kui meie omalt poolt kõik rahva jõud relvade juurde kutsume ja mingeid rahalisi ohvreid ei karda, tuletades meelde Dante ütlust: „Asi seisab relvade teravuses, mitte nende rohkuses“. Kui meil õnnestub takistada oma vastaste ühtlast tegevust ja otsustava pealetungiga neid lüüa üksikult, siis võime julgesti loota lõplikku võitu.“

Samuti ütleb Emil Schalk, kõneldes Inglismaa langusest, oma raamatus *Der Wettkampf der Völker*, mis Saksamaal ilmus *Natur und Staat* väljaandes:

„Sõda Aafrikas paljastas ta sõjaväe nõrkusi, ja meresõda tooks ehk sedasama ilmsiks ta sõjalaevastiku juures.“

Sellised vaated olid enne Maailmasõda Saksamaal õige laialt levinud ja osalt seepärast näisid isegi Saksa juhtivad jõud olevat nii pimestunud, et nad ei pidanud kuigi võimalikuks inglaste osavõttu sõjast, mis Euroopa suurriikide vahel lahti pääseb.

Saksa ja Vene imperialismi-taotlused ei olnud iseenda-st kaugeltki sellises vastuolus nagu Saksa ja Inglise püüded. Venemaal puudusid asumaad ja ta ei katsunud neid soetadagi, nii et sel alal ei olnud tal mingisuguseid hõõrumispunkte Saksamaaga. Samuti ei olnud Venemaa kui põllumajanduslik riik majanduslikul alal Saksamaale võistlejaks. Teiselt poolt ei paistnud sakslastele otstarbekas olevat oma võimu laiendada ida suunas, kuigi nad nõudsid endale „kohta päikese all“, sest Venemaa tundus siiski olevat küllalt tugev.

Vastuolu mõlema maa vahel oli tekkinud enam kaudselt, kuigi ühenduses Venemaa laiutamisega.

Kui pärast Vene-Türgi sõda — 1877.—1878. a. — San-Stefano rahu sõlmiti, siis selle rahulepingu alusel oleksid venelased saanud Balkani täiesti oma võimusesse. Selline seisukord ei võinud sugugi meeldida inglastele, kes oma India teede läheduses ei taha sallida ühtki tugevamat võimu. Ka Saksamaale ei olnud Vene võimu suurenemine Balkanil eriti meelt mööda, peamiselt Austria-Ungari tõttu, milline riik Vene võimu kasvamise läbi Balkanil oleks aja jooksul võinud puruneda. Kuna Austria-Ungari languse läbi Venemaa oleks saanud veelgi tugevamaks, siis selline tugev riik oleks Saksamaale osutunud õige tülikaks naabriks, nagu seda näitavad kogemused rahvaste elust.

1878. aastal kutsuti Berliinis kokku kongress, millest oli sunnitud osa võtma ka Venemaa, kes Türgi-sõja läbi oli tublisti nõrgestunud. Kongress, mida juhatas vürst Bismarck, muutis mitmeid otsuseid ja nii sai Venemaa vaid osa Armeeniat, kuna Austria-Ungarile anti õigus okupeerida Bosnia ja Hertsegoviina. Siin õieti jäi hõõguma säde, mis 36 aastat hiljem Maailmasõja kujul tekitas suure plahvatuse.

Berliini kongress tekitas Venemaal suurt meelekihedust ja Vene panslavistid hakkasid Saksamaad eriti vihkama.

Kuna Saksamaa jõu ja mõju kasvamine Euroopas jätkus, siis hakkas see Prantsusmaale järjest enam muret tegema. 1870. aasta oli alles liiga värskest meeles ja vastuolude tekkimiseks mõlema maa vahel näis nüüd olevat küllalt pinda, esijoones just võistluses asumaade pärast. Et end kindlustada, pidasid prantslased otstarbe-

kaks sobitada liitu Venemaaga, võimaluse korral isegi ka Austria-Ungariga. Venelastega ei olnud prantslastel ju mingisuguseid vastuolu aluseid, samuti ka mitte Austria-Ungariga, kuna aga niihästi Venemaal kui ka osalt Austria-Ungaril oli mõningaid hõõrumispunkte Saksamaaga, nagu see naabrite vahel ikka võimalik on. Ja, nagu juba tähendatud, ei võinud Saksamaa kõigepealt heal meelel näha Vene mõju kasvamist Balkanil.

Vürst Bismarck, kes tol ajal juhtis Saksamaa poliitikat, arvas siis tarvilikuks muretseda ka Saksamaale liitlasi, kellena küsimusse võisid tulla ainult Venemaa ja Austria-Ungari. Esimesega oli juba vastuolusid teatud määral, teisega aga õieti mitte, sest minevik — sõjad mõlema maa vahel — oli enam või vähem unustatud.

1879. aastal sõlmiti Saksamaa ja Austria-Ungari vahel liit, mis aga sakslasi täiesti ei rahuldanud, kuna ta käis vaid Venemaa kohta, nii, et Austria-Ungari ei olnud kohustatud aitama Saksamaad sõja puhul Prantsusmaaga.

Suhted Austria-Ungari ja Itaalia vahel ei olnud eriti head, sest mõlemad võistlesid Aadria mere rannikul. Peale selle kuulus Austria-Ungari külge kaunis suur maa-ala, mille elanikeks olid itaallased. Kui aga Prantsusmaa 1881. aastal oma valdusse võttis Tuneesia, siis ühines I t a a l i a, kellel Põhja-Aafrikas olid ka suured huvid, 1882. aastal kaksikliiduga, millest niisiis sai k o l m i k l i i t.

Nagu aga pärast ilmsiks tuli, ei ole liitudel, milledel puudub selge huvide ühtluse alus, siiski mingit väärtust, sest Maailmasõjas jätsid itaallased oma liitlased maha ja ühinesid nende vaenlastega. Vormiliselt oli itaallastel küll põhjust keelduda liidulepingu täitmisest Maailmasõjas, sest see liit pidi tegevusse astuma siis, kui mõnele ta liikmele süütult kallale tungitakse, kuid Itaalia ei piirdunud üksi erapooletuks jäämisega, vaid astus hiljem isegi sõtta oma endiste liitlaste vastu.

Vürst Bismarck ei tundnud rahulduvat kolmikliiduga, vaid ta tahtis kokkuleppe läbi kindlustada Saksamaad ka ida poolt. Tal õnnestuski Venemaaga 1884. aastal sõlmida nii-nimetatud „Rückversicherungsvertrag“ (edasikindlustuslepingut), mille põhjal mõlemad riigid kohustusid jääma erapooletuks, kui mõni võõras riik kummalegi lepinglastest kallale tungib, välja arvatud juhtumid, kui sõja tekitab Venemaa kallaletung Austria-Ungarile või Saksa kallaletung Prantsusmaale.

Kui võtta arvesse asjaolu, et Saksa ja Vene otsesed vastuolud ei olnud eriti suured, siis ei olnud hoopis võimata seda kokkulepet mõlema maa vahel aja jooksul veelgi tihedamaks muuta, eeldades muidugi, et Venemaa ei oleks oma laiutamistungis Balkani suunas liiga agar olnud.

1890. aastal eemaldas keiser Wilhelm II vürst Bismarcki riigikantsleri ametist, ja varsti pärast seda hakkasid Saksa ja Vene suhted halvenema. Keiser Wilhelm II ei uuendanud „edasikindlustuslepingut“, uskudes nähtavasti kolmikliidu küllaldast tugevust, et ülevõimu Euroopa mandril enese käes hoida. See Saksamaa samm ei soodustanud just Euroopa rahu kindlustamist.

Venemaa oli seni kõhelnud vabariikliku Prantsusmaaga liitu astumast, kuid nüüd nägi ta, et see on paratamatu. 1897. aastal sõlmiti Vene-Prantsuse liit, mille põhjal Venemaa oli kohustatud aitama Prantsusmaad kõigi oma jõududega, kui Saksamaa või Itaalia viimasele kallale tungib. Sedasama oli Prantsusmaa omalt poolt kohustatud tegema ka Saksamaa kallaletungi puhul Venemaal.

Nii valitses nüüd Euroopas suurriikide rühmade tasakaal — kolmikliidu ja kaksikliidu näol. Inglismaa jäi esiotsa kõrvale, kuid Saksa poliitika sundis ka teda aja jooksul otsima vastastikuse toetuse kokkuleppeid.

Dominion over palm and pine.

Rahva iseloom ja asend saareriigina on Inglismaast loonud maailmariigi, millele ei ole võrdset. Tal on tulnud pidada raskeid ja kestvaid võitlusi mitme riigiga, kes Euroopas omal ajal olid väga võimsad, nagu Hispaaniaga, Prantsusmaaga, Hollandiga, kuid a l a t i on Inglismaa jäänud võitjaks.

On sageli ennustatud ta hävingut, nii tegi seda Preisi kuningas Friedrich Suur, Arndt, Fontane, Nietzsche ja paljud teised tuntud mehed, aga suurimaistki raskusist ja kibedamaistki võitlusist on ta välja tulnud järjest suuremana ja tugevamana. Kogu maailmas on tal reaalseid huvisid ja seni on ta osanud neid edukalt kaitsta ka seal, kus seisukord vahel tundus otse lootusetuna.

Nagu juba varem mainitud, süüdistasid sakslased Englise kuningat Edward VII õige sageli selles, et ta olevat ajanud Saksamaa „sissepiiramise“ poliitikat ja olevat sobitanud Saksamaa vastaste keskel liite ning poliitilisi sõprusi, mis kaasa mõjunud pinevuse suurendamisele maailmas. See etteheide on aga täiesti põhjendamatu, sest sakslaste enda poliitika sundis Inglismaad kõrvale heitma oma tuntud „splendid isolation“i“, millist poliitikat ta oli ajanud paljude aastate kestes, ja võtma uue poliitika-suuna. Kuningas Edward VII osa seejuures näib olevat tunduvalt väiksem kui arvavad peamiselt sakslased ja ka mõned teised.

Isegi keiser Wilhelm II ise, kes oma tunnetes Inglismaa ja ta kuninga vastu ei olnud kuigi sõbralik, kirjutas Vene keisrile Nikolai II-le Edward VII kohta:

„Ta rahusoov on üsna ilmne ja on põhjuseks ta kalduvusele oma teeneid pakkuda, kus ta iganes maailmas konflikte näeb.“

Mitte ilma aluseta ei nimetatud Inglise kuningat „Edward the Peacemaker“ (Edward-Rahutegija).

Kahjuks oli Saksamaa enese poliitika, mida keiser Wilhelm II igal sobival ja sobimatul juhtumil toonitas, nii väljakutsuv, et inglased ja loomulikult ka nende kuningas olid sunnitud õige tõsiselt oma maa julgeolekule mõtlema. Kuidas keiser Wilhelm II ise Ing-

*Inglise kuningas Edward VII
(1901.—1910. a.)*

lismaale suhtus, on juba selgitatud. Olgu siin vaid veel üks näide. Buuri-sõja ajal tähendas ta ühes kirjas „Nickyle“ (Vene keiser Nikolai II-le) muuseas: olevat kahju, et Bagdadi raudtee valmis ei ole, siis saaksid venelased mõned rügemendid Odessast otse Koweiti saata, see tähendab, Pärsiat oma võimusesse haarata ja nii Indiat ähvardada.

Üldse oli „Willy-Nicky“ kirjavahetusel sihiks äratada keiser Nikolai II-ses umbusku Inglismaa ja Prantsusmaa vastu. „Nickyle“ kui vähem iseseisvale ja võrdlemisi nõrga otsustamisvõimega inimesele näisid need „Willy“ kirjad vahel mõju avaldavate, sest kord kirjutas ta „Willyle“, et Inglismaa ajavat perfiidset (truudusetut ja salakavalat) poliitikat, millisele kirjale „Willy“ teinud ääremärguse: „Muusika minu kõrvus“. Selliseid ässitavaid

ja kahjurõõmsaid märkusi leidub keiser Wilhelm II kirjades rohkesti.

Inglased, kelle huvides noil ajal ei olnud ühtki sõda välja kutsuda ja kes kõigest jõust püüdsid hoida *status quo'd* (endist seisukorda), tundsid sõja tekkimise pärast tõsist hirmu ja püüdsid seda igapidi vältida, kuna oli karta, et nad ka ise võivad sõtta sattuda.

Muidugi, oma huvide eest olid inglased alati nii kindlasti väljas, et näiteks 1898. aastal oli nendel karta sõda prantslastega. Nimelt ilmus sel aastal kapten *M a r c h a n d* oma väeosaga Prantsuse-Kongost Niiluse äärde — muide, sportlik kangelastegu! — ja tõmbas Fašodas Prantsuse lipu üles. Inglased astusid aga kohe vahele ja prantslased olid sunnitud järele andma. Sellest ajast peale muutus aga vahekord kahe vana võistleja vahel ja nendest said liitlased. Prantsusmaa ei saanud jätta tunnustamata, et Inglismaa jõud on tugevam, ja ta leidis, et koostöö Inglismaaga tuleb talle vaid kasuks. 1904. aastal sõlmisid Inglismaa ja Prantsusmaa *e n t e n t e c o r d i a l e* (südamliku liidu), mille järgi prantslased jätsid inglastele täielise tegevusvabaduse Egiptuses, kuna inglased jälle prantslastele sedasama lubasid Maroko suhtes.

Kui sakslased Maroko asjaga rahule ei jäänud ja ähvardava ilme võtsid, kinnitas Inglise välisminister Grey 1906. aastal ühes ministeeriumi sisemiseks tarvituseks määratud ülestähenduses, et kui Saksamaa tungib Prantsusmaale kallale, siis peab Inglismaa valima kas erapooletuse ja üksildumise koos põlgusega või jälle laskma end kiskuda „vastikusse“ Euroopa-sõtta. Seepärast on tarvis Saksamaad rahuldada ohvri läbi, kuid ühtlasi töötada tulevaseks kokkuleppeks Venemaaga: „Liit Venemaa, Prantsusmaa ja meie vahel kindlustaks kahtlematult julgeolekut. Kui tarvis oleks peatada Saksamaad, võiks see siis sündida.“

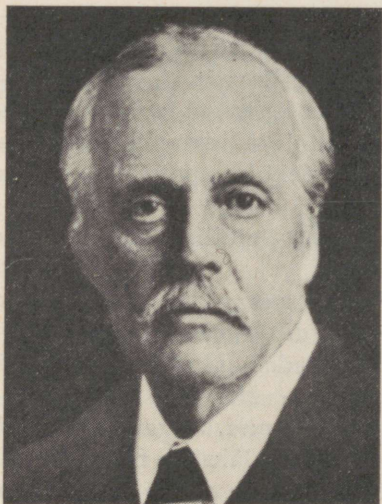
Siit on näha, et ei saa juttugi olla inglaste püüdest Saksamaad sihilikult „sisse piirata“, vaid inglased kartsid, et sakslased võiksid rahu rikkuda ja seepärast tahtsid nad rahu kindlustada tugeva liidu läbi Prantsus-, Vene- ja Inglismaa vahel.

Kuigi venelaste ja inglaste vahel valitses teatud vastuolu õieti juba sellest ajast, kui nad teineteisega suhetesse astusid — ütleb ju *J. Chamberlain*, et „kes tahab kuradiga või Vene tsaariga ühest kausist süüa, sellel peab olema pika varrega lusikas“ — ei pidanud inglased siiski võimatuks sobitada venelastega kokkulepet, et kindlustada rahu. Venelaste erakordselt hoolimatu laiuamine igas suunas, kus vastupanu ei olnud küllalt tugev, sundis Inglismaad *J a a p a n i g a* 1902. aastal mõningate ühiste huvide taotlemiseks lepingut sõlmima. Sellest hoolimata tahtsid inglased ka venelastega liitu teha. Ajuti takistas seda kavatsust Vene-Japani sõja

puhkemine, kuid pärast selle sõja lõppu võeti küsimus jälle kaalumisele. 1906. aastal kirjutab krahv Metternich Londonist selle kohta riigikantsler vürst Bülow'le:

„Siinne valitsus soovib küll jõuda kokkuleppele Venemaaga, mitte aga sobitada kokkulepet, mis oleks sihitud Saksamaa vastu. Vastupidi, ta tahab parandada Inglise-Saksa vahekorda.“

Sama mõtet avaldas Saksa asjadeajaja Peterburis von M i q u e l oma kirjas vürst Bülow'le: „Keegi ei saa Inglismaale selle poliitika pärast etteheiteid teha, võib vaid imetleda osavust, millega ta

Arthur Balfour.

Edward Grey.

teostab enese huvides olevaid kavasid. Need ei tarvitse ka tingimata taotleda saksa-vaenulist suunda.“

Veel selgemat keelt ses suhtes kõneles ettekandja-nõunik von S t u m m 1910. aastal, kes pärast asja põhjalikku uurimist lausus:

„Puudub igasugune alus väitmiseks, nagu oleks Vene-Inglise kokkuleppel sihiks ähvardada Saksamaad.“

Kui kuningas E d w a r d VII ja keiser N i k o l a i II juunikuul 1908. aastal T a l l i n n a reidil kohtusid, avaldasid neil kaasasolevad riigimehed H a r d i n g ja I z v o l s k i kartust Saksamaa ees. Venelased kurtsid sakslaste maaväe üleolekut maapiiril, inglased aga Saksa sõjalaevastiku üleliigset suurendamist. Mõlemad leidsid, et tuleks kõike vältida, mis võiks Saksamaad ärritada või talle põhjust anda kaebeks. Mõni kuu hiljem tuli Vene saadik Benckendorff Inglise välisministri Grey juurde ja teatas, et Izvolski olevat rõhutanud meeoleolu, kuna sakslased olevat pahased Tallinna kohtumise pärast. Grey vastas, et jutud Saksamaa „sissepiiramisest“ ole-

vat rumalus. Saksamaal olevat kaks liitlast ja kõige tugevam sõjavägi maailmas, ja keegi ei mõtlevatki talle kallale tungida. Tema ei võivat ette ütelda, mis Inglismaa teeks, kui keskriigid hakkaksid sõdima Venemaaga või Prantsusmaaga. Palju olenevat sellest, kes tüli algab ja teisele kallale tungib. Briti sumpatiseerivat igas sõjas loomulikult seda riiki, kellele kallale tungitakse.

Ka siit võib uuesti ja selgesti näha, et Inglismaa ei mõtelnudki mingile sõjale, kuna tal pealegi ei olnud sõjast loota kuigi palju kasu. Seevastu püüdis ta teha kõik, mis võimalik, isegi teiste riikidega liitusid ja sõprusi sõlmides, et vaid kindlustada rahu. Nagu tähendatud, ei oleks Saksamaa kaubanduslik võistlus iialgi sundinud inglasi Saksamaa vastu sõda sepitsema, ei oleks selleks neid sundinud ka sakslaste ilmselt ähvardav sõjalaevastiku suurendamine, mis toimus Saksa keisri enda ja marurahvuslaste lakkamatu räuskamise saatel. Inglased astusid alles siis Maailmasõtta, kui seisukord nende julgeolekule muutus lausa hädaohtlikuks.

Muide, huvi pärast võiks tuua veel ühe tüübilise näite, kuidas inglaste vastu Saksamaal tehti ässitustööd.

1910. aastal ilmus 4. trükk Th. Franke raamatust *Praktisches Lehrbuch der deutschen Geschichte für die Volks- und Bürgerschule*, milles lapsed võisid peale muu lugeda: „Inglased peavad tervet maailmamerd inglise omanduseks... Nii kaua kui Saksamaa killustatud oli ja merele minna ei julgenud, niikaua ei olnud Inglismaa meie vastu pahatahtlik... Aga kui läksime merele, vaatas Inglismaa sellele suurima pahameele ja kustumatu vihaga. Üsna avalikult võitles ta Saksa tööstuse võistluse vastu, üsna avalikult kuulutasid inglise suured lehed: „Saksamaa tuleb hävitada, enne kui ta sõjalaevastik suureks ja vägevaks saab.“ Üsna avalikult läks Briti valitsus meie vastaste poole üle... Inglismaa oli pärast vürst Bismarcki lahkumist ja Venemaa lüüasaamist võtnud maailma poliitilise juhtimise ilmselt enda kätte ja jälgis nimelt Saksamaad oma vihaga...“ Lõpuks tuleb „tutulutu“ keiser Wilhelm II pildi kohta: „Wie Wilhelm schwergewaltig, wie Friedrich friedensmild, so kraft und lichtgestaltig erscheint sein Kaiserbild!“ („Nagu Wilhelm vägevvoimas, nagu Friedrich rahuleebe, nii jõu- ja valguskujuline paistab ta keisripilt!“).

Isegi kui sakslaste etteheited inglastele oleksid õiged olnud — tegelikult nad seda aga ei olnud — ei võinud sellised ässitusvõtted kuidagi kaasa mõjuda rahvaste vahekorra parandamiseks ning sellega ühtlasi rahu kindlustamiseks.

Kõneldakse, et Napoleon olevat St. Helena saarel lausunud: „Antverpeni pärast olen ma siin.“ Nende sõnade mõte on täiesti õige. Niikaua kui kestis vastuolu Prantsus- ja Inglismaa vahel, oli Inglismaale ta julgeoleku huvides väga tähtis, et Belgia ei langeks

Prantsusmaa võimusesse. Kui aga olud muutusid ning tüli põhjustes Prantsus- ja Inglismaa vahel kadusid, kuna aga ühtlasi kasvas Saksamaa jõud ja agressiivsus, oli Inglismaale tähtis, et Belgia ei langeks sakslaste võimusesse. Belgia erapooletus, mida keegi ei tohi puutada, on seepärast inglastele nende julgeoleku seisukohalt nii oluline, et nad ei saa sellele ükskõikselt suhtuda.

Kui Maailmasõda algas, oli inglastel väga raske sellest osa võtta, kuigi Prantsusmaa hädaohtlik seisukord oli neile teada. Sõja vastu seisis mitte ainult ärimaailm, vaid ka suur osa vabameelsest erakonnast ja töölistkond. Kümme kuni üksteistkümmend ministrit nõudsid Inglismaa erapooletuks jäämist, kolm astusid ametist ära, sotsialistid hääletasid sõjakrediidi vastu. Aga niipea kui Saksa sõjaväed marssisid Belgiasse ja Saksa riigikantsler von Bethmann-Hollweg nimetas Belgia erapooletuks tunnistamise akti, millele ka Saksamaa oli alla kirjutanud, vaid paberilipakaks, ei saanud Inglismaa enam jääda erapooletuks, mitte ainult seepärast, et täita oma kohust ja kaitsta Belgiat, vaid ka omaenda eluliste huvide pärast.

Kui Inglismaa oleks Maailmasõjas jäänud pealtvaatajaks, siis oleks keskriikide, kõigepealt Saksamaa võit olnud täiesti kindel. Siis oleks peale muu ka Belgia sattunud Saksa võimusesse ja ühtlasi oleks võidukas Saksamaa, kes viimastel aastatel oli ajanud hoolimatut imperialismi-poliitikat ja kogu aja ähvardanud Inglismaad, inglastele muutunud otse eluhädaohtlikuks.

Ei ole vähimatki kahtlust, et Inglismaa ei tahtnud põrmugi sõda, kuigi ta sõlmis liite ja sõprussidemeid. Ta tegi seda ainult rahu kindlustamise mõttega, kuna Saksamaa tegevus Euroopa rahule järjest hädaohtlikumaks muutus. Inglismaa kuulus Euroopas nende riikide hulka, kes olid „omaga rahul“, seepärast ei olnud tal sõjast oodata mingit erilist kasu. Niisiis on täiesti aluseta sakslaste väited, et Inglismaa poliitika on Maailmasõja välja kutsunud. Aga seejärel, kui erapooletu Belgia langes sõjalise kallaletungi ohvriks, oleks Inglismaa erapooletuks jäämine talle tähendanud endatappu. Seda aga ei saa nõuda üheltki rahvalt.

Võib muidugi osalt nõustuda Saksa endise kantsleri vürst Bülow'ga, kui ta 1915. aastal Roomast Theodor Wolff'ile kirjutas:

„Sellest hetkest, millal meie olime mitte ainult kõige tugevam riik mandril, vaid osutasime ka seniaimamatut tööstuslikku ja kaubanduslikku arengut, ja hakkasime merel end maksma panema, sellest hetkest ei olnud siiras liit meie ja Inglismaa vahel enam võimalik.“

Kuid kõik see ei oleks veel sundinud inglasi Maailmasõtta astuma.

Muidugi võib ütelda, et ka Inglismaa oli üheks neist tegu-

reist, mis viisid Maailmasõjani. Kuid ta oli passiivne, mitte aga aktiivne tegur. Inglismaa suurus ei andnud sakslastele sedamööda, kuidas kasvas nende enda suurus, enam sugugi rahu. Nende arust olid inglased langev, nemad ise aga tõusev rahvas ja maailma valitsemises pidasid nad end inglaste pärijaiks. Nad kuulutasid oma lootust ja püüdu nii valjusti, et see üsna selgesti kostis ka Inglismaale. Kuid sakslased eksisid raskesti, sest Inglismaa ei olnud veel ammugi suremas, vaid valitses ikka „over palm and pine“ (palmi ja männi üle).

La grande nation.

Hoolimata mitmekesistest raskeist kaotusist ja suhteliselt suurest sõjakahjustasust, mis Prantsusmaa pidi Saksamaale maksma, kosus ta pärast 1870. aasta sõda õige ruttu. Ta jätkas maailmapoliitika ajamist ja hoolitses ka oma asumaade suurendamise eest. 1914. aastal oli Prantsusmaal asumaid ühes protektoraatidega 12.447.220 ruutkilomeetrit 54.217.000 elanikuga.

Elsass-Lotringi kaotus oli talle raskeks hoobiks mitte ainult majanduslikult, vaid ka kõlbeliselt. Seepärast on arusaadav, et „revanši“-mõte rahva keskel ialgi ei vaibunud. „Alati sellest mõtelda, mitte kunagi sellest kõnelda,“ ütles kuulus Prantsuse poliitikamees G a m b e t t a, ja võib-olla mõteldi tõepoolest Prantsusmaal kättetasumisele rohkem kui sellest kõneldi.

Võib-olla piinas endistel aegadel nii võidurikast kõrge kultuuriga prantsuse rahvast lüüasaamine kibedasti. Kuid ometi ei ole põhjust arvata, et see prantslaste „revanši“-mõte oleks vähimalgi määral Maailmasõja tekkimiseks kaasa mõjunud. Ehk küll paljud sakslased seda väidavad, jätkub juba sakslaste eneste tunnistustest, et seda väidet ümber lükata.

Nii seletab Hermann Stegemann, et Prantsuse radikaalne kodanlik erakond, mis toetub kodanlikule väikeomandile, hindas rahu liiga kõrgelt, et seda ohustada. Sotsialistid lootsid lahendada küsimust niisugusel teel, mis viiks internatsionaalile ja riigipiiride kõrvaldamisele. Mõlemad erakonnad olid Elsass-Lotringi pärast alustatava sõja vastu... Stegemann lisab juurde: „Kuid kahtlemata valitses Pariisis ka suur mure kallaletungisõja pärast Saksamaa poolt ja Saksa hegemoonia pärast Euroopas.“

Huvitav ses suhtes on tutvuda veel vürst Bülow' ühe kirjaga Theodor Wolffile Roomast, kuhu ta 1915. a. Saksa valitsuse ülesandel sõitis, et veenda Itaalia valitsust vähemalt erapooletuse pidamiselegi.

„Mõni kuu enne sõja algust saatis mulle Lavisse (tuntud ajaloolane) oma eeskõne ausa elsasslase Lalance'i eluloole. Selles

eeskõnes kinnitab ta viisakalt, aga täiesti vankumatult kümnekordse „j a m a i s'iga“ (ei iialgi'ga), et on täiesti võimata kunagi seda kuristikku jälle täita, mis tekkinud sakslaste ja prantslaste vahele Elsass-Lotringi vallutamise läbi. Ma võin juhtida ka tähelepanu oma vana sõbra Frances Charmes'i artiklile *Revue des deux Mondes*'is möödunud aastal otse enne Maailmasõja algust, kus ta kirjutab: „Ajalugu näitab ühel päeval, kuidas Prantsusmaa, kellel on 44 aasta jooksul olnud parimad, tugevaimad, õigustatuimad põhjused sõda kuulutada, on siiski oma südames maha matnud need tunded, mis oleksid võinud viia teda sellisele otsusele, ja ei ole kõhelnud ühtki ohvrit toomast, isegi mitte oma au ohverdamast, et kindlustada rahu. Kuid kas saab sellest järeldada, et Prantsusmaa oleks oma südames andestanud seda, mis on tarvis lepitada? Kindlasti mitte: midagi sellist uskuda tähendab Prantsusmaad halvasti tunda.“

Toonud veel mõne sellise näite, tähendas vürst Bülow: „N o n d i m i t t i t p e l l e m s u a m A e t h i o p s e n e x n e c P a r d o d i v e r s i t a t e m.“ (Etiooplane ei saa muuta oma nahka ega panter oma laike). Kuid eriti tähelepanu väärib siin siiski prantslaste kinnitus, et nad on rahu säilitamiseks teinud kõik, mis vähegi võimalik, vaatamata isegi oma tunnetele.

Seni kui Saksa poliitikat juhtis vürst Bismarck, ei püüdnud Saksamaa prantslasi nende asumaa-ettevõtetes iialgi takistada. Näis, et talle meeldis prantslaste tegevus väljaspool Euroopat, et nad pigem unustaksid Euroopa asjad, — eeskätt Elsass-Lotringi. Kui aga keiser Wilhelm II hakkas ise mõjutama Saksa välispoliitikat, ei saanud ta prantslasi alati rahule jätta. Nii oli lugu ka siis, kui Prantsusmaa hakkas oma võimu Marokos kinnitama. Vastavalt oma tasakaalutule iseloomule astus keiser Wilhelm II sammu, mis sakslaste ja prantslaste suhete paranemisele ei võinud milgi tingimusel kaasa aidata. Reisides 1905. aasta algul Vahemerel, sõitis keiser Wilhelm II Tändža (Tanger'i) sadamasse ja tervitas seal Maroko sultanit Abd-ul-Aziiz't nagu vaba ja suveräänset valitsejat.

See mõttetu meeleavaldus äratas kõikjal suurt ja piinlikku tähelepanu. Inglismaa toetas muidugi Prantsusmaad, Saksa liitlased Austria-Ungari ja Itaalia ei osutanud aga Saksamaale ses asjas sellist poolehoidu nagu keiser Wilhelm II arvatavasti lootis.

Võimaliku tõsisema kokkupõrke vältimiseks kutsuti Maroko küsimuse arutamiseks 1906. aasta algul Algeciras'es kokku konverents, kus Saksamaa jäi täiesti alla. Siin ei toetanud teda isegi Itaalia, vaid jäi enam kõrvaliseks pealtvaatajaks; ka Austria-Ungari ei ilmutanud eriti suurt soojust Saksamaa püüetele Vahemere rannikutel. Maroko tunnistati Prantsusmaa mõjupiirkonda kuuluvaks ja vaid Hispaaniale anti teatud erandseisukord. Sultan jäi vormiliselt küll iseseisvaks, tegelikult aga pääses Marokos maksm

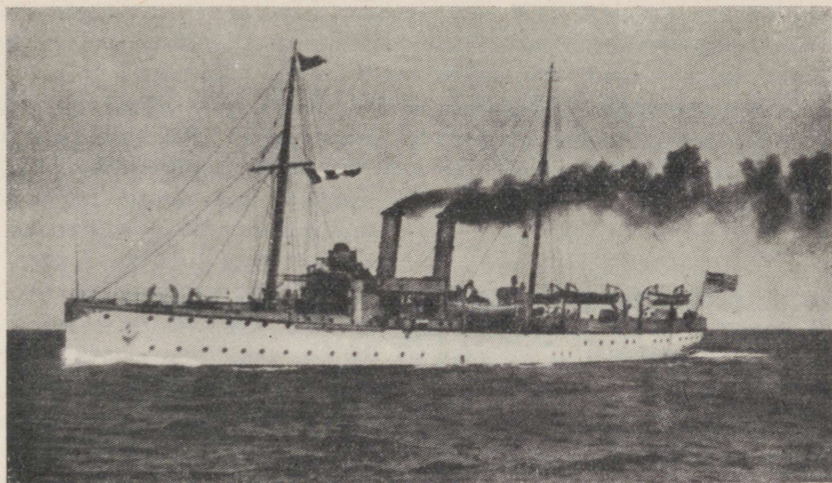
prantslaste võim. Kuid sakslaste ja prantslaste suhted muutusid seitsaadiik veelgi halvemaks.

Mõnelt poolt on seletatud, et Saksa- ja Prantsusmaa vastastikuse viha tõelised põhjused polnud kaugeltki nii suured nagu need põhjused, mis sundisid Venemaad ja Austria-Ungarit või Saksamaad ja Inglismaad üksteisele suhtuma vaenlikult. Sakslaste ja prantslaste vahelise vastuolu peamiseks põhjuseks olevat rassiviha ja fanaatilisusse kalduv prantslaste kange iha 1870. aasta alandust kätte maksa ning Elsass-Lotring tagasi võita. „La grande nation“ (suur rahvas) ei olevat iialgi suutnud unustada Sedani ja Pariisi piiramist, seoses tookordse kohutava näljaga. Mida enam kasvas prantslaste oma jõud ja mida tugevamaks ning kindlamaks muutusid ta liitlased, seda innukamalt olevat prantslased hakanud ihaldama sõda.

Tuleb tähendada, et selline vaade on liiga ühekülgne. Muidugi ei puudunud Prantsusmaal poliitikamehed ja isamaalased, kes kõigest hingest igatsesid revanši. Kuid selline ollus oli suhteliselt nõrk ja rahva suur enamus kartis sõda ning püüdis seda vältida, nagu seda peale muu võis näha ka vürst Bülow' kirjadest. Kahjuks andis Saksa mõtlematu poliitika prantslastele järjest uut alust sakslaste suhtes hirmu tundmiseks.

Sellise poliitika tagajärjeks oli muuseas nii-nimetatud „pantrihüpe“. 1911. aastal algasid nimelt Marokos rahutused, mis pärast Prantsusmaa saatis maikuul sultanile appi oma sõjaväeosi. Keiser Wilhelm II arvas, et nüüd on talle tulnud paras hetk tegelemiseks, ja ta saatis suurtükilaeva „Panther'i“ Marokosse, mis 1. juulil demonstriativselt Agadiri reidile ankrusse jäi. Sündmus tekitas loomulikult suurt ärevust ja pahameelt Prantsusmaal, osalt ka Inglismaal. Siiski lepiti uuesti kokku ja Saksamaa sai oma meeoleolu rahustuseks tüki Prantsuse-Kongost. Aga kasu oli sellest „pantrihüppest“ siiski üsna vähe, sest tulemus ei rahuldanud sakslasi asumaade suhtes, Prantsusmaal aga suurendas ta mitte ainult viha sakslaste vastu, vaid ka hirmu nende ees. Ei võidud ju iialgi kindel olla, millal ja kus Saksamaa jälle ette võtab midagi, mis võib sekeldusi tuua.

Nii tekitas omajagu rahutust — rohkem küll Venemaal ja Inglismaal kui otseselt Prantsusmaal — asjaolu, et sakslased jätkasid oma misjonitöö tegemist Türgimaal. Saksa kindral Liman von Sanders ühes hulga teiste Saksa ohvitseridega korraldas ja õpetas Türgi sõjaväge. Kuigi tundub liialdusena väide, et Saksa ja Türgi sõjalise koostöö areng kiirendas Maailmasõja süttimist, on siiski selge, et see tunduvalt kaasa mõjus vastastikuse umbusalduse kasvamiseks keskriikide ja liitlaste vahel ning ühtlasi suurendas ka prantslaste kartust sakslaste ees. Nad arvasid täiesti loomulikult, et kõik, mis tõstab sakslaste jõudu ja võimu, nõrgestab vaid nende

Saksa suurtükilaev „Panther“.

endi julgeolekut, sest sakslased kuulusid Euroopas näljaste suurrahvaste hulka — nende hulka, kes sellega rahul ei ole, mis nad omavad, vaid kes aina juurde nõuavad „enam ruumi päikese all“.

Nii mitmekesised olid siis need jõud, mis Euroopa rahvaid lähendasid kokkupõrkele, millest tuli Maailmasõda. Kindlasti ei tahtnud ükski riik sõda, isegi mitte Saksamaa, hoolimata sellest, et keiser Wilhelm II aina mõõka täristas. Aga kui ühed püüavad hoida seda, mis nendel käes on, teised jällegi püüavad seda ära võtta, siis on lõpuks kokkupõrge paratamatu. Nii on see ilmselt olnud juba inimsoo algajast saadik.

Venemaa laiutas end igas suunas ja ta arvas end selleks õigustatud olevat, see oli ta „ajalooline ülesanne“. Sama tegi Austria, olles selleks samuti täiesti õigustatud. Ja Saksamaa ei leppinud oma piiridega, vaid ta pidas end juba enne Maailmasõda „rahvaks ilma ruumita“. Kõik need püüded seisid täielises vastuolus teiste riikide huvidega, kes tahtsid „status quo“ säilitada või kes leidsid, et nende rahvuslikud huvid kannatavad, nagu oli lugu peamiselt Balkani rahvastega. Vastuolud arenesid aja kestes nii tugevateks, et neid ei suudetud enam lahendada kokkulepetega. Jäi järele vaid — sõda.

MAAILMASÕJA ETTEVALMISTUS JA SÕJAPLAANID.

Sõjajõud.

M a a v ä g i.

„Rahvas sõjariistus“ ja „rahvas sõjas“ võis Maailmasõja ajal ütelda omajagu õigusega. Sõja kestes mobiliseeriti peaaegu kõik mehed, kes sõjaväeteenistuseks vähegi sobisid ja suutsid relvi kanda. Vähe seda, Maailmasõja huvides kasutati laiemas ulatuses kui üheski varem as sõjas rahva tööjõudu majanduslikus elus, eeskätt tööstuses. Meeste puudusel astusid küllalt laialiselt tegevusse ka naised just sellistel tööaladel, kust nad seni täiesti eemal olid seisnud. Tehnika ja teadus, isegi propaganda pidid hakkama sõja teenistusse. Küll ei sündinud ses suhtes vajalik koostöö äkki, sest hoolimata peaaegu kõigis Euroopa riikides valitsevast üldisest sõjaväeteenistuse kohustusest, ei olnud õieti kuskil rahva majanduselu täiel määral sõja kavasse võetud, peamiselt vist seepärast, et isegi sõjaväelised juhtivad jõud ei osanud sõja nii pikka kestust üldiselt ette näha, vaid uskusid, et kokkupõrge on nii või teisiti lahendatud mõne kuu jooksul. Kui aga selgus, et selles arvestuses on raskesti eksitud, et sõda suhteliselt venib väga pikale, siis rakendati sõjatööstusse küllalt suures ulatuses isegi see osa rahvast, kes mitmekesistel põhjustel ei sobinud rindele või keda sõjatööstuseks vajati just eriti. Nii vabastati sõjaväest kõik eriteadlased ja rakendati sõjatööstusse. Alguses oli sel alal küll mõningaid segadusi, kuid vähehaaval arenes koostöö ja sõja lõpupoolel omas see otse täiusliku kuju.

Napoleoni sõdades võeti mõnedes maades tarvitusele üldine sõjaväeteenistus, kuid see jäi esialgu püsima vaid Preisi maal, kus seda järjest täiendati. See süsteem andis 1866. a. ja 1870.—71. a. sõdades nii häid tulemusi, et ka teised riigid samale teele astusid. Üldine sõjaväeteenistus võimaldab kõigepealt suurema osa sõjaväeteenistus-kõlvulistest mees-

test sõjaväeliselt välja õpetada, mille läbi luuakse suured varud. Edasi võimaldab ta kiiret mobilisatsiooni — kui vaid on relvastust ja varustust. Ja viimaks, üldise sõjaväeteenistuse alusel seisev rahvavägi on üldiselt vahvam, hoogsam ja isegi vastupidavam kui palgaline või pikaajalises teenistuses seisev mitmesugustel muudel põhimõtetel värvatud sõjavägi. Sõjaväe löögivõime seisukohalt on viimane asjaolu aga küllaldase tähtsusega. Eeltingimuseks seejuures on muidugi hea juhtkond, hea väljaõpe ja teadlik isamaaline vaim.

Pärast lüüasaamisi 1859. ja 1866. aastail seadis Austria üldise sõjaväeteenistuse sisse 1868. aastal. Sedasama tegi Prantsusmaa 1872.—1875. aastail, kui ta oli oma kehvasti varustatud ja halvasti juhitud pikaajalises teenistuses oleva sõjaväega kaotanud sõja Saksamaaga. Umbes samal ajal läksid üldisele sõjaväeteenistusele üle ka Venemaa ja Itaalia, nii et kõigis Euroopa suurriikides, peale Inglismaa, pandi maksma üldine sõjaväeteenistus. Inglismaa jäi oma geograafilise asendi tõttu ustavaks väikesearvulisele palgasõjaväele, kuni viimaks Maailmasõda sundis ka teda, olgugi ajutiselt, üldist sõjaväeteenistust sisse seadma.

Riigi sõjaline tugevus oleneb peamiselt kolmest tähtsast tegurist: rahva jõukusest, rahva kehalisest ja vaimlisest jõust ning sõjalisest jõust. Viimane aga on sõltuv kahest esimesena mainitud tegurist. Nii ei saa majanduslikult, kehaliselt ning vaimselt nõrk rahvas luua küllalt tugevat sõjaväge. Ja kui sõja kestes tagala vaimliselt nõrgestub, siis hävitab see võrdlemisi ruttu ka rindel viibiva üsna tugeva sõjaväe. Seline nähtus on täiesti loomulik.

Majanduslikud raskused, isegi terav kitsikus ei vii sõjaväge nii ruttu kokkuvarisemisele kui vaimline kitsikus, peamiselt tagalas. Palju tõtt sisaldab väide, et võitluses, kus kumbki pool ei ole teisest sõjaväeliselt täiesti ülekaalus, võidab tavaliselt see rahvas, kel on tugevamad närvid ja kes on sõjaraskustele visam vastu panema. Seda asjaolu tuleb arvesse võtta, kui hinnata ka Maailmasõjas olnud riikide jõudusid ja sõja tulemusi.

Mis puutub sõjalisesse jõusse, siis oleneb see riigi rahvarvust. Edasi on tähtis väljaõpe. Riikidel on ikka sihiks olnud välja õpetada võimalikult palju mehi. Et pidada rohkem väljaõpetatud mehi teenistuses, selleks oli enne Maailmasõda suurriikides küllalt pikk sõjaväeteenistusaeg — 2 kuni 3 aastat, Venemaal — 3 kuni 5 aastat, mereväes isegi veel pikem.

Tegevteenistuses olevate meeste arvu suhtes võistlesid eriti sakslased ja prantslased. Nii oli Saksamaal alatises e. kaadri-väes 1874. aastal 402 tuhat meest, 1914. aastal aga juba 865 tuhat meest. Prantsuse kaadri-väe arv tõusis samal aastal 884 tuhandele

mehele, kelle hulgas oli 85 tuhat asumaalast. Vene kaadriväge arvati 1914. aastal 1,3 miljonile mehele.

Need olid jõud, milledest suurem osa sõja puhkedes ruttu rindele visati. Kuid ka mobilisatsioon, mis kõigis riikides, peale Inglismaa, oli ammu põhjalikult ette valmistatud ja läbi töötatud, niisasti meeskondade varustuse, relvastuse kui ka väljaõppe suhtes — mis eriti tähtis — tõmbas kõigis sõtta astunud maades lühikese ajaga kokku hiigelhulgad relvastatud mehi, et paisata neid rahvaste üldisesse heitlusse.

Milline oli sõja algul liitriikide ja keskriikide sõjaline jõud arvuliselt, selgub allpool toodud tabelist. Nagu sellest näha, olid liitriigid juba sõja algul arvuliselt tunduvas ülekaalus, nimelt oli neil ligi 10 miljonit meest keskriikide 6,2 miljoni mehe vastu. Hiljem, kui keskriikidega ühinesid ka Türgi ja Bulgaaria, tõusis nende sõjavägede suurus 7,1 miljonile mehele. Kuid suhe ei muutunud palju keskriikide kasuks, sest Itaalia ning Rumeenia ühinesid liitlastega ja siis oli nendel juba üle 11 miljoni mehe, sest Itaalia üksi pani välja umbes 2 miljonit meest. Vahepeal suurendas ka Inglismaa oma sõjavõude umbes 1 miljoni mehe peale. Kui Venemaa revolutsiooni tõttu välja langes, siis asendas teda Põhja-Ameerika 2 miljoni värske, hästi relvastatud ja varustatud, kuigi sõjas kogeenemata mehega.

	Mobilisatsiooni- jõud	Väljaõpetatud meeste arv	Relvakande- võimeliste meeste arv
Saksamaa	3.900.000	4.900.000	9.750.000
Austria-Ungari	2.300.000	3.000.000	6.120.000
Prantsusmaa	3.794.000	5.067.000	5.940.000
Venemaa	5.000.000	6.000.000	17.000.000
Inglismaa	500.000		
Belgia	300.000		
Serbia ja Montenegro	440.000		

(Tuleb tähendada, et tabelis toodud andmed ei ole täiesti kindlad, vaid on mõneski suhtes vaieldavad, kuid nad annavad siiski üldpildi vastaste sõjavägede suurusest.)

Mis puutub sõjaväelisesse korraldusse, siis oli see suurriikides üldjoontes ühesugune. Kaadrivägede väeosade rahuaegne suurus vastas ligilähedalt sõjaaegsele suurusle, nii et väeosade täienduseks tarvitati vaid väike arv teenistusse kutsutud tagavaraväelasi. Ülejäänud mobiliseeritute moodustati reservkorpused ja -diviisid. Eriti hästi oli see korraldatud Saksamaal, nii tuli seal iga rahuaegse korpuse ja diviisi kohta üks reservkorpused ja -diviisid.

Korpused olid 2—4 diviisi, 30—60 tuhande mehega ja 100—160 suurtükiga. Sõja ajal moodustati ka ratsaväekorpused, millesse kuulus 2 ja enam ratsaväediviisi, 7—10 tuhande mehega.

Diviis oli igas sõjaväes isesuguse koostisega. Harilikult kuulus diviisi koostisse 3—6 üksust teatud väeliigist (jala-, ratsa-, suurtükivägi jne.). Jalaväediviisis oli 3—4 jalaväerügementi, suurtüki-, ratsa-, pioneer-, side-, inseneriväe jne. üksused koos vooride, asutiste jne. Jalaväediviisi koostisse kuulus 15—20 tuhat meest ühes vajaliku arvu hobuste, suurtükkide, vooride jne. Ratsaväediviisis oli keskmiselt 3—4 tuhat meest. Kuna diviis oli sõja ajal operatiivselt nagu korpuski iseseisev väeüksus, siis liideti tihti ka ratsaväediviisidele kergesuurtükivägi ja muud vajalikud väeosad, et tõsta selle löögivõimet.

Jalaväebrigaad koosnes maksimaalselt 2 jalaväerügemendist, harilikult aga 4—5 jalaväepataljonist ühes suurtüki-, ratsa- ja teiste väeliikidega, mis teatud operatsiooni teostamiseks brigaadi juurde komandeeriti. Brigaadis oli 5—10 tuhat meest.

Jalaväepataljonis oli 3—4 jalaväe- ja 1 kuulipildurkompanii ja nad koondusid 3 ja 4 kaupa rügementidesse.

Jalaväekompaniis oli 200—250 meest, kuid sõja ajal tõusis tagalakompaniidest meeste arv isegi kuni tuhandeni.

Suurtükiväe tuletehniliseks üksuseks oli patareid, mille koostisse kuulus 2—6 suurtükki. Suurimaks taktikaliseks ja majanduslikuks üksuseks oli pataljon, brigaad jne. Suurtükiväe jaotus igas sõjaväes oli erisugune. Kasutamiseviisilt ja kuuluvuselt jagunes suurtükivägi väli-, kindluse-, piiramis-, õhutõrje-, rannakaitse- ja meresuurtükiväeks. Suurtükkide kaliibri järgi jaotati see veel kergeks (kuni 100 mm), keskmiseks (100—150 mm), raskeks (150—210 mm) ja üliraskeks (210—420 mm) suurtükiväeks, kuid harilikult tehti vahet ainult kerge (kuni 150 mm) ja raske (alates 150 mm) suurtükiväe vahel.

Siinkohal võiks ära märkida, et ratsaväest ei olnud maailmasõjas loodetud kasu — välja arvatud üksikud vähesed juhtumid. Peale muu väidetakse, et raudteede ülekoormatus, mida tekitas suurearvulisele ratsaväele moona muretsemine, oli Venemaa kokkuvõtte üheks tõsisemaks põhjuseks.

Suurimaks üksuseks sõja algul oli armee, kuhu kuulus mitu korpusi ja iseseisvaid ratsaväeosi, raskesuurtükiväge ja õhujõude. Armee suurus oli harilikult 200—250 tuhat meest. Hiljem moodustati veel suuremaid üksusi, mis koosnesid mitmest armeest.

Relvastuse kohta on huvitav ära märkida, et sõja algul tuli ühe tuhandemehelise pataljoni kohta suurtükke Inglismaal 6,8 — nendest raskeid 0,3, Saksamaal 5,8 — raskeid 0,6, Prantsusmaal 4,8 — raskeid 0,4, Venemaal 3,8 — raskeid 0,3 ja Austria-Ungaris 3,3 — raskeid 0,3.

Üldse oli liitlastel sõja puhkedes 12,5 tuhat suurtükki, nende hulgas 700 rasket, kuna keskriikidel oli 8,2 tuhat suurtükki, nende hulgas 550 rasket. Läänerindel oli Saksamaal 4,6 tuhat suurtükki,

nendest 350 rasket, ja Prantsusmaal 4 tuhat suurtükki, nendest 300 rasket. Kui Belgia ja Inglismaa 950 suurtükiga juurde tulid, saavutati tasakaal ka suurtükkide arvus. Idarindel oli venelastel ja serblastel 7,5 tuhat suurtükki, nendest 400 rasket, Austria ja Saksamaal aga 3,4 tuhat suurtükki, nendest 210 rasket, niisiis oli venelastel ja serblastel arvuliselt umbes kahekordne ülekaal.

Tähelepanu väärib asjaolu, et Saksa sõjavägi omas suhteliselt rohkesti üliraskeid suurtükke, millel, nagu hiljem sõjas selgus, oli lahingu kujunemisele sageli küllalt tähtsust.

Mõned vene sõjakirjanikud väidavad, et kui venelastel oleks vajalikul arvul olnud raskesuurtükke, siis oleks sõda idarindel andnud sootuks teisi tagajärgi. Süüdi olevat siin prantslased, kes venelastele sõja ettevalmistuseks laenanud küll suuri summasid, kuid ühtlasi nõudnud raudteede ehitamist Vene läänepiirile, nii et Vene sõjavägi jäänud raha puudusel raskesuurtükkidega varustamata. Muidugi ei saa kindlasti ütelda, millistel põhjustel jäi raskesuurtükiväe suurendamine Venemaal hooletusse, kuid nagu varsti pärast sõja algust selgus, oli hooletusse jäetud ka palju muudki, nii näiteks vajaliku laskemoona valmistamine. Isegi püssidest oli puudus, nii et tihti tuli sõdureid rindele saata ilma püssideta, kus neid saadi varustada ainult haavatute ja surnutena reast väljalöödute püssidega, mis halvas sõjaväe võitlusvõimet.

Kuulipildujaid oli sõja algul iga jalaväepataljoni kohta ainult 2. Saksa kuulipildujaid peeti prantsuse omadest paremaks. Ka vene kuulipildujad ei olnud saksa omadele väärilised.

Jalaväge peeti kõigis maades sõjaliseks peajõuks. Mis puutub seejuures tule ettevalmistusse, siis toonitasid seda eriti venelased, oma kogemuste põhjal Jaapani-sõjas. Seal olid venelased algul nähtavasti püsinud Suvorovi põhimõttel: „пуля дура, а штыкъ молодець“ (kuul on lollpea, tääk — tubli poiss). Kuid kogemused olid venelased varsti viinud teisele arvamisele. Juba esimeses suuremas lahingus Türentšeni juures, kus jaapanlased kindral Kuroki juhatusel ületasid Jalu jõe, olid venelased kibedasti tunda saanud, et võitlustingimused olid tunduvalt muutunud, et lähivõitlus ilma küllalt hoolsa ja vajaliku tule ettevalmistuseta oli võimata. Vene puruisamaalised lehed olid siis jaapanlastele küll hirmsasti vihased, et need venelaste õilsat täägerirunnakut, eesotsas heliseva muusika ja risti käes hoidva papiga, vastu ei võtnud, vaid taandudes ja põikudes tabava tulega Vene sõjaväe segi paiskasid ning hävitasid ja seega lahingu võitsid.

Ka sakslased olid palju suuremal määral kui ükski teine taibanud tule tähtsust, arvatakse, et peamiselt kapten Hoffmanni — Maailmasõjas kindral — mõjul, kes viibis nende atašeeni Jaapani sõjaväe juures Mandžuurias ja keda mõned mitte ilma aluseta peavad kõige andekamaks Saksa ohvitseriks Maailmasõjas. Sakslased

üksi olid taibanud raskesuurtükkide tähtsust ja end nendega vajalikult varustanud. Samuti oli lugu kuulipildujatega, mille tule mõju sakslased olid enam uurinud kui teised ja selgusele jõudnud, et kuulipildujad on „jalaväe koondatud tuum“.

„Jalavägi on pea-relvaliid,“ ütles enne-maailmasõjaegne Saksa määrustik. „Koostöös suurtükiväega masendab ta vaenlase oma tulega ja ainult tema murrab lõplikult vaenlase viimse vastupanu. Jalavägi kannab võitluse suurimat koormat ja suurimat ohvrit.“

Vene jalaväe täagirünnak.

Prantsuse määrustik soovis toonitas enam lähivõitluse tähtsust, lausudes et „ainult lähivõitluseni jätkatud edasiliikumine on otsustav ja vastustamatu. Harilikult on siiski tarvis, et sellele rajaks tee mõjuv ja tugev tuli.“

Kuulipildujale ei antud Maailmasõja algul üldiselt veel seda tähtsust, mis see tõeliselt väär, isegi mitte Saksa sõjaväes, kus seda kõige rohkem hinnati. Seda peeti peamiselt kaitselahingusõjariistaks, kuna selle kui pealetungi-relva kohta ei olnud veel vajalikku selgust.

Ratsaväe ülesandeks peeti peamiselt maakuulamist, misjuures ratsaväe sobivaimateks relvadeks arvatigi külmi relvi. Nähtavasti ei olnud Vene-Jaapani sõja kogemused siiski veel küllaldased, et ratsaväe võitlusviisi murrangut tuua. Jaapani ratsavägi oli üldiselt olnud nõrk, seepärast ei olnud temast palju oodatudki. Kuid ka Vene tugev ratsavägi, eesotsas oma tegelikult elukutseliste ja paljuülistatud kasakatega ei olnud Kaug-Ida sõjas suutnud midagi

nimetamisväärset korda saata, sest et ta tulevõitluses vastu ei pidanud.

Sama nähe tuli algul ilmsiks ka Maailmasõjas. Alles hiljem, kui kogemused õpetasid, hakati ratsaväe tulevõitlusele panema rohkem rõhku. Kuid üldiselt ei omanud ratsavägi Maailmasõja iseloomu tõttu — pikaajaline kaevikuis istumine ja vähene liikuvus — kunagi suuremat tähtsust, välja arvatud vast mõned üksikud juhtumid.

Suurtükiväele anti kõigi riikide sõjavägede määrustikudes vääriline osa — „jalaväe ja suurtükiväe vastastikune toetus ja nende relvaliikide täieline kooskõla kindlustab edu,“ üteldakse näiteks Vene määrustikus. Kuid tegelikult oli selle põhimõtte teostamine sõja algul kaunis nõrk, eriti Vene sõjaväes, hoolimata sellest, et Vene suurtükivägi iseendast ei olnud sugugi halb. Kuid jalaväe ja suurtükiväe koostöö ühes selleks vajalikkude vahenditega ei olnud veel küllaldaselt korraldatud. Asi paranes küll vähehaaval, kuid varsti tulid ilmsiks Vene suurtükiväe teised suured nõrkused, eeskätt laskemoona puudus.

Kõige nõrgem Maailmasõja algul oli õhurelv, ja õieti ei omanud see relv kogu sõja kestes iseseisva võitlusülesannete-täitja tähtsust.

Kuna nüüdisajal suurriikide lennukite arv tõuseb 5—10 tuhandele, oli Maailmasõja algul sõdivatel pooltel kokku umbes 300 lennukit. Ka Saksamaal, kus mõndki relva — näiteks raskesuurtükke ja kuulipildujaid — ettenägelikumalt kui mujal hinnati, suhtuti lennukisse umbusklikult ja peeti tsepliine otstarbekamaks, kuna neid arvati luureteenistuseks ja vastase tagala pommitamiseks sobivamaks. Tõepoolest panid sakslased tsepliinidega toime terve rea kallaletunge oma vastaste tagalasse, milliste sõjaline tähtsus aga suhteliselt — isegi kõlbeliselt — jäi väga tühiseks, sest need ründed ei suutnud liitlaste tähtsate keskuste elanikke paanikasse viia. Seevastu hukkus sõjas tervelt kolm neljandikku kalleid tsepliine — 100-st tsepliinist 77. Sõja kestes aga hakati lennukite väärtust enam tundma ja neid hindama ning asuti kiiresti nende ehitamisele. Arvatakse, et sakslased ehtasid ligi 4 tuhat, prantslased 3 tuhat, ameeriklased 3 tuhat ja inglased ka peaaegu samapalju lennukeid. Kõige nõrgem õhujõudude suhtes oli Venemaa ja ka sõja kestes ei paranenud lugu siin kuigi palju.

Suhteliselt kõige enam oli sõja algul lennuvägi arenenud Inglismaal ja seejärel Prantsusmaal. Tänu tehnika kõrgele arengule ja energiale, parandasid sakslased oma seisundit lennuväe suhtes võrdlemisi ruttu.

Agas siiski ei täitnud lennuvägi kogu Maailmasõja jooksul iseseisvaid ülesandeid, vaid ta oli abirelvaks teistele relvaliikidele, toimetades peamiselt luuret ja abistades maajõudude ründeid.

Kuid edukaks sõjaks ei vajata ainult häid ja täielisi relvi, vaid veel midagi, millel on suuremgi tähtsus kui relvadel — tublisid mehi.

Täie õigusega väitis lord H a w k e oma kogemuste alusel, et „alaväärtuslik meeskond heal uuel laeval on vähem väärt kui vana ja nõrk laev hea meeskonnaga.“ See väide on õige mitte ainult mere-, vaid ka maasõja suhtes. Puudulikult relvastatud, kuid hästi väljaõpetatud ja kõlbeliselt kindel sõjavägi võib jagu saada ka kõige täielisemalt relvastatud ja varustatud sõjaväest, kui see korralduse ja meeskonna isiklike omaduste suhtes on nõrk. Sellele

Saksa jalaväe rünnak.

väitele leidub ajaloos niivõrd palju tõendusi, et ei ole mõtet üksiknäiteid tuua.

Mis puutub V e n e sõjaväesse meeskonna suhtes, siis oli siin mõndki head, kuid ka palju puudulikku.

Peamiselt põllumajandusliku maana — olgugi ekstensiivse põllupidamise maana — omas Vene riik väga suurel arvul kehaliselt terveid ja tugevaid, raske tööga harjunud vähenõudlikke mehi. Ses suhtes seisis Venemaa peaaegu kõigist sõdijaist esimesel kohal, välja arvatud ehk ainult Türgi, Serbia ja Bulgaaria, milliste riikide osatähtsus aga nende maade väiksuse tõttu Maailmasõjas ei olnud kuigi suur.

Selle hüve kaalusid aga üles paljud nõrgad küljed.

Kõigepealt tuleb ära märkida Vene riigi r a h v a s t i k u m i t m e k e s i s u s t. Suurvenelased moodustasid siin umbes poole kogu elanikkonnast. Kuigi rahvusluse vaim paljude Venemaa üksikrahvuste keskel ei olnud veel mõjule pääsenud, puudus Vene

riigis siiski kindel rahvuslik ühtekuuluvuse tunne, mille tähtsust ei saa alahinnata, kui rahvas peab seisma raskes võitluses välisvaenlasega. Pealegi suhtusid suurvenelased teistesse rahvastesse üleolevalt, olgugi et nad ise mõnedest neist rahvastest, nagu näiteks eestlastest ja lätlastest, kultuuriliselt kaugele maha jäid, võtmata muidugi arvesse Vene hõreda ülemkihi kultuuri, mis peaaegu sugugi ei ulatunud rahva laialise massini.

Vene rahval puudus ta madala kultuuri tõttu suures enamuses ka arusaamine sõja otstarbest ja sihtidest. Täiesti põhjendatud on tõendused, et vene talupoeg ei taha sõjast midagi teada — ta vihkab sõda. Vene riigi lõpmata avaruse tõttu asub ta sõjast harilikult väga kaugel, see ei ulatu mingi otsese ähvardusena temani — vähemalt Maailmasõja ajal oli lugu lennuasjanduse vähese arengu tõttu nii — sõda on temale ainult suureks õnnetuseks, mis ta kodust, oma töö küljest lahti kisub ja mingisuguse enam-vähem tundmatu vaenlase, „jermanetsi“ vastu viib.

Küll seletati Vene sõdurile sõja algul, et see „jermanets“ ähvardab „Pühale Venemaale“ sisse tungida, aga väga suurt hirmu tal ses suhtes ei olnud, sest venelasel on harilikult „хата съ краю“ (tema kodu asub kaugel). Muidugi võis Vene sõjaväe keskel, iseäranis sõja algajal, olla teatud vaimustustki, kuna kihutustöö kannab loomulikult omajagu vilja. Aga puudus palju tähtsam asi kui on vaimustus, nimelt kindel ja vankumatu püsivus. On tõsi, et Vene sõjavägi tundis peaaegu sõja algusest peale mõndki puudust, kuid puudus ei olnud nii suur, et sõjavägi oleks seepärast kokku langenud. Kokkuvarisemise põhjuseks oli palju enam kõlbeline nõrkus, mis väljendus väga kujukalt ühe rindelt omavoliliselt äratulnud sõduri ütluses: „ихъ тамъ и безъ меня вдоволь“ (neid on seal minutagi küllalt)!

Väikerahvastest sõdisid algul iseäranis eestlased, lätlased, leedulased ja poolakad suure vahvusega, kuna nende maad olid vaenlase poolt kõige enam ohustatud ja pealegi oli tegemist oma vana ajaloolise vaenlasega. Nendel rahvastel puudusid aga oma sõjaväeosad — mõned asutati alles sõja lõpupoolel — ja üksikute väikeste osadena ja isikutena rohkearvuliste venelaste keskel viibides ei saanud nende sõjalised omadused ja ind vajalikult ilmsiks tulla. Muide, sakslased nimetasid ühes oma brošüüris eestlasi Vene sõjaväes kõige paremateks sõduriteks. See väide võib oluliselt õige olla, — kui arvestada eestlase iseloomu ja ta kultuurilist taset, kuid eelpool tähendatud põhjustel ei saanud eestlased, olgugi et neid, nagu arvatakse, sõja kestes oli mobiliseeritud ümarguselt 100 tuhat meest, millegagi silma paista, välja arvatud vast üksikute kangelasteod. Samuti oli lugu ka lätlastega. Leedu ja Poola maa-alast muutus aga suur osa peagi sõja tallermaaks ja sealt pidi hulk mehi sõjaväeteenistusest eemale jääma, vähemalt

vanemad aastakäigud, kuigi evakueerimise korral püüti ka mobilisatsioonikohustuslikke mehi kaasa viia.

Suureks halbuseks Venemaale Maailmasõjas tuli ka ta mõistmatu Soome-poliitika. Veel Vene-Türgi sõjas olid Soome sõjaväed Vene omade kõrval vahvasti võidelnud. Nüüd aga oli Aleksander III, eriti aga Nikolai II poliitika, mida Soome-õgijad Vene rahvuslased kõigest jõust õhutasid, asja nii kaugele viinud, et Venemaa ei jäänud Maailmasõjas mitte ainult ilma umbes poolmiljonilisest vahvast ja kultuursest Soome sõjaväest, sest soomlased olid sõjaväeteenistusest vabastatud, vaid venelased pidid peale

Vene jalavägi.

selle veel Soomes pidama küllalt suure sõjaväe kartusest mitte üksi Saksa dessandi ja Rootsi sõjast osavõtu, vaid ka soomlaste mässu võimaluse pärast. Viimane kartus ei olnud ka päris alusetu, kui ainult mõelda Soome jäägri-liikumisele, sest soome noormehed läksid salaja üle piiri Saksamaale ja nendest moodustati seal venelaste vastu võitlemiseks erilised sõjaväeosad. Soomlaste seisukohalt oli see täiesti arusaadav.

Kui Vene ajalugu meelde tuleb, siis paistab silma huvitav nähtus, et välja arvatud rootsi päritoluga geniaalse väejuhi Suurovi võidud, mis toimusid erakordsetes tingimustes, ei ole venelastel Lääne-Euroopaga sõdades palju kunagi õnne olnud. Tõsi küll, Rootsi sõjavägi pidi Poltava juures alla andma ja ka Napoleoni käsi käis Venemaal halvasti, kuid mõlemal juhtumil ei olnud võitjaks

niipalju Vene sõjaväed kui looduslikud ja mitmed teised venelastest mitteolenevad põhjused.

Krimmi-sõjas said venelased lüüa, samuti ka Jaapani-sõjas, milles venelastele vastu astus lääne-euroopalikult organiseeritud ja väljaõpetatud Jaapani sõjavägi. On huvitav veel ära märkida, et Türgi-sõjas 1877.—1878. a. võitsid venelased ainult oma suure arvulise ülekaalu tõttu, ning sedagi ägeda pingutusega.

Vene sõjaväes ei ole puudus olnud vahvatest meestest, aga sõjaväe korraldus, selle vaim ja eriti tagala on alati longanud. Samuti oli lugu ka Maailmasõjas. Ohvitserkond oli saanud küllalt rahuldava sõjaväelise kasvatuse ja ettevalmistuse, aga sõjaväes valitseva olukorra tõttu puudus tal meeskonnaga vajalik vaimline side. Ohvitser pidi sõjaväes valitseva korra tõttu meeskonnast tunduvat erinema ja temast kaugel seisma. Küll vähenes see vahemaa sõja oludes, kuid siiski mitte tarvilikul määral, mida osalt tunnistasid hulgalised, sageli äärmiselt metsikud ja julmad vägivaldteod ohvitseride kallal revolutsiooni valla pääsedes.

Pahem oli lugu sõjaväe kõrgema juhtkonnaga. Muidugi leidis siingi tublisid mehi, kuid veel rohkem oli saamatuid, hooletuid ja vastutustundetuid, kes sageli väiklase isiklikkuse ja kadeduse tõttu üldhuvid unustasid.

Kindlasti rohkem kui üheski teises sõjaväes oli levinud korrupsioon just Vene omas. Loomulikult leidub seda pahet riiklikus elus kõikjal, niihästi rahu kui sõja ajal. Aga nagu näitavad kogemused ja nagu on täiesti arusaadav, möllab ja laastab see taud kõige enam maades, kus rahval puuduvad kodaniku-vabadused ja kus avalikult arvamisel on võetud tõhusa kontrolli võimalus.

Sõja algul ütles küll Vene sõjavägede ülemjuhataja suurvürst Nikolai Nikolajevitš ühel kõrgemate ohvitseride suuremal koosviibimisel:

„Ärge varastage! Poon üles!“ Kuid kasu oli sellest ähvardusest armetult vähe: varastati nii, et mõningate teadete järgi läksid kaduma isegi rongitüüed sõjameeste toiduaineid ja varustust.

Kuidas sakslased hindasid Vene sõjaväe juhatust, tunnistab kõige paremini Saksa peastaabi aruanne, mis käib üksikute maade sõjavägede kohta. See koostati enne Maailmasõda ja selles on venelaste kohta üteldud: „Vene sõjaväe juhtidelt ei ole oodata soodsa seisundi kiiret kasutamist ega meeskondadelt antud ülesande kiiret ja täpset teostamist.“

Üsna tabava iseloomustuse Vene sõjaväe kohta annab ka tuntud inglise sõjakirjanik kapten Liddel Hart:

„Venemaa tugevus ilmnes füüsilisel, tema nõrkus aga vaimlilisel ja kõlbelisel alal. Kuigi tema jõud algul ei olnud suurem kui Saksamaa oma, olid ta inimjõu allikad aga määratumad. Tema sõjavägede julgus ja vastupanuvõime olid kuulsad. Kuid sõjaväe

juhtkonnas valitses korrupsioon ja asjatundmatus, ta sõduritel puudus intelligents ja algatusvõime teaduslikuks sõjapidamiseks; nad moodustasid tugeva, kuid vähese painduvusega instrumendi, kuna Vene varustuse ja laskemoona valmistamise allikad seisid palju madalamal tasemel kui suurtes tööstusmaades. Seda nõrkust suurendas veel Venemaa geograafiline asend, sest ta oli oma liitlastest ära lõigatud jääga kaetud ja vaenlaste allveelaevadega täidetud meredega, ja ta pidi kaitsma määratusuurt maapiiri. Teiseks tähtsaks puuduseks oli raudteedevõrgu hõredus, mis oli seda olulisem, et Venemaa lootis edu saavutada oma sõjavägede arvulise ülekaaluga. Kõlbelises suhtes ei olnud olukord Venemaal kuigi selge.

Saksa jalavägi.

Ta seesmised raskused olid üldiselt tuntud ja takistasid ta püüdeid, kuna ei õnnestunud ühendada Venemaa algelisi ja ebaühtlasi rahvahulki mingiks ristisõjaks.“

Hoopis teisiti oli lugu S a k s a sõjaväega.

Rahva sõjakus ja sõjaline vahvus a l a t i s e nähtusena oleneb mitmesugustest tegureist, sest ka vahvaimal ja sõjakaimalgi rahval juhtub olude tõttu seisukordi, millal tundub, et ta on ajutiselt „halvas vormis“. Üheks mõõduandvamaks teguriks on siin kahtlemata rahva t õ u l i n e koostis. Mis ka muidu rasside tähtsusest ja väärtusest arvata, kuid üht ei saa salata, et põhjarass, see pikakasuline, heledajuukseline ja heledasilmaline rahvatõug on kõikjal ja alati ilmutanud suurt sõjakust ja pealetungimiskalduvust, isegi palju rohkem kui see talle kasuks on olnud, sest sõjakuse tõttu on sesse rassi kuuluvaid rahvaid rohkesti kas täiesti või osaliselt hukkunud.

Nagu kõik Euroopa rahvad, nii on ka sakslased segatõulised. Põhjarassi sugemed ei ole saksa rahvas küll ülekaalus, kuid neid on siiski olemas veel küllalt rohkesti, eriti Loode-Saksamaal. Saksa

oma teadlaste arvestuse järgi võiks sakslastel olla keskmiselt veel umbes 50 protsenti põhjarassi sugemeid. Võib-olla, et see protsent on võetud veidi kõrgelt; igatahes on sakslastes põhjarassi verd keskmiselt vaevalt rohkem kui näiteks eestlastes, nagu näitavad uuemad uuringud.

Kuid jätkub sellestki põhjarassi osast, et sakslast teha sõjakaks ja vahvaks, muidugi eeldusega, et olukord on selleks soodus ja sobiv ka teistes suhetes. Ja seda oli ta Maailmasõja päevil Saksamaale täiel määral.

Euroopa rahvad, teiste hulgas ka sakslased, tulid Napoleoni sõdadest välja võitjatena, mis nende rahvustunnet ja iseteadvust suuresti tõstis. Mis puutub sakslastesse, siis arendasid veel enam nende rahvuslikku iseteadvust järgnenud õnnelikud sõjad, eriti Saksa-Prantsuse sõda 1870. aastal. Prantsusmaalt saadud sõjakahjutasu, mille prantslased väga ruttu ära tasusid, kulutati osalt sõjaväe tugevdamiseks, osalt tööstuse arendamiseks. Kuna ka teadus Saksamaal mitmeti edusamme osutas, siis hakkasid sakslased end vähehaaval pidama Euroopa väärtuslikemaks ja tugevaimaks rahvaks.

Saksa juhid, eesotsas keisriga töötasid juba aastate kestes selleks, et õhutada rahva keskel isamaalisi tundeid ja usku saksa rahva suuresse ajaloo-ülesandesse. See kõik ei võinud rahva hingelule mõjuta jääda.

Saksa sõjavägi oli hästi välja õpetatud, hästi varustatud ja hästi relvastatud. Sõjatehnika seisis kõrgel järjel ja korraldus oli kõikjal laitmatu, nii et hiigelsõjamasin töötas üldiselt otse eeskujulikult.

Eriti tuleb juhtida tähelepanu veel ühele asjaolule Saksa sõjaväes, mille poolest ta erines tunduvalt kõigi teiste maade sõjavägedest, nimelt väga valjule distsipliinile. Sellist, otse pimedat distsipliini, nagu valitses Saksa sõjaväes, ei leidunud üheski teises sõjaväes, hoolimata sellest, et enne-maailmasõjaaegseis sõjavägedes distsipliin kõikjal oli õige vali.

Kui kaugele see distsipliini valjus läks, näitab, olgugi veidi naljakalt, juhtum okupatsioonipäevilt. Üks Saksa sõdur oli purjus olles tunginud kusagil mõisas härraste-ruumidesse ja hakanud seal märatsema. Mõisaproua, kes viibinud üksinda kodus, ei olnud temaga algul kuidagi hakkama saanud. Lõpuks tulnud tal hea mõte. „Achtung!“ („Tähelepanu!“) käratanud ta. Purjus sõdur võtnud valvelseisaku, „Links um!“ („Vasak pool!“). Mees pöördunud silmapilk. „Marsch!“ („Marss!“). Sõdur sammunud toast välja.

Isegi juhul, kui see lugu oleks vaid anekdoot, iseloomustab ta ometi väga tabavalt seda raudset distsipliini, mis valitses Saksa

sõjaväes ja mis oli üheks jõuks ta maailma löögijõulisimaks ja vastupidavamaks sõjaväeks kujundamisel.

Väga tabavalt iseloomustab Saksa sõjaväge ka kuulus Inglise kolonel T. E. Lawrence oma töös *Seven Pillars of Wisdom*, kus ta muuseas lausub järgmist:

„Vaenlased — türklased — olid päikeseloojaku ajal püüdnud peatuda ja laagrisse asuda, kuid ohvitserid olid sundinud nad jälle liikuma. Osa rändas edasi, osa peatus. Paljud jäid teel väsimuse tõttu magama. Kord oli hävinenud ja side katkenud, nad liikusid ringi äraeksinud salkadena, valmis tulistama või põgenema igal kokkupuutumisel meiega või ka omaendi meestega; ja araablased olid peaaegu sama laiali pillatud ja peaaegu sama kindlusetud.

Erandi moodustasid Saksa sõjaväeosad; siin tundsin esimest korda uhkust vaenlase üle, kes oli tapnud mu vennad. Nad olid 2 tuhat miili kodust eemal, lootuseta ja juhtideta, tingimustes, mis olid küllalt hullud, et purustada tublimaidki närve. Kuid sakslased hoidusid kokku, kindlates ridades, loovisid nagu soomuslaevad mööda türklaste ja araablaste vrakkidest, püsti päi ja vaikides. Kui need rünnati, siis peatusid nad, asusid positsioonidele ja tulistasid korrapäraselt. Ei olnud kiirustamist, ei kisa, ei kõhklemist. Nad olid suurepärased.“

Ei või olla ülimat kiitust ja suurimat tunnustust oma vaenlasele. Ja see kiitus ning tunnustus on õiglane, nagu kohane džentlmenile.

Nii vahvad olid Saksa sõjaväed kõikjal, tänu oma suurele isamaalisele vaimustusele ja valjule distsipliinile. Nad pidid kõikjal aitama oma lepinglasi, kui viimastele häda kätte tuli ning nad enam vaenlasele vastu panna ei suutnud. — Saksa rahva õnnetuseks ei seisnud aga ta välispoliitika ja diplomaatia kaugeltki sama kõrgel tasemel nagu ta sõjavägi.

Saksamaa suurim liitlane Austria-Ungari oli sõjaväeliselt tunduvalt nõrgem, mitte ainult korralduselt ja tehniliselt, vaid veel enam sõjaväe vaimu poolest. Rahu aja kaader oli tal suhteliselt liiga väike, mille tagajärjeks oli sõjaaegse juhtkonna vähesus ja ühtlasi ka distsipliini nõrgapoolsus. Suurtükiväge oli Austria-Ungaril suhteliselt vähem kui teiste riikide sõjavägedel ja ka väljaõpe näis kogu sõjaväes olevat puudulikum kui tarvis.

Suurimaks puuduseks aga, nagu juba tähendatud, oli sõjaväe mitmekesine rahvuslik koostis. Slaavlased olid Austria-Ungari keisri- ja kuningriigile vaenlikud, ja sõja kestes osutus, et terved rügemendid ning isegi diviisid ei olnud usaldusväärsed.

Austria sõduritest olid kõige paremad tiroollased, milise rahva keskel on alati valitsenud tugev vabaduse ja iseseisvuse vaim.

Kaksikmonarhia parim sõjaväeosa moodustus kahtlematult ungarlastest, kes on tuntud heade sõjameestena. Ungarlased on suuremalt osalt maarahvas ja rassiliselt õige segaverelised. Ungarlastes on vahvate ja sõjakate hunnide ja avaride sugemeid, kuhu hilisemal ajal on veel lisandunud omajagu põhjarassi ja sõjakate türklaste verd. Nende vahvust ja võitlusindu suurendas ka vana ajalooline viha venelaste vastu, kes keiser Nikolai I ajal aitasid Ungari iseseisvuspüüdeid maha suruda. Ungarlased ei ole kunagi unustanud Wilagosi.

Saksamaa teiste kaaslaste türklaste ja bulgaarlaste kohta võiks tähendada, et mõlemad on head sõjamehed, eriti kuulsad on türklased oma sitkuse, vastupidavuse ja vähenõudlikkuse poolest. Aga oma arvulise vähesuse, veel enam suhteliselt kehva varustuse ja relvastuse tõttu ei olnud nende osatähtsus Saksamaa abistamisel tugevate vaenlaste vastu kuigi suur.

Enne Maailmasõda uurisid saksa antropoloogid sageli prantsuse rahvastikku rassiliselt seisukohalt ja küsisid kaheldes, kas on võimalik, et see kaugelt suures ülekaalus ümmargusepealine rahvas, kus ümmargusepealisus — saksa andmete järgi — kiiresti kasvab, võib Euroopa poliitilises elus veel kaua esilekүүündivat osa etendada? Kui aga saksa teadlased-antropoloogid pärast Maailmasõda prantslastest koosneva Reinimaa okupatsioonivägede hulgas nägid rohkesti blonde pikki ohvitsere ja allohvitsere, ka sõdureid, siis ütlesid nad, et nüüd olevat nendele täiesti selge prantslaste imetlusväärne tublidus Maailmasõjas.

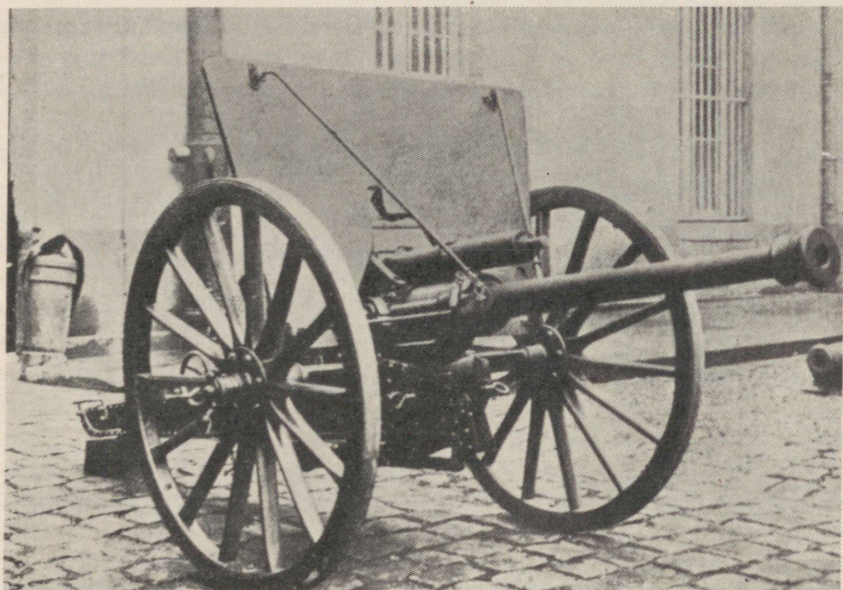
On veidi ühekülgne ja liialdatud, seletada rahva sõjalist tugevust ainult rahva rassilise koostisega. Aga kui arvestada põhjarassile omast suurt sõjakust, siis ei saa unustada, et ka prantslastesse on, mitte ainult normannide kaudu, vaid juba varemgi kandunud põhjarassi sugemeid, ja need on omajagu säilinud.

Igatahes on prantslane juba ajalooliselt tuntud hea ja vahva sõdurina, tulise isamaalasena ning kuulsuse armastajana. Oma maad on ta alati valmis kaitsma selle üldiselt kuumaverelise rahva kohta otse imetlusväärse visaduse ja külmaverelisusega.

Oma sõjaväelise korralduse poolest jäi Prantsusmaa Saksa maast küll mitmeti maha. Kuigi tal oli umbes 5 miljonit — teiste andmete järgi umbes 4 miljonit — väljaõpetatud meest, ei pandud tagavaraväelaste sõjalistele harjutustele kuigi suurt rõhku. Prantsuse sõjaväe juhatus arvestas lühikese ja otsustava võitluse tarvis ainult esimese liigi sõjaväge, umbes 1 miljon meest. Arvati ju üldiselt, et sõda kujuneb võrdlemisi lühiajaliseks. Tuleb tähendada, et selline vaade valitses laialiselt ka asjatundjate ringkondades. Maailmasõja kestust arvati algul 3—4 kuu peale. Ainult Inglise sõjaminister feldmarssal Herbert Kitchenier — nii palju kui teada on — ennustas pikka sõda. Imelisel viisil olevat

mõni aeg enne Maailmasõda sellist mõtet avaldanud ka mitte-asjatundja, Saksa sotsiaaldemokraatliku partei juhte August Bebel. Kuid tema arvamist ei pandud muidugi tähele.

Prantsuse rahvaarvu suhtelise väiksuse tõttu — 40 miljonit Saksamaa 65 miljoni vastu — ei võinud valik Prantsuse sõjaväes olla tarvilikult vali, vaid teenistusse tuli võtta ka võrdlemisi nõrku mehi. Kolonel Mangin oli küll soovitanud asumaade pärismaalasist moodustada suuri sõjaväeosasid, kuid valitsus kartis, et selle

Prantsuse 75-mm kiirlaskja välikahur.

ettepaneku teostamisel võiks tekkida mitmekesiseid poliitilisi raskusi, ja suhtus asjale õige ettevaatlikult. Pärismaalaste sõjaväeosasid kasutati küll Maailmasõjas, aga mitte nii suures ulatuses, nagu seda nende rahvaste arv oleks lubanud.

Mis puutub juhtkonnasse üldse, siis oli see Prantsuse sõjaväes ehk veidi nõrgemalt ette valmistatud kui Saksa sõjaväes. Kõrgem juhtkond aga oli Prantsuse sõjaväes hea.

„Prantsuse kindralstaap oli küll tehniliselt Saksa omast vähem täiuslik, aga ta andis mitu kõige kuulsamat sõjaväelist mõtlejat Euroopas ja ta intelligentsi tase kannatas välja iga võrdluse. Kui võrd prantsuse sõjaväeline vaim kaldus kaotama originaalsuses ja elastsuses, sedavõrd võitis ta loogikas. Enne-maailmasõjaaegseil aastail oli tekkinud tugeval kujul mõttelaad, mis ei pooldanud kombineeritud tegevust. Ja mis veel halvem, prantsuse uus sõjafilosofia oli, eelistades tegelemist moraalse elemendiga, ikka enam ja

enam eraldunud möödapääsematuist materiaalseist tegureist. Tahte ülirohkeusega ei saa aga tasa teha relvade olulist nõrkust, ja see viimane tegur, kui sellest on kord aru saadud, mõjub paratamatult ka esimesele. Materiaalselt oli prantslastel üks suur paremus nende 75-mm kiirlaskja välikahuri näol, mis oli parim maailmas, kuid selle väärtus just tekitaski neis ebakohase usalduse liikumissõja vastu ja sellest järgnes varustuse ja treeningu hooletusse jätmine selle sõjapidamise laadi jaoks, mis tegelikult tarvitusele tuli.“

Nii iseloomustab Inglise kapten Liddel Hart Prantsuse sõjaväge, tuues esile ta tugevaid ja nõrku külgi. Kuid just moraalne element osutus sõja kestes siiski tugevaks teguriks lõpptulemuse andmisel.

Inglise elukutseline väike sõjavägi koosnes väga heast aimest ja ta oli ka väga hästi varustatud, relvastatud ja välja õpetatud, kuid peamiselt asumaa-sõdade tarvis. Ta juhtidele ei näinud Euroopa-sõja tingimused küllalt selged olevat, kuna nad olid õpetatud ja harjunud juhtima väiksemaid sõjaväeosasid asumaa-sõdades. Ka viimane suurem asumaa-sõda — Buuri-sõda — ei moodustanud siin erandit, kuigi mitmest selle sõja juhust said tähtsamad sõjaväejuhid ka Maailmasõjas. Peale selle ei näi olevat päris aluseta paljude inglise sõjakirjanike väited, et juhtide valik, eriti sõja algul, ei olnud küllalt õnnelik.

Inglismaa on sajandite kestes olnud mereriik ja on maa- väe arendamisele pannud vähe rõhku. Maal on ta piirdunud peamiselt diplomaatlike vahenditega ja oma liitlaste rahalise toetamisega, abistades neid tarbe korral ka oma väikese elukutselise sõjaväega. Inglise sõjaväe peaotstarbeks on olnud asumaade kaitse ja kontroll, ja seda sõjaväge on tähendatud otstarbeks alati hoitud minimaalses suuruses. Põhjuseks siin on eeskätt küll olnud Inglismaa geograafiline asend. Saareriigina on ta oma peamiseks huvialaks pidanud merd, mida kaitsta tuleb. Peale selle oli Cromwell'i sõjaväelisest valitsusest saadik inglasesse jäänud teatud umbusk sõjaväe vastu, millest, nii mõttetu nagu see ongi, ei ole täiesti üle saadud.

Mis puutub Inglise sõjaväe vaimusse, siis vastab see loomulikult rahva vaimule, niihästi väikeses elukutselises sõjaväes Maailmasõja algul kui ka hiljem sõja kestes sissesetatud üldise sõjaväeteenistuse kohustuse alusel kokkukutsutud sõjaväes.

„Naera, ja maailm naerab sinuga kaasa! Aga kui sa ohkad, jääd sa oma ohkamisega üksinda.“

Nii lausub üks inglise vanasõnu, milles teatud määral väljenduvad inglise rahva iseloom ja tõekspidamised.

Ja teine inglane väidab, et naer on samuti tarvilik Lancashire'i tööstuspiirkonnas nagu Aafrika ürglaantes sellele, kes tahab elu-

raskusile visalt ja võimsalt vastu pidada. Kui muidu tublilgi inimesel puudub huumor, siis jääb ta tõsistele eluraskusile kergemini alla kui see, kes suurimaistki hädadest üle saab vabastava naeruga.

Kui Maailmasõjas esimesed inglased vangi langesid, ruttasid nad sakslastele vastu väljasirutatud kätega, nagu on viisiks džentlmenlikul sportlasel kaotuse puhul, kuigi vangi langemine loomulikult tundus ka nendele suure õnnetusena. Kuid sakslastel ei olnud huumori hõngugi, ja nad lükkasid inglaste käed jõhkralt tagasi, mitte mõistes, et džentlmenlikku vastast tuleb kohelda samuti, nagu kohtleb tema sind.

Inglise jalavägi: Šoti kaardiväerügement.

Sakslased olid inglastele väga kurjad, sest juba sõja algusest peale mõistsid nad, et Inglismaa vaheleastumine tähendab nendele kui mitte sõja kaotust, siis igatahes äärmiselt rasket ja kurnavat võitlust. Seepärast on arusaadav, kui sakslased kõikjal palvetasid: „Gott strafe England!“ („Jumal, karista Inglismaad!“).

Kord jõulude ajal nägid Saksa sõdurid oma kaevikuist, et Inglise rindelt tõuseb üles väike õhupall, mida tuul kannab nende poole. Kui see alla langes, lugesid sakslased pallilt: „Gott strafe England!“

Järgmine lugu kõlab küll anekdoodina, kuid on inglaste huumorile siiski väga iseloomustav. Kui pärast Maailmasõda liitlased Reinimaa okupeerisid, oli kord ühes restoranis, kus viibisid ka Inglise ohvitserid, saksa orkester hakanud mängima *Die Wacht am Rhein* (*Vaht Reinil*). Inglise ohvitserid, mõistes nende vastu sihitud demonstratsiooni, olid kohe üles tõusnud ja võtnud valvelseisaku. Kui nendelt hiljem küsitud, miks nad seda tegid, vastanud nad: „Wir sind doch die Wacht am Rhein!“ („Meie oleme ju vaht Reinil!“).

Need näited iseloomustavad inglaste suurt huumorimeelt, mis neid raskemaiski olukorris ei lase norutama hakata või meeletele anduda. Inglise „all right“ on ju osalt sama, mis vene „ничего“, ainult selle suure ja otsustava vahega, et esimese taga seisab kindel usk endasse ühes visa tööga, mida ei suuda halvata suurimadki äpardused, teise taga aga on ainult ükskõikne ja kerge-meelne muretus. Siiski on need mõlemad juhtõnad mõlemaid rahvaid sageli üle aidanud suurimaistki hädaohtudest — muidugi vastavalt kummagi rahva elu ja olukorra iseäraldustele.

Kuid veel suuremaks jõuks kui huumor on inglastel nende kohusetunne.

Kui algas Trafalgari lahing, millest olenes inglise rahvale lõpmata palju, siis ei teinud admiral Nelson suuri sõnu, vaid ta lipulaeva masti tõmmati lihtne, kuid igale inglasele lähedane ja arusaadav signaal: „Inglismaa ootab, et iga mees täidab oma kohust.“ See traditsioon on jäänud alatiseks püsima ja inglane mõtleb võitluses eeskätt kohusele oma kodumaa vastu. „Right or wrong, my country!“ (olgu õige või väär, see on siiski mu kodumaa).

Mis puutub inglastesse sõjakuse seisukohalt, siis, kuna nad tõuliselt on segarahvas ja nende soontes voolab võrdlemisi rohkesti mitmete vahvate rahvaste verd, on nende sõjakus küllalt suur, kuigi inglased üldiselt armastavad rahu ja püüavad seda ka säilitada, peamiselt küll oma majanduselu laadi tõttu. Muuseas tuleks veel ära märkida üht inglaste iseloomujoont, millel sõjas on suur tähtsus, eriti kui sõda venib pikale, nimelt suur visadus vastupidamises, isegi väga raskeis tingimuses. Mitte asjata ei kujutata pilkepiltides inglasi buldogina: kui ta hambad kuskile sisse lööb, siis ei lase ta enam lahti. Äpardused ja nurjumised ei masenda teda, ei halva ta tegutsemishimu, vaid kihutavad teda veelgi suuremale jõupingutusele. Üldiselt käib inglane põhimõtte järgi: raskused on vaid selleks, et nendest jagu saada.

Itaallased erinevad tõuliselt väga tunduvalt endisaja sõjakatest, vahvatest ja kindlatest roomlastest. Revolutsioon Rooma vabariigi lõpu ajal laostas rahvast kvalitatiivselt võib-olla sama palju nagu Kartaago-sõjad. Kodusõjad Sulla ja Mariuse ning esimese ja teise triumviraadi ajal hävitasid veel järelejäänud parima osa Rooma riigi asutajaist. Sulla sõjamehed vallutasid Rooma ja hävitasid vastaste juhid. Kui Marius võidule pääses, siis tapeti lõpmata palju vastaseid ja ühtlasi pääses valla närususe ja äraandmise uputus. Kaasaegne Appian kirjutab:

„Kohe ilmusid kõikjal nuuskurid, et senatoreid ja ratsanikke üles otsida ja hävitada.“

Sulla uus võit tõi uusi tapmisi ja laostumisi. Üksi Roomas hävitati kümned tuhanded väärtuslikumaid kodanikke. Iseloomustav on järgmine juhtum. Senati istungi ajal 3. novembril 82. a. e.

Kr. tungis hukkamise kära senaatoriteni. Kui nad veidi rahutuks said, seletas Sulla, oma kõnet katkestamata, üsna ükskõikselt: „Hoc agamus, patres conscripti, seditiosi pauculi meo jussu occidentur.“ („Jätkakem, senaatorid, seal surmatakse minu käsul vaid väike arv mässajaid.“). See „väike arv“ tõusis siiski 8 tuhandele!

Samuti talitati esimese ja teise triumviraadi päevil. Caesari ajal leidis vast veel ainult 16 patriitslase perekonda, teised kõik olid juba hävitatud. Nende järel tabas sama saatus ratsanikke ja muid valitsevaid ringkondi. Rooma rahvast oli haaranud hullumeelsus, mis väljendus vastastikuses hävitamises. Seni vägeva ja jõulise Rooma rahva asemele, mis loonud maailmariigi, astusid rahva jätised, orjad ja barbaarsed rahvad. Mis endistest roomlastest veel oli järele jäänud, pidi välja rändama. Rooma riiki ei olnud enam. Uus rahvastik, mis orjadest ja barbaritest koosnes, ei suutnud maa elu uuendada.

Nüüdisaja itaallastel on roomlastega ühist palju enam keeleliselt kui rassiliselt. Itaallastel pole olnud võimalust oma sõjalisi võimeid näidata ja seepärast ei saa itaallast kui sõdurit sama selgesti iseloomustada nagu venelast, sakslast, prantslast või inglasi.

Igatahes käis itaallaste käsi Maailmasõja võitlustes üldiselt just mitte kõige paremini, ja liitlastele, kes nende juurdetulekust lootsid palju kergendust, valmistasid nad omajagu pettumust. Kuigi nende vastas seisis suhteliselt vaid nõrgajõulised Austria-Ungari sõjaväed, mida sakslased toetasid väikeste sõjaväeosadega, pidid liitlased viimaks vahele astuma, et hoida Itaaliat otsustava löögi eest. Itaalia sõjaväeline korraldus, varustus ja relvastus olid küll kehvad, kuid peasisi seisis siiski selles, et itaallane ei ole küllalt sõjamees. Kehaliselt on ta üldiselt nõrk ja ei oma vajalikku vastupidavust ning sitkust.

Üldiselt oli aga kõigi Maailmasõjast osavõtnud rahvaste vastupidavus ja hingeline jõud suurem kui seda oleks võidud oodata. Kaevikuelu suudeti taluda isegi aastaid, olles sageli palju päevi ja öid lakkamatu põrguliku tule all, kus vahel pikema aja jooksul rünnakud järgnesid rünnakutele. Peale muu tõendas Maailmasõda, et Euroopa rahvad on vaimliselt alles õige tugevad ning vastupanuvõimelised.

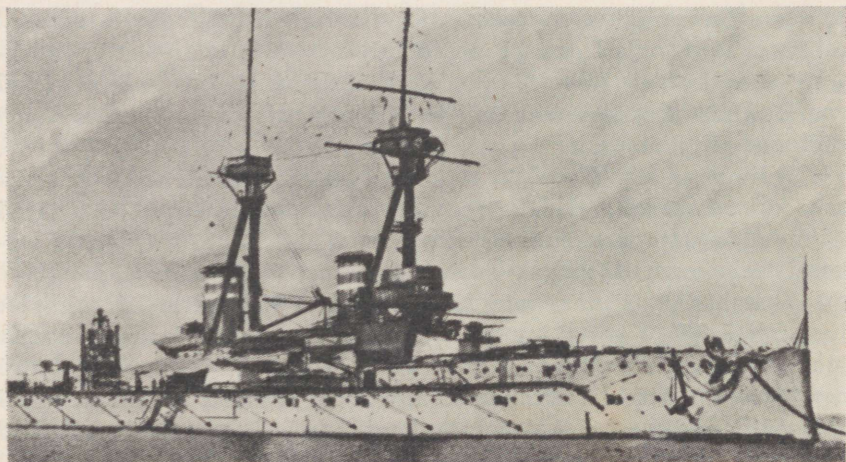
M e r e j õ u d.

Sõjalaevastiku peaülesandeks on kaitsta riigi mereühendusteid ja katkestada vaenlase omi. Seepärast on blokaad vastase võimu murdmiseks küllalt tähtsaks vahendiks, kuigi ta võib mõjuda õige pikkamisi.

Euroopa riikidest oli peamiselt Inglismaa Maailmasõja ajal sellises seisukorras, kus ta oleks võrdlemisi ruttu (arvatakse, et

umbes 3 kuu jooksul) nälga jäänud ja pidanud alistuma, kui vastastel oleks küllalt jõudu olnud ta sadamaid ja rannikuid tõhusalt blokeerida.

Hinnates tõsiselt oma seisukorda, hoidis Inglismaa kõvasti kinni nii-nimetatud „kahe jõu“ põhimõttest, see tähendab, Inglise merejõud pidid olema vähemalt sama tugevad nagu kahe talle suuruselt järgneva teise riigi sõjalaevastikud kokku. Kui Saksamaa hakkas oma sõjalaevastikku järjekindlalt suurendama, siis oli ka Inglismaa sunnitud seda tegema, et jääda oma „kahe jõu“ põhimõtte juurde.

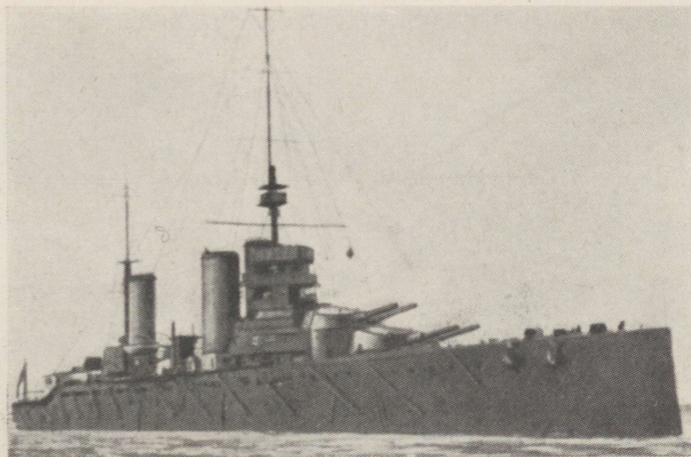
Inglise dreadnought „Temeraire“ (1907. a.).

Kuid ühtlasi pani Inglismaa suurt rõhku sõjalaevade võitlusvõime tõstmisele. Inglismaa oli esimene, kes Vene-Jaapani sõja kogemuste põhjal loobus senistest soomuslaevatüüpidest, kus suurus tõusis 12 tuhande tonnini ja pearelvadeks oli 4 30,5-sm kahurit. 1906. aastal lasti vette „D r e a d n o u g h t“ („Kartmatu“), mis sai aluseks uuele lahingulaevatüübile ja mille järgi hakati nimetama kõiki sedaliiki laevu. „Dreadnought“ oli juba 19 tuhat tonni suur ja tal oli 10 30,5-sm kahurit. Ka kiirus oli tal endiste soomuslaevade kiirusest tunduvalt suurem. Kuna Jaapani lahingulaevade kiirus T s u š i m a lahingus oli keskmiselt 15 sõlme*), Vene lahingulaevade kiirus aga 10—15 sõlme, tõusis „Dreadnoughti“ kiirus juba 22 sõlmeni. Omades 280 mm paksuse soomuse, oli ta kardetavaks vastaseks kõigile varema aja lahingulaevadele. Ei ole siiski ime, kui ka teised riigid hakkasid kohe dreadnoughte ehitama. Nii sai Saksamaa esimese dreadnoughti 1908. aastal, Prantsusmaa

*) 1 sõlm = 1852 meetrit (meremiil).

1909. a., Itaalia 1910. a., Austria-Ungari 1911. a. ja Venemaa otse Maailmasõja eel 4 dreadnoughti, millede suurus 26 tuhat tonni ja relvadeks peale väiksemate kahurite ka 12 30,5-sm kahurit.

Kuid sõjalaevade areng ei jäänud seisma dreadnoughtide juurde, vaid tulid „superdreadnoughtid“ (ülidreadnoughtid). Nii-suguseid laevu oli inglastel Maailmasõja algul 12, suurusega 22—25 tuhat tonni. Kahe suurima sellise laeva relvastuseks oli 10 34,3-sm ja 12 15,2-sm kahurit. Peale selle oli nendel 5 torpeedotoru, milledega võidi saata vaenlase pihta 10 meetri pikkusi, 53-sm läbimõduga, 150 kg lõhkeaineid sisaldavaid torpeedosid 48 sõlme

Inglise lahinguristleja „Queen Mary“.

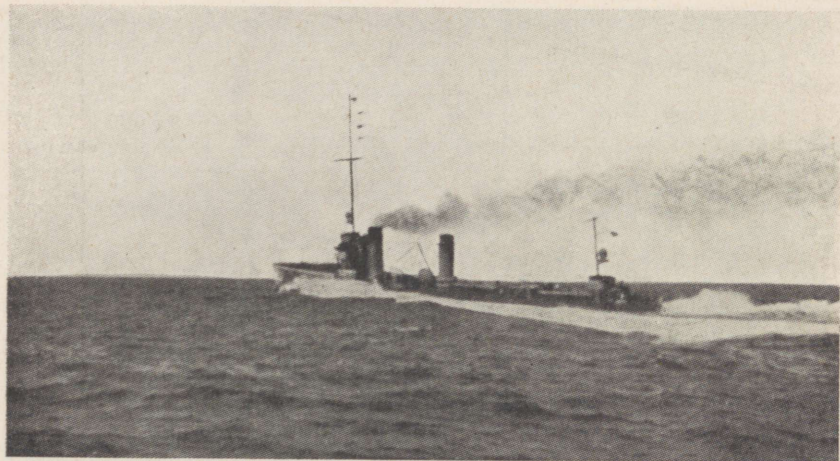
kiirusega 9 km kaugusele. Superdreadnoughtidel olid 50 tuhande hobusejõulised masinad ja 300 mm paksune soomus. Laeva kere oli jaotatud mitmeks veekindlate vaheseintega eraldatud ruumiks ja soomusega kaitstud välisseina taga oli veel teine sein, mis pidi vastu pidama, kui esimene sein purustati. Torpeedode vastu tarvitati ka poomi külge kinnitatud torpeedovõrke. Meeskonna suurus lahingulaeval oli 1—1,2 tuhat meest.

Peale lahingulaevade ehitati endiste väiksemate, kuni 12 tuhande tonniste, lahinguristlejate kõrvale veel lahinguristlejaid superdreadnoughte. Mõned sellised uued lahinguristlejad olid õige suured, näiteks oli Inglise lahinguristleja „Queen Mary“ suurus 27 tuhat tonni. Lahinguristlejail oli suurem kiirus kui lahingulaevaldel — „Queen Mary“ kiirus oli näiteks 28 sõlme — kuna soomus ja relvastus oli neil vähe nõrgem.

Mitmekesisisteks ülesanneteks, nagu luureteenistuseks, vastase kaubalaevade liiklemise takistamiseks, torpeedolaevade ja hävitajate vastu võitlemiseks ehitati kergeid, 2—7 tuhande tonniseid

ristlejaid, kus pearõhk pandi kiirusele, mis uuemate laevade juures tõusis kuni 32 sõlmeni.

Väiksematest laevadest väärivad tähelepanu torpeedolaevad ja torpeedolaevade hävitajad. Viimased täidavad ühtlasi ka torpeedolaevade ülesandeid. Torpeedolaevad ja hävitajad on kerge ehitusega ja väga kiired. Maailmasõjas tõusis nende kiirus kuni 35 sõlmeni. Nende peavõitlusvahenditeks suuremate laevade vastu olid torpeedod ja kiirus. Suure hulgana pidid nad vastast ründama, eriti pimedas, ja talle lähedale jõudes torpeedod pihta saatma.

Torpeedolaev 32,5-sõlmelise sõidu juures.

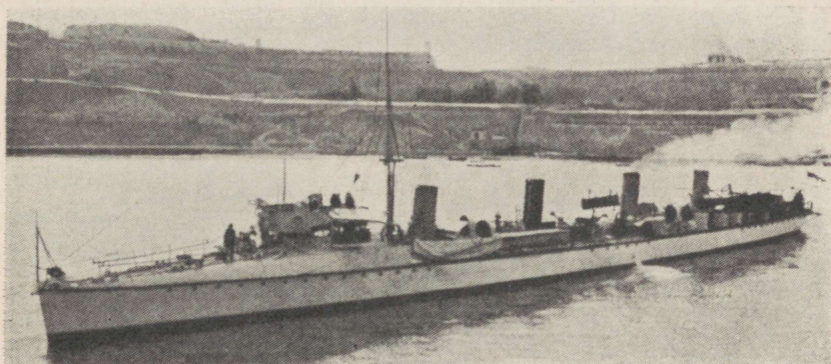
Sõja lõpupoolel hakati ehitama ka torpeedomootorpaate, mis olid võrdlemisi väikesed ja õige kerge ehitusega, kuid väga kiired. Nende kiirus tõusis isegi kuni 45 sõlmeni. Äkilise ja õnnestunud ründe korral võisid nad uputada ka suuri sõjalaevu.

Oma tegevuse tagajärgede poolest Maailmasõjas väärib üks meresõja-relv erilist tähelepanu, nimelt allveelaev.

Mitte päris ilma aluseta ei ütle admiral Sims oma raamatus *Victory at Sea*, et „kui Saksamaa oleks suutnud 1917. aasta talvel ja kevadel suurtel laevateedel alatiselt tegevuses hoida 50 allveelaeva, siis ei oleks miski asi suutnud teda takistada sõda võitmast.“

Maailmasõja algul olid allveelaevad suhteliselt väikesed ja vähe arenenud sõjalaevad ja ka nende arv ei olnud üheski mereväes kuigi suur. Ei usutud, et selle väikese ja pikaldase käiguga laevaga, millest pealegi kardeti, et ta ei suuda tõsisemat tormi välja kannatada, võidakse vastasele palju kahju teha. Kui aga Saksa allveelaev U—9 uputas 3 Inglise soomusristlejat, siis mõisteti kõikjal, et allveelaevaga on sõjalaevastik rikastunud äärmiselt tõsise ja häda-

ohtliku relva võrra. Küll õppisid suuremad sõjalaevad peagi allveelaevade vastu võitlema ja end nende eest kaitsma, aga kaubalaevastikule sai allveelaev nii hädaohtlikuks, et liitlaste seisukord tundus vahel otse meeletlikuna. Ligi 6 tuhat kaubalaeva umbes 20 miljoni tonni suuruses uputasid Saksa allveelaevad sõja kestes. Üksi 1917. aastal, millal allveevõitlus oli kõige ägedam, uputati 7,5 miljonit tonni kaubalaevu. Liitlaste õnneks ei suutnud sakslased ehitada nii palju allveelaevu, nagu neid tarvis oli. Need allveelaevad, mis sõja lõpupoolel tegevuses olid, erinesid suuruselt ja teguvõimelt tunduvalt 1914. aasta allveelaevadest. Nende suurus tõusis juba kuni 1,2 tuhande tonnini ja relvadeks oli 8—10 torpee-

Inglise hävitaja „Orwell“.

dot. Peale selle oli neil lennukite vastu võitlemiseks 75-mm ja hävitajate ning kaubalaevade vastu tegutsemiseks 10-sm kahurid. Selliste allveelaevade kiirus vee all oli 12 ja vee peal 20 sõlme. Vee alla võisid nad ühtejärke jääda kuni 72 tunniks.

Vähehaaval õppisid liitlased, eeskätt just inglased, allveelaevade vastu järjest edukamalt võitlema ja seepärast oli sõja lõpupoolel kaotus allveelaevade seas õige suur.

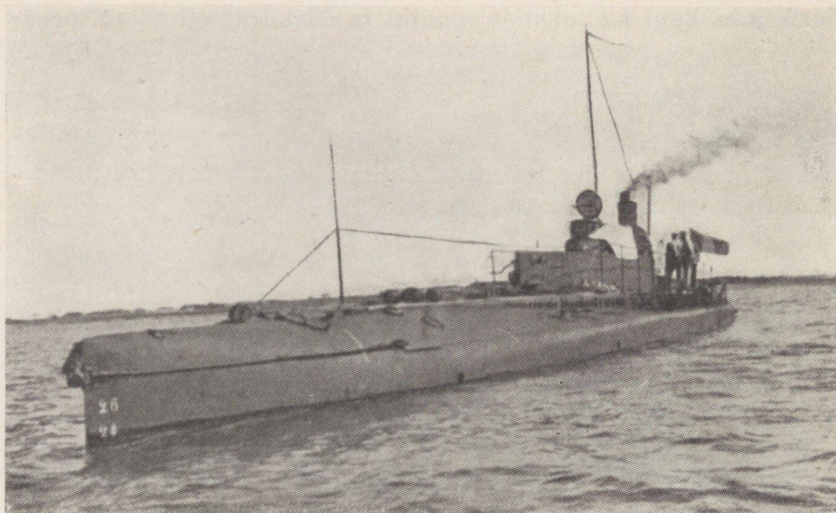
Sellest ajast, kui keiser Wilhelm II oli leidnud, et „Saksamaa tulevik on merel“, valitses sõjalaevade ehitamises riikide vahel suur võistlus. Veel 1900. aastal oli Inglismaal seitse korda enam soomuslaevu kui Saksamaal. 1910. aastal oli inglastel vaid kolm korda enam soomuslaevu kui sakslastel ja Maailmasõja puhkemisel ainult kaks korda enam. Saksa mereministri suuradmiral von Tirpitz'i töö oli vilja kandnud, kuid kas Saksamaa kasuks, on raske ütelda.

Haagi teisel rahukongressil 1907. aastal pani Inglismaa ette vähendada mererelvastust, kuid Saksamaa ei nõustunud selle ettepanekuga. Inglismaa oli selleks, et anda head eeskujuga, 1907. aastal ehitanud vaid 2 dreadnoughti, Saksamaa aga 4 dreadnoughti. Ing-

lismaa ehitas nüüd 1909.—1910. aastail 8 dreadnoughti, Saksamaa ainult 4 dreadnoughti.

Seejärel, kui Inglismaa uus katse Saksamaaga mererelvastuse piiramises nurjus, hakkasid inglased mereminister Churchilli agaral eestvõttel oma sõjalaevastikku suure hooga täiendama.

Ka teised riigid püüdsid jõudumööda kaasa minna. Prantsuse sõjalaevastik oli oma suuruselt Inglise, Saksa, Põhja-Ameerika Ühendriikide ja Jaapani sõjalaevastikkude järel viiendal kohal. Kui Inglismaa pärast kokkuleppe nurjumist Saksamaaga oma sõja-

Prantsuse allveelaev „Curie“.

laevastikku Vahemerel vähendas ja suurema osa sellest Põhjamererele tõi, pidi ka Prantsusmaa hakkama oma sõjalaevastikku suurendama, nii et ta enne Maailmasõda jõudis Jaapanist vähe ette.

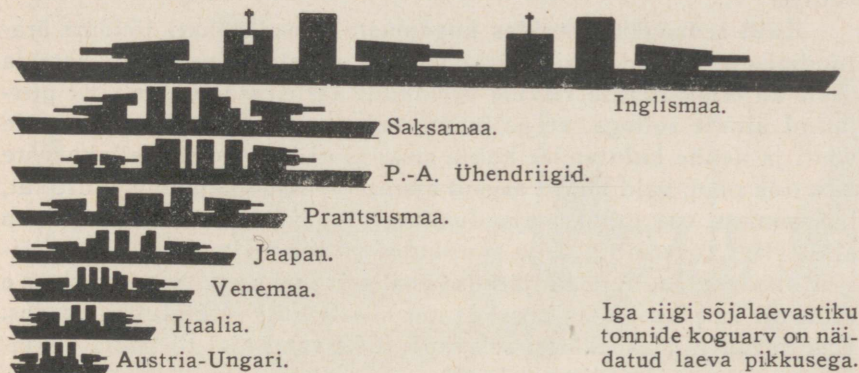
Kuna Jaapan, eriti pärast sõda Venemaaga 1904.—1905. aastail, oma sõjalaevastikku küllalt tugevasti suurendas, olid ka Põhja-Ameerika Ühendriigid sunnitud sedasama tegema, nii et Põhja-Ameerika Ühendriikide sõjalaevastik jõudis Maailmasõja lõpul suuruselt kolmandale kohale.

Saanud sõjas Jaapaniga ka merel kõvasti lüüa ja kaotanud õieti kogu oma võitlusvõimelise sõjalaevastiku, hakkas Venemaal oma sõjalaevastikku pärast Jaapani-sõda suure hoolega uuesti üles ehitama. Mustal merel jõudis ta Maailmasõja puhkemiseni ses suhtes küllalt kaugele, nii et ta sõjalaevastik Türgi omast oli tunduvalt tugevam. Kuid ometi ei olnud sellest palju kasu, sest Saksa dreadnought-ristlejal „Goebenil“ ja kergeristlejal „Breslaul“ õnnestus pärast sõjakuulutust põgeneda Vahemerelt Mustale merele, kus

nad türklastele vormiliselt ära müüdi. Need laevad, peamiselt muidugi 22,5 tuhande tonnine „Goeben“, halvased Vene Musta mere sõjalaevastiku tegevust niivõrd, et see sõja arenemisele idas ei suutnud mingit mõju avaldada.

Balti merel oli Venemaa merejõud hoolimata hiljuti valmis saanud 4 dreadnoughtist Saksamaa omast palju nõrgem.

Vahemerel võistlesid sõjalaevastikkude ehitamises Itaalia ja Austria-Ungari; peale selle viibisid siin ka veel küllalt tugevad Prantsuse ja Inglise merejõud. Sõja lõpupoolel oli Itaalia sõjalaevastik Austria-Ungari omast tunduvalt ülekaalus.

Iga riigi sõjalaevastiku tonnide koguarv on näidatud laeva pikkusega.

Maailmasõjast osavõtnud suurriikide sõjalaevastikkude suhteline suurus Maailmasõja algul.

Viimast abistasid aga omajagu Saksa allveelaevad, peamiselt merekaubanduse takistamises.

Liitlaste merejõud olid keskriikide omadest tunduvalt tugevamad. Nendel oli kokku 39 dreadnoughti keskriikide 20 dreadnoughti vastu. Ehitamisel oli liitlastel 37 sellist sõjalaeva keskriikide 16 samasuguse vastu. Sõja puhkedes oli inglistel 24 sellist lahingulaeva Saksamaa 16 vastu. Peale selle võis Inglismaa igal ajal Vahemerelt Põhjamerele tuua 3 lahinguristlejat.

Kiili kanal, mida just vähe aega enne Maailmasõja puhkemist laiendati, võimaldas sakslastele oma sõjalaevastikku kergesti ja lühikese ajaga koondada Põhjamerele Läänemerele ja ümberpöörduvalt. Inglise sõjalaevastik ei pääsenud — välja arvatud vähesed allveelaevad — Läänemerele, seepärast oli Vene nõrga sõjalaevastiku seisukord Läänemerele kaunis raske ja ta ei saanud sõja kestes avaldada peaaegu mingit tegevust, vaid püsis peamiselt oma tugikohtades. Samasuguses seisukorras oli Austria-Ungari sõjalaevastik Vahemerel, kus ta liitlaste sõjalaevastiku suure ülevõimu vastu ei julgenud midagi ette võtta, välja arvatud allveelaevade tegevus koos sakslastega liitlaste kaubalaevade vastu.

Varustus.

Maailmasõda nõudis kõigilt sõjast osavõtnud riikidelt, eriti aga keskriikidelt, varustuse suhtes äärmiselt suuri pingutusi. Tuli hoolitseda mitte ainult sõjaväe eest, et tal oleks vajalikult kõike, mida tarvitatakse elamiseks ja võitluseks, vaid suurel määral ka eraelanike tarviduste rahuldamise eest. Sõjaväe kui ka poliitikaelu juhtivad mehed ei olnud iial uskunud, et sõda võiks venida nii pikale, seepärast ei hoolitsetud enne Maailmasõda suurte tagavarade eest mitte ainult sõjamaterjalide, vaid ka muude tarbeainete suhtes.

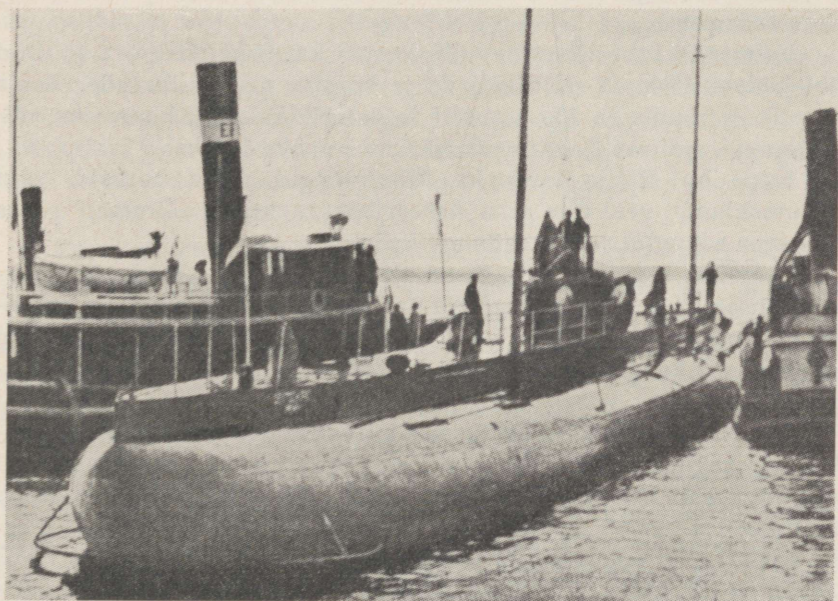
Kuid sedamööda, kuidas kogemuste alusel hakati jõudma äratundmisele, et sõda näib siiski venivat pikale, muutus sõdivate ja osalt ka erapooletute riikide seisukoht varustuse suhtes. Ei piiratud ainult sellega, et palju mitmekesiseid tarbeaineid arvele võeti ja nende kulutamise kohta sisse seati kitsendus sellekohaste kaartide näol, vaid riigid asusid ajama sellist majanduspoliitikat, kus suurem osa rahva majanduslikust tegevusest enam või vähem allub riigi kontrollile. Sõja aja oludes oli see majandussüsteem kõigiti otstarbekas, kuid ta jätkus osaliselt *plaanimajanduse* nime all ka pärast Maailmasõda, peamiselt küll diktatuuri-maades. Kas ta rahva heakäekäigu seisukohalt ka rahu ajal tõepoolest põhjendatud on, seda näitab tulevik. Esiotsa elavad küll laialised rahvahulgad demokraatlikes riikides, kus plaanimajandust kuigi kõrgelt ei hinnata, tunduvalt paremini kui diktatuuri-riikides.

Teine huvitav nähtus, mille tekitas pikk ja raske Maailmasõda, oli tehnika suur areng ja paljude leiutiste tegemine, millede sihiks oli muuta sõda osalt pingsemaks ja tõhusamaks, osalt aga asendada uutega hädavajalikke tarbeaineid, millede saamine oli väga raske või hoopis võimata. Selle püüde tagajärjel tekkis eriti Saksamaal terve rida *nii-nimetatud a s e a i n e i d*.

Õieti ei saa selliseid aineid aseaineteks just nimetadagi, sest nad olid samuti nagu kõik teisedki ained valmistatud loodusvaradest; nad olid vaid *u u e d* ained. Muidu peaks ju ka näiteks puuvillast riidet nimetama linase riide aseaineks, sest viimast tunti palju varem kui esimest.

Kuna Saksamaa ühes oma kaaslaste Austria-Ungari, Türgi ja Bulgaariaga oli kõigest muust maailmast ära lõigatud — püsima jäi küll sissevedu Skandinaavia ja Šveitsi kaudu, kuid see oli suhteliselt väga väike — siis olid just saksa teadlased ja tehnikud sunnitud oma võimeid pingutama, et teha uusi leiutisi tarbeainete alal ja kõiki käepärast olevaid loodusvarasid kasutada võimalikult otstarbekamalt. Saksa teadus ja tehnika — osalt muidugi ka teiste maade omad — löid nii mõndki väärtuslikku, mis ka pärast sõda püsima jäi ja edasi arenes.

Muuseas võiks tähendada, et Maailmasõda mõjus eriti edendavalt lennuasjandusele. Mitte ainult, et ta kasvatas rohkesti hästivilunud lendureid, kelledest paljud pärast sõda oma oskust sageli kasutasid eralennuasjanduses, vaid ta arendas ka lennukite, eriti aga mootorite täiendamist hulga kiiremini, kui see oleks toimunud rahu ajal. Sama on maksev ka allveelaevade mootorite kohta. Küll olid diiselmootorid juba enne Maailmasõda kaubalaevanduses tarvilikul, kuid Maailmasõja kogemused allveelaevade mootoritega aita-

Saksa kauba-allveelaev „Deutschland“ Baltimore sadamas.

sid diiselmootoreid mitmeti täiendada, nii et nad on nüüd meresõidus saanud juba küllalt suure tähtsusega mehaaniliseks jõuks.

Siin vähemalt vastab tõele vana kreeka filosoofi väide, et „sõda on kõige isa“. Sakslased tegid hiigelpingutusi, et varustada oma rinnet ja tagalat kõige hädavajalikumaga ja aidata võimalust mööda ka oma kaaslasi, kellel paljudest ainetest samuti puudus tuli.

Vahel aitas neid selles ka liitlaste strateegia. Nii nõudis Lloyd George, et liitlased asuksid läänerindel kaitseseisukorda ja rõhkusid enam peale idarindel, kuid liitlaste sõjaväe juhatus otsustas teisiti ja tagajärjeks oli Rumeenia sakslaste kätte langemine, mis neid vajaliku vilja ja õli suhtes tegi mõneks ajaks päris muretuks.

Näitena, millise pingsusega sakslased varustust hankisid, võiks tuua kauba-allveelaevu „Deutschlandi“ ja „Bremenit“.

1915. aasta sügisel näis sakslastele küllalt selge olevat, et sõja

lõppu ei ole niipea oodata. Liitlaste blokaad oli nii tõhus, et häda- vajalike tarbeainete sissevedu muutus järjest raskemaks. Eriti oli karta kummi, nikli ja vase nappuse kättejõudmist. Siis tekkis mõte hakata ehitama kauba-allveelaevu, suhteliselt muidugi väikesi, umbes 600—800-tonnise kandejõuga, ja katsuda nende abil uuesti käima panna kaubavahetust erapooletute maadega, eeskätt Ameerika- kaga.

14. juunil 1916. aastal asus „Deutschland“ kalli värvi- ja arsti- rohtude-koormaga teele Ameerikasse ja 10. juulil jõudis ta Balti- more sadamasse.

Esimene kauba-allveelaev oli 6 tuhat km õnnelikult ära sõitnud läbi hädaohtlikkude miiniväljade ja Inglise patrull-laevade. Sama õnnelikult jõudis ta 23. augustil tagasi Helgoland, koormaks kal- lis kummi, millest Saksamaale jätkus kuueks kuuks.

Enne kui Põhja-Ameerika Ühendriigid sõtta astusid, tegi „Deutschland“ veel ühe reisi Ameerikasse, kuna „Bremen“ läks juba oma esimesel reisel teadmata kaduma.

Ometi ei aidanud ka sellised abinõud midagi. Pikk sõda kur- nas Saksamaa ja ta kaaslased nii ära, et lõppeks oli võimata rahul- dada rahva tarvidusi tagalas, kuigi puudus rindel ei olnud veel jõudnud nii kaugele, et see oleks sundinud Saksamaad ja ta kaas- lasi alla andma.

Ka liitlaste seisukord oli vahel küllalt kriitiline, olgugi et nen- dele oli kogu maailm lahti, sest Saksa allveelaevad takistasid küll õige tugevasti liitlaste juurdevedu, kuid nad ei suutnud seda siiski täieliselt lõpetada. Igatahes oli sakslastel kord lootus viia liitlasi nii kaugele, et kui nad 1. septembril 1917. aastal rahu ei tee, siis jäävad nad 1. märtsil 1918. aastal nälga. Kuna aga sakslastel selle kava teostamiseks oli liiga vähe allveelaevu ja pealegi õppisid ing- lased aja jooksul allveelaevade vastu tagajärjekamalt võitlema, siis nurjus ka see sakslaste kavatsus.

Liitlastest oli tarbeainete sisseveo suhtes kõige halvemas seisu- korras V e n e m a a. Kuigi enne Maailmasõda vedas Venemaa aastas keskmiselt välja umbes 500 miljonit puuda vilja, peale selle veel mitmekesiseid muid toiduaineid, nagu suhkrut, millega vahel ta odavuse tõttu Inglismaal sigu nuumati, hakkas Maailmasõja kestes tal neist ainetest eneselgi puudust tunduma. Sõja sunnil hakati aja jooksul küll ka Venemaal tarbeainete vaba kasutamist mõnes suhtes piirama (esimesed toiduainete kaardid Vene riigis seadis sisse Tallinna linnapea Jaan Poska), kuid oma iseloomu tõttu, mis kindlat korda just väga ei armasta, ei suutnud venelased toidu- ja ka muude tarbeainete juurdevedu ja jagamist vajalikult korraldada.

Veolud muutusid pikapeale nii korratuteks, et suuremad kes- kused jäid tarbeainetest tühjaks, mille tagajärjel rahva keskel tek-

kis esialgu terav nurin, hiljem isegi tõsiseid rahutusi. Kuigi revolutsiooni ei kutsunud välja ainult tarbeainete puudus suurlinnades, eeskätt Peterburis, oli see puudus siiski heaks koldeks revolutsioonitule hõõgumisele ja viimaks selle leekima löömisele.

Halva veokorralduse tagajärjel valitses venelastel ka rindel tihti puudus mitte ainult laskemoonast ja mitmekesisest muust sõjavarustusest, vaid ka toiduainetest, kuigi neid tagala ladudes leidus küllaldaselt. Venemaa raudteedevõrk oli üldse hõre, eriti kui silmas pidada ta laialisi maa-alasid. Peale selle oli puudus ka vagunitest ja veduritest. Vagunite saamine kaupade veoks oli sõja ajal sageli nii raske, et kaupade väljasaatmise kohtadesse oli tarvis läkitada erilisi „vagunite lükkajaid“, kelle raha siis vagunid sihtjaamade poole veerema pani. Kuna aga riigil endal selliseid „lükkajaid“ ei olnud, siis anti erakaupadele sageli veoesõigus ja riigi omad pidid ootama järjekorda, mille tagajärjel tunduvalt kannatas rinde varustamine.

Suuri raskusi Venemaa varustamisel tegi ka asjaolu, et ta oli peaaegu samuti nagu keskriigidki muust maailmast ära lõigatud. Vladivostokist Vaikse ookeani rannikult oli liiga pikk tee mitte ainult rindele, vaid ka läänepoolse Venemaa keskustesse. Peale selle oli, nagu juba tähendatud, raudteeliiklemine Venemaal üldse puudulik. Siiski sai Venemaa Vladivostoki kaudu mõnesugust varustust Ameerikast ja osalt ka Jaapanist.

Teine väljapääs Venemaalt oli Valge mere ja Põhja-Jäämere kaudu. Kuid ka siin seisid suured takistused ees. Kõigepealt oli raudteeühendus riigi lõunapoolsetest osadest Murmaniga õige puudulik. Teiseks luurasid Põhjamerel Saksa allveelaevad, mis uputasid rohkesti kaubalaevu ja tegid merekaubanduse Põhjamerel üldse ebakindlaks.

On selge, et ajakohase korralduse juures ei oleks Venemaa selgeilmelise põllutöömaana toiduainete puudust iialgi tunda saanud, kuigi sõja läbi hulk töökäsi loova töö juurest ära kisti ja rindele ning sõjatööstusse paigutati. Kuid Venemaal puudus korraldus, ka teguvõimeline valitsus, kellel oleks rahva laialiste hulkade usaldus. Raskeil aegadel ei saa truualamluse telegrammidega riiki ülal pidada, isegi ka mitte siis, kui neid telegramme kokku voolaks veel suuremal hulgal kui neid sai Vene keiser sõja ajal.

Mis puutub rinde varustamisse kõigi vajalike tarbeainetega, siis ei aita ka rikkalikumad varustuslaod tagalas, kui liiklemine rinde ja tagala vahel pole korraldatud küllaldaselt hästi ja töötab puudulikult. Tagalast veetakse järjest rindele relvi, laskemoona, toiduaineid ja sinna liiguvad täiendusmeeskonnad, kuna rindelt tulevad tagasi puhkusele saabuvad meeskonnad, evakueeritakse haavatuid, vange jne.

Kui vaenlasel õnnestub katkestada pikemaks ajaks ühendust tagala ja rinde vahel, siis võib sõjavägi sattuda väga raskesse seisukorda, mis võib isegi viia ta täielisele hävinemisele.

Endiste aegade sõdades oli sõjaväe varustamine tunduvalt kergem kui Maailmasõjas, sest siis olid sõjaväed palju väiksemaarvulised ja tarvitasid ka laskemoona tunduvalt vähem kui Maailmasõjas. Noil aegadel toitusid sõjaväed peamiselt sellest, mis koha peal nende jaoks rekvireeriti. Muidugi kasutati ka Maailmasõja ajal kohapealseid rekvisitsioone, kuid sellest ei jätkunud kuigi palju ja suurem osa toiduaineid tuli kaugemalt järele vedada. Seejuures tuli mõningate toiduainete ja teiste vajalike vahendite saamiseks ka tagalas toimetada rekvisitsioone. Venemaal kannatas selle all eriti rindele lähemal asuv tagala. Nii järgnes meie kodumaal üks hobuste rekvisitsioon teisele, ja mõned talupidajad olid oma maa harimisega tõsiselt hädas, sest sageli rekvireeriti hobused niipea, kui neid oli saadud muretseda, ja mobiliseeriti ka mehed, keda oli korda läinud tööle palgata.

Varustuse juurdevedu rindele teostati harilikult niiviisi, et vajalikud ained koondati tagala kaugematest maadest rinde taga asuvasse peaeetapi ja amadesse. Sealt saadeti nad osalt raudteel, osalt autodega või hobustega rindele lähemale vahe-etapijammadesse, kust väeosade omad voorid nad vedasid väliladudesse. Väliladudes ei hoitud tarbeaineid varuks rohkem kui vaid kaheks, kolmeks päevaks, nii et neid oleks tarbe korral — näiteks taganemisel —, võimalik ruttu evakueerida. Väliladudest veeti tarbeained juba otse rindele.

Kuigi varustamine juurdeveo suhtes oli kõigis sõjavägedes üldiselt korraldatud küllalt rahuldavalt, muidugi ühes rohkem, teises vähem otstarbekamalt, juhtus siiski, et mõnikord said sõdurid rindel puudust kannatada, eriti ägedate lahingute ajal, samuti kiire edasitungi puhul, mida vähemalt läänerindel õieti küll vaid ainult sõja algupoolel ette tuli.

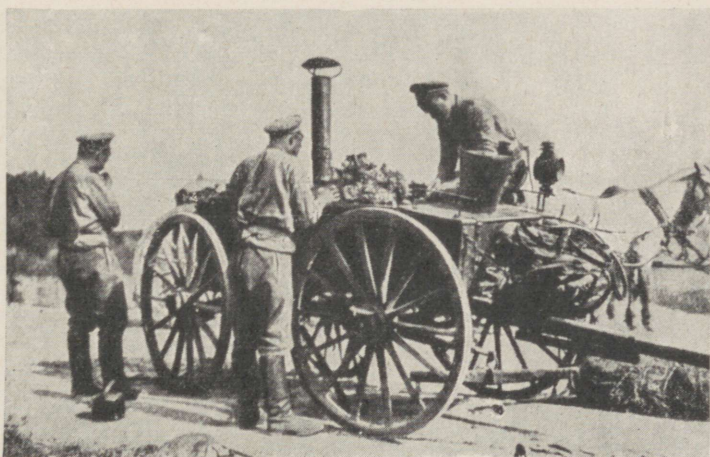
Väga suure tähtsuse toitlustamises omas välikööök, mida endisaja sõdades ei olnud ja mille tõttu sõjaväe toitlustamine siis raskendatud oli.

Huvitav on näitena ära märkida, et Saksa-Prantsuse sõjas 1870.—1871. aastail haigestus üldse 475 tuhat meest, nendest 180 tuhat kõhuhaigustesse. Lahingutes sai surma 23 tuhat meest, haiguste läbi suri aga 14 tuhat meest. Kõhuhaiguste põhjuseks olid peamiselt halvad toitlusolud.

Maailmasõjas liikusid väliköögid kompaniide järel või asusid nende läheduses, ja mehed said harilikult korralikku sooja toitu, välja arvatud muidugi erandjuhtumid. Kuid oli mõteldud ka juhtumitele, kus mõnesugustel põhjustel pole võimalik korralikku toitu

kätte toimetada. Selleks puhuks oli meestel ranitsas paarsada grammi kuiva leiba ja umbes samapalju lihakonserve.

Palju muret tekitas Maailmasõjas laskemoona juurdevedu, kuna laskemoona kulus tohutult palju, eriti suurte läbimurrete ajal. Kuna laskemoona juurdevedu harilikul viisil sõjaväeosade oma vahenditega sellisel puhul osutus mitteküllaldaseks, siis pandi tööle erilised autoväeosad ja ehitati isegi väliraudteid. Autoväeosasid kasutati ka täiendusmeeskondade rindele vedamiseks, eriti Maailmasõja viimastel aastatel.

Vene väliköök.

Kui arvestada Maailmasõja kogemusi ja tulevikusõjas tõenäoliselt mitmekordselt kasvavat tulepingsust, siis valmistab laskemoona juurdevedu tulevikusõja suurlahingutes arvatavasti veel enamgi raskusi kui Maailmasõjas, hoolimata mootorsõidukite arvu kiirest kasvamisest.

Üks tähtsaid ülesandeid Maailmasõjas oli sanitaarolude korraldamine ja selle otstarbekas juhtimine.

Kuigi haavatute ja haigete eest hoolitsemine ei kuulu otseselt varustuse alla, on tal sellega siiski niipalju ühist, et ka sanitaarülesannete täitmine nõuab peale inimkäte küllalt suurel arvul mitmekesiseid veovahendeid haavatute ja haigete transporteerimiseks ja surnute eemaletoometamiseks.

Harilikult toodi haavatu tuleliini taga asuvasse sidumispunkti, kus talle anti esimest abi. Haavatute kandjateks olid erilised sanitarid, Vene sõjaväes ka muusikakoori liikmed. Esimesest sidumispunktist viidi siis haavatud edasi suuremasse sidumispunkti ja sealt välilaatsaretti, tarviduse korral aga veel kaugemalegi tagala haiglatesse. Haavatute vedamiseks kasutati

enamikus küll erilisi sõidukeid ja autosid, kuid mõnel puhul ka rindelt tühjtalt tagasi minevaid toiduainete ja laskemoona veovahendeid.

Kergesti haavatud jäid harilikult niikauaks välilaatsaretti kuni nad paranesid ja saadeti siis rindele tagasi, raskesti haavatud aga saadeti sanitaarrongide või -laevadega tagala haiglasse.

Suureks mureks sõja ajal oli nakkushaiguste vastu võitlemine, iseäranis kaevikusõja ajal. Kaevikute-vaheline maa-ala oli sageli üle külvatud mädanevate laipadega, mis levitasid hirmsat

Saksa autoväeosa veab täiendusmeeskondi liinile.

haisu ja haigusi. Veel pahem oli lugu, et ka rotid ja täid kaevikuis nakkushaigusi levitasid.

Lisaks sellele asetsesid kaevikud tihti ebaterves soises maa-koahas, kus vihmastel aegadel inimesi sõna otseses mõttes mutta uppus. Vähehaaval õpiti siiski olukorda mitmeti parandama ja taudid ei nõudnud enam nii palju ohvreid.

Üldiselt oli sõjavägede varustamine Maailmasõjas üks raskemaid ülesandeid ja seda juhtisid eriliselt väljaõpetatud ja ettevalmistatud isikud.

Varustamist pidi kohandama olukordadele, mis sageli olid õige muutlikud. Vaenlase tuli, eriti suurtükkide ja lennukite oma, tekitas rinde varustamisel tihti suuri raskusi ja nõudis varustamismeeskondadelt palju osavust ning leidlikkust.

Seoses sõjavägede varustamisega võiks viibata veel ühele asjale, mis on kõigis sõdades ja kõigis maades alati tekitanud palju

pahandust, eriti aga Maailmasõjas ta suure ulatuse tõttu — see on marodöörimine.

Sõjavälja marodöörid on uuemal ajal enam või vähem kadunud, seda suuremaks aga on marodöörimine muutunud tagalas, mitte ainult riigi, vaid ka rindel viibijate kulul.

Maailmasõda pani lühikese ajaga liikuma hiigelsuured rahasummad. Rahvas ei koosne ainult isamaalastest, kes on valmis kõik ohverdama riigikaitseks, vaid ta keskel on ka rohkesti sellist ollust, kes tahab igal juhtumil teenida, hoolimata seejuures abi-

Inglise haavatuid transporditakse väliraudteel tagalasse.

nõudest. Sõjajaegse rahutu ja kindlusetu meeleolu mõjul pääses ühtlasi kõikjal, isegi kõvasti pihtide vahele surutud Saksamaal, valla suur elunauding, mille järellained end veel praegu tunda annavad. Kuigi valitsused püüdsid tagala lõbutsemishimudele piiri panna, ei suutnud nad seda siiski küllalt kitsendada. Samal ajal, kui rindel miljonid mehed viletsates elutingimustes iga hetk oma elu kaalule panid, teeniti tagalas hiigelsummasid võetega, mis tihti olid väga räpased. Nii valmistati vahel sõjaväe jaoks kõlbmatuid konserve, rõivaid, jalanõusid ja muud varustust, mis altkäemaksude tõttu kontrollist läbi pääsesid ja rindele saadeti, kus nad sõjameestes meeletuska ja viha tekitasid.

Marodöörimine ja liialdatud elunauding tagalas mõjusid suuresti kaasa selleks, et rinde vahekord tagalaga sõja kestes järjest halvenes, eriti Venemaal, kus ta ühtlasi pakkus head pinda revolutsiooniliseks kihutustööks.

Kuna kõik oleneb inimestest, siis võib rinde ja tagala vahekord täiesti loomulik ja hea olla ainult niisuguses olukorras, kus rahvast raskeil aegadel täidab suur isamaaline tunne, mis ei lase tõusta liiga palju rämpsu vee peale. Kõige rohkem eeldusi selliseks olukorraks on demokraatlikel rahvail, kus vastutus- ja kohusetunne on väga kõrgele arenenud, ja kus vaba avalik arvamine oma hoolsa kontrolli kaudu hoiab halbu püüdeid enam vaos. Kuid ka neis maades on võimata sõjaga seoses seisvat marodöörimist ja liigset lõbutsemist tagalas täiesti vältida: halvad vaistud leiavad siiski ühel või teisel viisil väljapääsu.

Propaganda.

Propaganda on sõjas ammutuntud tegur, kuid ometi alles Maailmasõjas omandas ta suurema tähtsuse ja leviku kui iialgi varem. Kunagi varem ei ole ta olnud nii hästi ja otstarbekalt korraldatud nagu Maailmasõjas, eriti rindepropaganda osas. Aga ka vastase tagalas ja isegi erapooletutes riikides töötas sõdivate poolte propaganda suure agarusega, et võita erapooletuid rahvaid enda poole — kui mitte otse sõtta astumisega, siis vähemalt neid endasõbralikena hoidmisega.

Maailmasõja otsustajaks ei olnud üksi tangid ega propaganda, samuti ka mitte kindral Foch'i strateegia — nagu sageli väidetakse. Tegurid, mis tõid liitlastele võidu, olid väga mitmekesised, o ma o sa siin oli ka propagandal, eriti rindepropagandal.

Nüüdisaja sõda oleneb tagalast palju suuremal määral kui endised sõjad. Seni kui tagala on tugev ja toidab küllaldaselt rinnet niihästi aineliselt kui ka kõlbeliselt, peab rinne vastu, muidugi kui vastane ei ole jõuliselt liiga suure ülekaalus. Ühtlasi on nüüdisaja sõjas rinne tagalaga seotud väga lähedaselt ja mitte ainult tagala ei avalda mõju rindele, vaid küllalt suurel määral ka rinne tagalale. See tuleb ilmsiks eriti rindepropaganda juures.

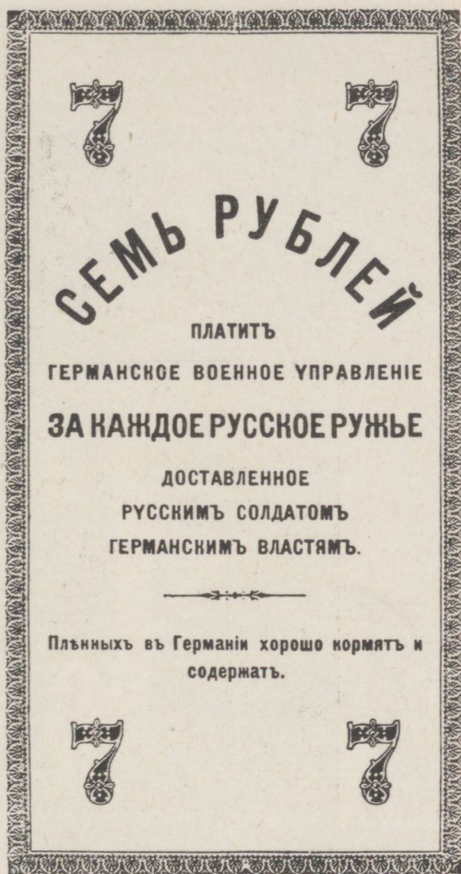
Rindepropaganda tõhusus oleneb mitmekesistest asjaoludest. Sõja algupoolel, kui sõjaväed on alles värsked, hästi toidetud ja varustatud ning sõjavaimustus suur, on ta mõju loomulikult veel väike. Mida pikemale venib sõda, mida rohkem end tunda annavad mitmekesised sõjaraskused rindel kui ka tagalas, seda tugevamaks muutub propaganda mõju. Ainult erakordselt tugev — eriti väimliselt karastatud ja moodsast kultuurist hellitamatu ning hästidistsiplineeritud üksmeelne rahvas on vastase sõjapropaganda suhtes vähetundlik.

Eriti soodsa seisundi rindepropagandale annab kaevikusõda oma suhtelise ühetoonilisusega, kus sõjateated pikemate aegade kestes ei saa sageli muud ütelda kui „rindel seisukord muu-

tuseta“. Liikumissõda oma vaheldusega ei anna sõjameestele nii palju võimalust juurdlemiseks kui kaevikusõda.

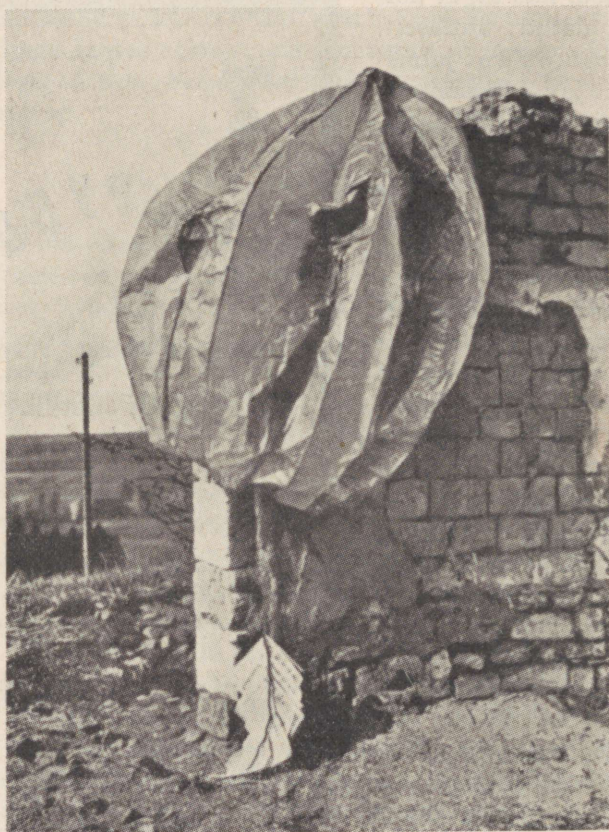
Sakslased tegid rindepropagandaga katseid juba novembrikuul 1914. aastal, kuna teised sõjaväed võtsid selle võitlusvahendi tarvitusele umbes aasta hiljem. Need katsed, mis algul polnud korraldatud ühtlaselt, kandsid enam-vähem juhuslikku ilmet ja olid enamikus küllalt abitud, tihti naljakadki, iseäranis keele suhtes, kuna vastase keele oskus oli õige sageli väga puudulik. Nii koostas üks Inglise kapten 1915. a. detsembris lendlehe, mis visati vastasolevasse sakslaste kaevikusse. Selle lendlehe saksa keel oli aga niisugune, et ta võis Saksa sõduritele teha vaid ainult palju nalja.

Muuseas ütles Inglise kapten: „Ich weisz sie sind Soldaten das sind sehr fleizig. Wir können mutig soldaten sehr leiden aber sie müssen jetzt wissen das der seig (Sieg!) ist unsere... warum wollen sie Krieg machen wann sie der Friede haben. Jeden Deutscher soldat (oder soldaten) das Kommen zu unsere Zitte (Seite!) wollen haben en recht gut Englische Grusze. Sie wollen nach England fahren und haben da viel zu essen. Wenn das Krieg ist fertig, sie können nach Deutschland Zurückfahren ganz frie. Wir wollen jaden soldat 125 Marks geben... Ich quarantiere sie alle das ich habe hier geschrieben!“ (Umbes: „Ma tean te olete sodurid mis on väga virk. Me voime julge sõdurid väga sallida aga te peab nüüd teadma et voit on meie... miks tahate te soda teha kui te rahu saate. Iga saksa sodur (voi sodurid) mis tulevad meie

Saksa lendlehti: „Seitse rubla maksab Saksa sõjaväevalitsus iga vene püssi eest, mis Vene sõdurite poolt tuuakse Saksa ametivõimudele. Sõjavange toidetakse ja koheldakse Saksamaal hästi.“

poole saavad väga hea inglise tervist. Nad saavad sõitma Inglismaale ja neil on seal palju süüa. Kui soda on valmis, võivad nad Saksamaale tagasi soita üsna vabad. Me anname igale sodurile 125 margad... Mina garantiirin teile kõik mis ma olen siin kirjutanud!“).

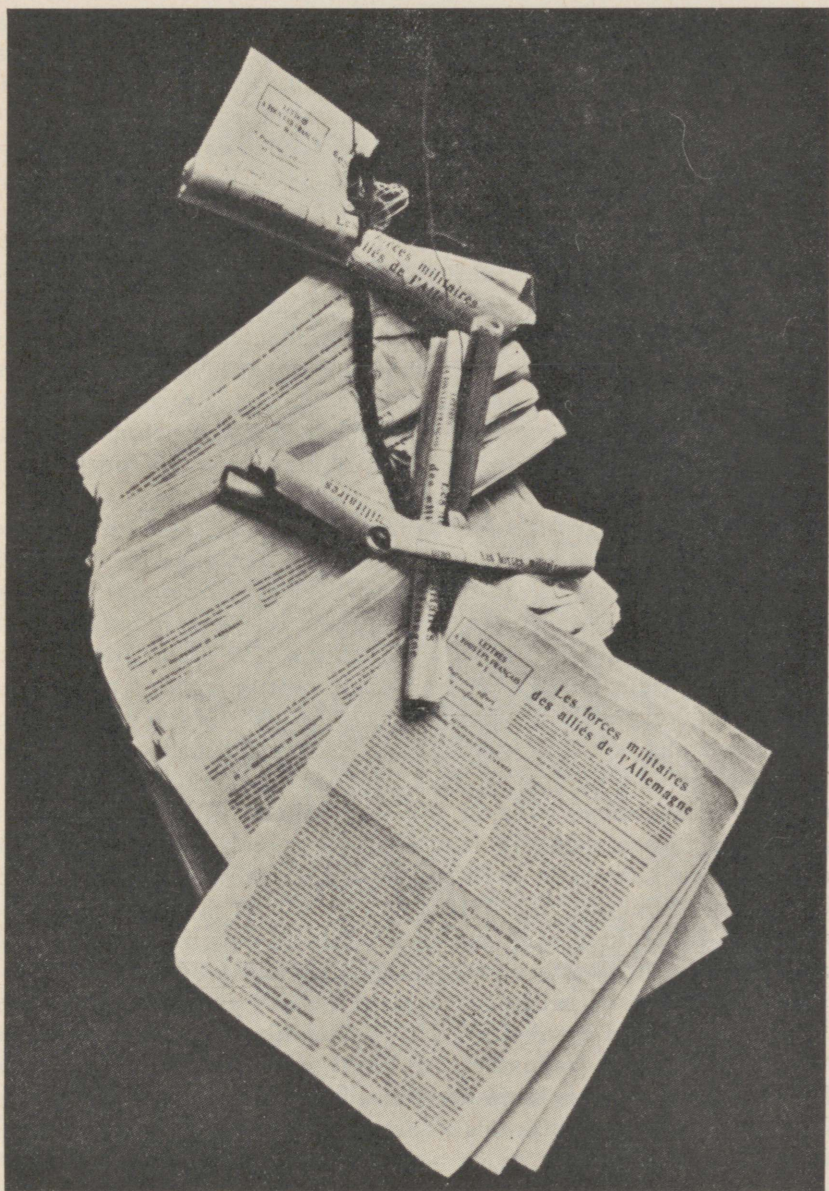
Allalangenud Prantsuse õhupall nööri otsa kinnitatud lendlehtedega.

Hoopis õnnelikum oli üks sakslaste propagandakatse. Nimelt viskasid Saksa lendurid Vene kaevikute kohale lendlehe, mille igale nurgale oli vene 7 rubla kirjutatud ja mille sisu oli järgmine: „7 rubla maksab Saksa sõjaväevalitsus iga vene püssi eest, mis Vene sõdurite poolt tuuakse Saksa ametivõimudele.“

Märkusena oli alla äärde trükitud: „Sõjavange toidetakse ja koheldakse Saksamaal hästi.“

Samasisulised olid ka Austria-Ungari lendurite poolt levitatud lendlehed, kuid neis lubati ka iga padruni eest maksa 1 kopik.

1916. aasta algusest peale hakati propagandat kõigil rinnetel korraldama üsna kavakindlalt ja ta muutus õige hoogsaks eriti inglaste juures. Sõja viimastel kuudel uputasid liitlased Saksa läänerinde ja selle lähema tagala propagandamaterjaliga otse üle.

Inglise õhupallilt allaheidetud lendlehed, mis määratud sakslaste poolt okupeeritud Põhja-Prantsusmaa ja Belgia elanikele.

Algul jäi lendlehtede levitamine lennukite hooleks. Len-
nati vaenlase kaevikute kohale ja visati seal lendlehti alla. Eriti
hästi korraldasid selle lendlehtede levitamiseviisi inglased. Nad
ilmusid otse ajalehekandjate korrapärasusega Saksa kaevikute ko-
hale, et oma lendlehti alla visata. Saksa sõjaväe juhatusele näis sel-
line teguviis valmistavat nii palju muret, et ta selle vastu välja
astus väga otsustavalt, kuigi omapäraselt. Nimelt seletas ta, et iga
vaenlase lendur, keda tabatakse propagandamaterjali levitamisel,
lastakse maha ilma pikema jututa. Väidetakse, et kahe Inglise len-
duriga olevatki nii talitatud, kuigi sakslased omalt poolt kinnita-
vad, et see jutt olevat vaid „Lügenmärchen“ („valetamismuinas-
jutt“).

Kuidas lugu ka polnud, piirasid inglased kohe lendlehtede levi-
tamist lennukite kaudu ja asusid hoogsasti tööle, et leida seks otstar-
beks teisi kohaseid ja vähem hädaohtlikke vahendeid. Kõige-
pealt konstrueeriti selleks käsi- ja püssigranaate, mis vaenlase kae-
vikute kohal lõhkedes tekitasid lendlehtede saju. Kahjuks puudus
siin suurem hajuvus, mis lendlehtede levitamist õige palju rasken-
das. Siis hakati kaevikumortiiiridega vaenlasele paberpomme heitma,
kuid seegi talitusviis osutus mitmeti puudulikuks. Viimaks leiti
õige süsteem — õ h u p a l l .

Õhupall selleks otstarbeks valmistati paberist 8—10-meetrilise
ümbermõõduga, 35 sm pika õlitatud siidist kaelaga, ja täidetud
seisukorras oli ta umbes 2,5 meetrit kõrge. Pall tihendati värnitsa
või värvi abil, täideti umbes 1,5 kuupmeetri vesinikuga ja lasti
õhku. Selline õhupall viibis õhus isegi kuni 36 tundi, liikus kuni
600 km kaugusele, niisiis hoopis kaugele rinde taha, lendas kuni
1800 meetri kõrgusel ja võttis kaasa 500—1000 lendlehte. Lend-
lehtede levitamine pallilt sündis väga kavalasti, nimelt sel viisil, et
hõõguv süütenöör põletas läbi lendlehtede kinnihoiunöörid. Õhu-
pallide väljasaatmisel pidasid inglased silmas tuulesuunda. Kui
tuul puhus idasse, siis olid lendlehed saksakeelsed, kui aga põhja
poole, Belgia sihis, siis prantsuse- ning flaamikeelsed, kuna nad
olid määratud belglastele. 1918. aasta hilissuvel ja sügisel puhusid
enamikus läänetuuled ning inglased levitasid oma õhupallide varal
Saksa rindele ja lähemasse tagalasse miljoneid lendlehti.

Juhtus isegi, et pallid tutvustasid Inglise propagandamaterja-
liga ka kaugemaid maakohti. Nii jõudis üks pall Stettini, teine
Prahasse ja kolmas Genuasse. Muidugi sattus neid palle vahel ka
Hollandisse ja Šveitsi, kuna need maad asusid sõjavälja läheduses.
Kord juhtus isegi, et pall, mis määratud Elsass-Lotringi jaoks, jõu-
dis Inglismaale Kenti.

Sõja lõpupoolel kavatseti tarvitusele võtta juba suuremaid õhu-
palle, mis oleksid kaasa võtnud kuni 10 tuhat lendlehte ja lennanud
isegi kuni tuhat km. Õieti oli see ameeriklaste kava, kes on

harjunud suurte mõõtudega. Kuid sõjariistade rahu ei andnud Maailmasõjas enam võimalust suurt propaganda-õhupallide kallale tungi Saksamaa vastu ette võtta ja nii jäi see omapärase võitlusvahendi põhjalikum katsetamine järgmiste sõdade ülesandeks.

Propaganda bei Moulens. Das Haupt-Quartier der Franzosen.

Deutsche Kameraden!

Im Kampf sind die Franzosen, Ah! weiß es ja,
gefährliche und unerbittliche Gegner.
Schalt aber der Kampf vorbei ist, sitzen sie sich als
gutherzige Menschen.

Zelte Euch Euer Weg nach unseren Zimmern führen, weil Ihr Euch vielleicht auf Patronen
setzt, habt oder etwa aus Uebel vor dem eudloica Munitionieren,
so fürchtet Euch nicht.
Es wird Euch kein Leid angetan!
Es sind in dieser Beziehung den französischen Truppen strenge Befehle
erteilt worden.

Hier kommt der Feind, wie Güte artigenen Kameraden bei uns behandelt werden.

Prantsuse lendlehti: „Saksa seltsimehed! Võitluses on prantslased, Teie teate ju seda, hädasohtlikud ja halastamatud vastased. Niipea aga, kui võitlus möödab on, näitavad nad end heasüdamlike inimestena. Peaks Teie tee Teid tooma meie liinidele, kuna olete võib-olla luurel eksinud või vastikusest sõja vastu, siis ärge kartke. Teile ei tehta midagi halba. Selle kohta on Prantsuse sõjaväeosadele antud kindlad korraldused.“ All ääres: „Siin võite näha, kuidas Teie vangi langenud seltsimeestega meie juures ümber käiakse.“

Arvatakse, et liitlased levitasid sõja kestes Saksa kaevikuis ja tagalas üldiselt umbes 65 miljonit lendlehte. Kui võtta arvesse, et sakslasi oli läänerindel korraga kõige enam 3,7 miljonit meest, siis tuleb ühe mehe kohta üsna hea koguke lendlehti, seda enam, et üht lendlehte luges sageli enam kui üks inimene. Siiski tuleb seejuures silmas pidada, et suur hulk lendlehti läks teel kasuta

kaduma ja osa sattus tagalasse, kus nad, muide, täitsid ka oma ülesannet.

Nagu tähendatud, oli lendlehtede levik kõige suurem Maa-ilmasõja viimsel aastal, nimelt levitati juunis — 1,7 miljonit, juu-

P. AARD — N. 100 PRIX 5 CENTIMES Charleville, le 19 Mars 1915.

Gazette des Ardennes

JOURNAL DES PAYS OCCUPÉS PARISSANT TROIS FOIS PAR SEMAINE

En vente: «L'Éclair» et «Soleil»

On s'abonne dans tous les bureaux de poste

UN CADRE

Il est de nos jours difficile de trouver un cadre... (text continues)

Il est de nos jours difficile de trouver un cadre... (text continues)

Il est de nos jours difficile de trouver un cadre... (text continues)

Il est de nos jours difficile de trouver un cadre... (text continues)

2. AARD — N. 101 PRIX 5 CENTIMES Charleville, le 19 Mars 1915.

Gazette des Ardennes

JOURNAL DES PAYS OCCUPÉS PARISSANT TROIS FOIS PAR SEMAINE

En vente: «L'Éclair» et «Soleil»

On s'abonne dans tous les bureaux de poste

MISE AU POINT

Il est de nos jours difficile de trouver un cadre... (text continues)

Il est de nos jours difficile de trouver un cadre... (text continues)

Il est de nos jours difficile de trouver un cadre... (text continues)

Il est de nos jours difficile de trouver un cadre... (text continues)

2. AARD — N. 102 PRIX 5 CENTIMES Charleville, le 19 Mars 1915.

Gazette des Ardennes: ütlal — sakslaste poolt välja antud ja all — prantslaste poolt võltsitud üht ja sama kuupäeva kandvad lehed.

lis — 2,1 milj., augustis — 3,9 milj., septembris — 3,7 milj. ja oktoobris — 5,3 miljonit lendlehte.

Omajagu huvitav on ka ära märkida, kui palju nendest lendlehtedest hiljem ametlikult välja tuli. 1918. aasta maikuul andsid Saksa sõdurid oma ülemuste kätte 84 tuhat vaenlase lendlehte, juunis 120 tuhat, juulis 294 tuhat ja septembris 803 tuhat lendlehte. Kui palju nendest enne ülemuste edasiandmist läbi loeti ja kui palju üldse ära andmata jäi, on muidugi võimata teada. Kuid arves-

sakslaste juures. Sakslaste usk oma võidusse oli ju niihästi rahva keskel kui ka sõjaväes kaua aega kaljukindel, ja seepärast pidid ka lendlehed algul ettevaatlikud olema, mitte liialdama ega üleliia soolama, kuna nad sellisel juhul oleksid Saksa sõduritesse võinud mõjuda sootu vastupidiselt. Sedamööda, kuidas vangide ülekuulamisest, kinnipüütud kirjadest ja saksa ajakirjanduse hoolsast jälgimisest rahva ja sõjaväe meeleolu halvenemise kohta vajalikke andmeid saadi, muutus liitlaste lendlehtede sisu ja toon hästi pealekäivamaks. Arvestades Saksamaal ilmsikstuleva rahulolematusega,

KERLS, MACHT'S DOCH WIE EURE KAMERADEN,
KOMMT MAL RÜBER, OHNE WAFFEN UND MIT HOCH
GESTRECKTEN HÄNDEN, HIER GIBT'S AUSGEZEICHNETES
BROT, GUTES BIER, SCHÖNEN WEIN, ZARTES FLEISCH
- MAN WILL EUCH JA KEIN ÜBEL - JE SCHNELLER IHR
KOMMT JE BESSER FÜR EUCH UND DIE IHRIGEN -
- DENN DANN IST'S MIT DIESEM JÄMMERLICHEN KRIEG
BALD FERTIG -

Prantsuse lendlehti: „Poisid, toimige ometi nagu teie seltsimehed, tulge'nd üle, ilma relvadeta ja ülestõstetud kätega, siin on suurepäraselt leiba, head õlut, toredat veini, õrna liha — teile ei taheta ju midagi halba — mida kiiremini tulete, seda parem teile ja teie omastele — sest siis on sellel armetul sõjal lõpp.“

koostasid liitlased vastavalt ka oma lendlehed, nii et need olid Saksa sõdurite meeleoluga üsna kooskõlas.

Huvitav on ära märkida, et eelpool tähendatud andmete põhjal valmistas Põhja-Ameerika Ühendriikide peastaabi „psühholoogiline sektsioon“ alatiselt peetava tabeli, milles Saksa sõjaväe ja rahva moraal oli kujutatud graafiliselt nagu haige inimese palavikukurv. Seda kurvi olevat Põhja-Ameerika Ühendriikide sõjaminister hoollega jälginud ja kindlasti oli tal selleks ka küllalt põhjust, kui arvesse võtta, millist suurt osa sõjas etendab moraal.

Nagu nähtub liitlaste lendlehtedest, tundsid sealsed propagandistid põhjalikult Saksamaa olusid, sakslaste meeleolu ja nende iseloomu. Sakslased väidavad, et lendlehtede koostajad, eeskätt Prant-

suse omade, ei olnud prantslased, vaid Saksa oma ülejooksikud ja äraandjad, kes elasid Šveitsis, nagu *Morgenposti* endine toimetaja dr. Rösemeier, Berliini majaomanik dr. Grelling, kes muuseas koostas propagandaraamatu *J'accuse*, mis tõlgiti mitmesse keelde ja liitlaste poolt levitati kogu maailmas; siis endine Saksa konsul Belgradis dr. Schlieben, romaanikirjanik dr. Stilgebauer, üks Kruppi vabrikute endisi direktoreid dr. Muehlon ja terve rida juute. Sakslased ei seleta lähemalt, miks said need doktorid Saksamaa äraandjateks, igatahes näib, et mõned, eeskätt Rösemeier, tegid seda vaid raha pärast, mõned teised ka muudel põhjustel.

Nicht zwischen die Zeilen schreiben!

Mein Junglieb! lieber Kindert! D. 1. u. II. 17
 Ich sitze im Kerker meiner Kameraden, für
 irgend ein Verbrechen, das mich in die
 Kerker geführt hat. Ich weiß nicht, was
 ich tun soll. Ich bin ein
 Mensch, der nicht
 kann es ertragen, dass man mich
 für ein Verbrechen bestrafen will, das
 ich nicht begangen habe. Ich bin ein
 Mensch, der nicht
 kann es ertragen, dass man mich
 für ein Verbrechen bestrafen will, das
 ich nicht begangen habe.

Liitlaste poolt Saksa kaevikuisse levitamiseks paljundatud Saksa sõjavangi kiri, mille suhtes sakslased väidavad, et see olevat võltsitud.

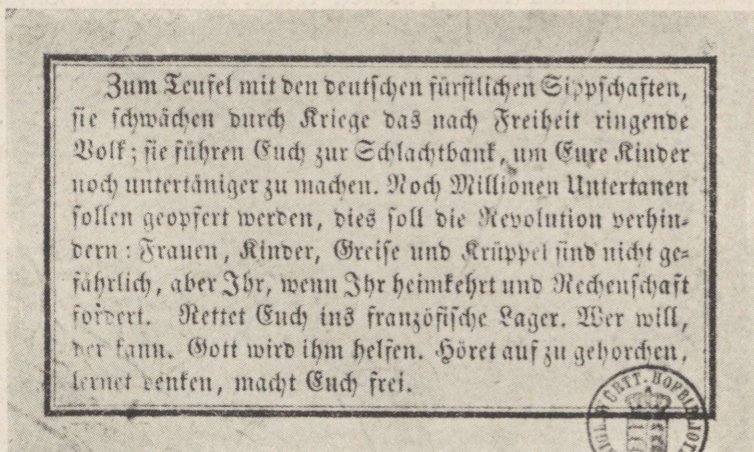
Lendlehed olid osalt ainult tekstiga, osalt ka illustreeritud. Viimastest tuleks näitena tuua mõned prantsuse omad. Lendleht *Löbus lesk*, mis varustatud luuletusega, näitab kuidas Saksa keiser kroonimisrõivastises astub üles giljotiinile. Lendleht *Kuues sõjalaen* näitab kerjust, ümbritsetuna saksa paberrahadest.

Üks lendleht näitab keiser Wilhelm II lahinguväljal piknikil. Tekst lausub: „Wilhelm 24 tundi pärast lahingut lahinguväljal.“ Teisel küljel seisab: „Gemütlich ist's im Hauptquartier, in Fetzen liegt der Grenadier.“ („Mugav on peakorteris, kaltsudes lamab grenadeer.“).

Propaganda tarvis kasutati ka mitmekesiseid muid vahendeid, näiteks isegi ajakirjanduse võltsingut. Nii pildusid prantslased alla *Frankfurter Zeitung*i, mis aga tõepoolest oli Bernis ilmuv *Freie Zeitung*, mille pea ümber muudetud. Võltsiti muidki saksa

lehti, nagu *Leipziger Volkszeitung*, *Militärwochenblatt*, *Strassburger Post* jne. Huvitav on, et prantslased hakkasid ka sakslaste propagandalehte *Gazette des Ardennes* võltsima, milline asjaolu näis sakslasi väga pahandavat.

Eriti targaks, osavaks ja teravmeelseks peavad sakslased inglise rindepagandat, kus ei jäetud ühtki vähegi sobivat vahendit kasutamata. Nii lasksid Inglise sõdurid, seistes Itaalia rindel tšehhi väeosade vastas, grammofonil mängida tšehhi rahvushümni ja muid tšehhi laule. Suurtele isamaalastele, kes pealegi on tem-

Prantsuse lendlehti: „Kuradile Saksa vürstlike kildkondadega, sõjaga nõrgestavad nad vabadusele püüdlevat rahvast; nad viivad teid tapapingile, et teie lapsi veel alluvamateks teha. Veel miljoneid alamaid ohverdatakse, see peab revolutsiooni takistama: naised, lapsed, vanakesed ja vigased ei ole hädaohhtlikud, küll aga teie, kui teie koju pöördute ja aru pärite. Päästke end prantsuse laagrisse. Kes tahab, see võib. Jumal aitab teid. Lakake sõna kuulmast, õppige mõtlema, tehke end vabaks.“

peramentsed, nagu seda olid tšehhid, võis see omajagu mõju avaldada.

On teadmata, kas Saksa sõjavange kõikjal Inglismaal ülihästi toideti ja koheldi. Mõnes kohas tehti seda küll, ja kui sakslased oma vangipõlvest koju ülistavaid kirju saatsid, paljundasid inglased neid ning levitasid rindel.

Nagu tähendatud, oli keskriikide, kaasa arvatud ka Saksamaa, rindepaganda liitlaste, eeskätt inglaste, osalt ka prantslaste omast tunduvalt nõrgem, kuid ka nemad ei jätnud kasutamata seda võitlusvahendit ta mitmekesistes vormides.

Üldiselt püüdis liitlaste rindepaganda kohaneda poliitilise seisukorraga. Lähtudes sellelt seisukohalt, pöördus ta 1918. aastast alates eriti Saksa sõjaväe juhatuse vastu, kõigepealt kindral

Ludendorffi ja staabiohvitseride, hiljem aga ka üldse ohvitseride vastu. Lendlehed kihutasid Saksa sõdureid vägivallategudele oma ohvitseride vastu ja 1918. a. suvel ning sügisel soovitati järjest innukamalt Saksamaal riigipööret toime panna. Pärast seda, kui ameeriklased sõjast osa võtma hakkasid, kujutasid liitlaste lendlehed õige elavates värvides, kui lootusetu on sakslaste seisukord. Lakkamatult toonitasid nad liitlaste jõu suurenemist. Nii seletati lendlehtedes muuseas, et Ameerikast saabub Euroopasse minutis 7,

Saksa propagandapostkaart, mis näitab, kuidas Venemaa kõiki naaberriikideid oma mõju alla haarab.

tunnis 420, päevas 10,8 tuhat ja kuus 300 tuhat meest. Kui 1918. aastal Saksamaal hoogu võttis revolutsiooniline liikumine, siis kasutas liitlaste rindepapaganda ka selle osavasti ära ja toetas seda omalt poolt tugevasti.

Niikaua kui sakslaste seisukord rindel ja tagalas rahuldav oli, ei näinud liitlaste papaganda suuremat mõju avaldavast. 1917. aasta maikuu lõpul aga teatas 1. armee vastuluureohvitser, et papaganda mõju sõduritele ei tohitaks alahinnata. Sama aasta lõpul selgus liitlastele, et nende papaganda hakkas juba omajagu mõju avaldama. Peale muu leiti vangi langenud sakslaste juures nüüd õige sageli liitlaste lendlehti.

Vähehaaval hakkasid Saksa sõjaväevõimud ka märkama, et puhkusele lastud sõdurid viisid lendlehti koju kaasa või sõdurid

kirjutasid lendlehtede sisust koju ja tuttavatele. Niiviisi tungis lendleht järjest enam ka tagalasse.

1918. aasta jooksul kasvas liitlaste selline tegevus tunduvalt ja ühes sellega ka ta mõju. 1918. aasta septembrikuul näiteks kirjutas kolonel Heye peakorterisse: „Vaenlane võitleb nüüd peaaegu sama mõjuvalt sulega kui mõõgaga.“ Siin aitas omajagu kaasa ka see, et lendlehed oli harilikult koostatud osavasti ja neis tarvitati Saksa sõdurite-keele väljendusi, mistõttu nad sõduritele tundusid omastena ja kodustena.

Inglise sõjapropaganda-pilte:

1. „Salakavalad“ sakslased: Paha aimamatult lähenevaid vaenlasi niidetakse selja taha asetatud kuulipilduja tulega armutult maha.
2. Moodsad „hunnid“: Kövasüdamlikud Saksa sõdurid kui põletajad ning naiste- ja lastetapjad.

Saksa sõjaväe juhatus mõistis propaganda hädaohtu, mida muuseas tunnistas ka peakorteri poolt armeedele novembri algul saadetud ringkiri, mis algab sõnadega: „Vaenlasel on kavakindla propaganda läbi õnnestunud meeoleolu siin ja tagalas maha suruda.“

Lendlehtede-propaganda kahjutuks tegemiseks tarvitasid Saksa sõjaväevõimud algul ähvardusvahendeid. Sõdurid olid kohustatud leitud lendlehti võimudele üle andma, millise korralduse täitmata jätmise puhul ootas vangistus kuni 1 aastani. Kuid see abinõu ei andnud soovitud tulemusi. Seejärel hakati üleantud lendlehtede eest maksma tasu, kuni 3 marka esimese eksemplari eest ja 30 pfeningit iga järgmise eest ning 5 marka brošüüri eest. Septembrikuul 1918. aastal maksti preemiat kokku 277.350 marka, kusjuures

kõige suurema summa sai üks sõdur umbes 2 tuhande eksemplari eest, nimelt 599 marka.

Kuid sellelgi süsteemil oli oma nõrk külg, nimelt anti leitud brošüür oma naabritele väikese tasu eest lugeda ja saadi hiljem ka valitsuselt 5 marka. Äri on äri!

Teiseks tekitas lubatud tasu sõdurites uudishimu, nii et lendlehti meelsasti loeti ja seetõttu saadi soovitule otse vastupidine

Inglise sõdurite värhamisplakateid:

1. „Taadike, mis tegid SINA suures sõjas?“
2. „Inglise naised ütlevad — MINGE!“

tulemus. Alles nüüd jõudsid sakslased õigele seisukohale, et ähvarduse ja rahaga ei ole ses asjas midagi teha, vaid vajatakse midagi väärtuslikumat — rahva moraalse jõu kõvendamist. Kuid nüüd oli juba hilja.

1917. aasta sügisel pandi käima *Vaterländischer Unterricht*, mille sihiks oli algul peamiselt meeleolu tõstmine ja sõjaväsimuse vastu võitlemine, hiljem aga tegeles ta enamikus liitlaste rindepropaganda mõju vähendamisega. Tähtsaks vahendiks osutusid ka rindeajalehed, samuti hakati 1918. aasta sügisel oma sõdurite keskel levitama vastupropaganda-lendlehti.

Kuid seda kõike oleks tulnud juba varem teha, pealegi olid Saksa poliitilised sihid sõja lõpupoolel selgusetud ja ebamäärased. Saksa rindeohvitserid juhtisid sageli peakorterit tähelepanu vaja-

dusele hakata sõdurite keskel tegema poliitilist selgitustööd, kuid seda ei tahetud teha peamiselt sisepoliitilistel põhjustel, kuna sisepoliitiliselt hakkas järjest enam vastuolusid ilmsiks tulema.

Kui rahva tahe peab teraskõva olema, on tarvis kindlat ja ühtlast vaimlist ja poliitilist juhatust. Niisugusel korral suudab rahvas lõpmata palju välja kannatada.

Ka tagalapropagandale pühendasid kõik sõdijad riigid küllalt suurt tähelepanu. Nii tehti õige intensiivset propagandat sõjalaenudele, mis järgnesid üksteisele. Ostudeks siseriigis vajati tohtusuurel hulgal raha ja seda püüti osaliselt hankida siselaenude kaudu.

Peale selle olid inglased sunnitud tegema propagandat ka sõdurite värbamiseks, sest Maailmasõja algupoolel koosnes Inglise sõjavägi vabatahtlikest.

Salaluure.

Pärast Maailmasõda on salaluure kohta ilmunud õige rohkesti kirjandust, mitte ainult romaane ja jutustusi, vaid ka selliseid kirjutusi, millest väidetakse, et need seisavad tõesündmuste alusel. Kuigi salaluurel oli ka Maailmasõjas oma osa, on sellised kirjutused kaugelt suuremas osas vaid väljamõeldised, millel tõsiasjadega pole midagi ühist.

Salakuulaja nimetusel on inimeste seas harilikult halb kõla ja sellele tegevusele vaadatakse sageli nagu mingile häbiväärsele. Kuid selline vaade on täiesti ekslik, nimelt juhtumil, kui inimene toimetab salaluuret isamaa-armastusest. Inimene, kes oma tõelist nägu varjates läheb vastaste keskele, et töötada oma isamaa heaks, mille juures ta oma elu võib kaotada palju kergemini kui lahinguväljal, väärib lugupidamist.

Salaluure ülesandeks on igasuguste teadete kogumine võõras riigis, mis selle maa riigikaitsega ühenduses seisavad. Selline teadetekogumine teostub juba rahu ajal ja mitmesugusel viisil. Kõigepealt tuleb sõjaväelisi atašeesid pidada ametlikeks salakuulajaiks. Muidugi püüab riik, kelle juurde nad on saadetud, nendele manöövritel ja mujal vaid seda näidata, mis juba muidugi üldiselt enam või vähem teada on. Atašee ülesandeks aga on nii palju kasulikke teateid hankida nagu võimalik, ilma seejuures sisse kukkumata, mida aga alati siiski ei saa vältida ja millele loomulikult järgneb atašee ärakutsumine.

Nii oli lugu Vene atašeedega Berliinis ja Stokholmis. Ametlikult saab selline sissekukkunud atašee oma üliagaruse eest noomituse, tegelikult aga järgneb sellele harilikult mõne aja pärast, kui asi on ununenud, mingi tasu.

Ka konsulite tegevus aitab osalt kaasa salaluurele, kuigi see sünnib peamiselt ametlikkude andmete alusel teadete saatmise läbi oma valitsusele. Siiski õnnestub mõnel agaral konsulil saada vahel ka salajasi andmeid ja siis on ta hinnatud „kaastööline“, kuigi peab oma kohalt lahkuma, kui selgub, et ta on andmete hankimisel kasutanud abinõusid, mis ei meeldi sellele riigile, kus ta töötab. Temagi ei jää hiljem oma tõelisest tasust ilma.

Samuti on enamasti lugu ka saatkonna liikmetega. Nad on, vastavalt oma tööle, kohustatud oma valitsusele muretsema

Austerlaste poolt vangistatud salakuulajad.

teatud andmeid teise riigi olude kohta. Kuigi seejuures on mõeldud ametlikke ja avalikke andmeid, peavad nad võimalust mööda sageli ka seda tähele panema, mis salajane on. Siingi lõpeb üliagarus harilikult ärakutsumisega.

Põhimõtteliselt ei tunne ükski riik rahu ajal salaluuret teise riigi vastu. See on jälle üks neid valesid, mille poolest ühiskond nii rikas on. Tegelikult on lugu sootu teisiti, sest iga riik püüab oma salaluureagentide kaudu hoolega silmas pidada eeskätt oma naabreid, aga ka eemalasuvaid riike. Eriti suurt rõhku pannakse teadetehankimisele teise riigi sõjaväelise korralduse, samuti ka majanduslike ja sotsiaalsete olude kohta. Teda huvitab kõik, mis teise riigi sõjajõududega otseselt või kaudselt kuidagi ühenduses on. Kuna aga salaluuret rahu ajal „ei ole“, siis kinnitatakse

mõne salaluureagendi sissekukkumise korral, et sellest midagi ei teata, et sissekukkunud isik on nähtavasti lihtsalt rumalast peast oma algatusel hakanud võõra riigi sõjajõudude vastu liiga silmatorkavat huvi tundma. Ja kui ta tabamisel ütleb end seisvat teise riigi salaluure teenistuses, siis ta lihtsalt „luiskab“.

Sellistki valet peetakse rahu ajal loomulikuks ja ükski riik ei hakka ses suhtes teisele etteheiteid tegema, sest ka ta enda „südametunnistus“ pole puhas.

Salakuulajaid on nii rahu kui ka sõja ajal kaht liiki. Ühed töötavad isamaa-armastusest, teised raha pärast. Viimased — harilikult rahvusvahelised salakuulajad — ei ole aga kuigi usaldusväärsed. Vahel teenivad nad mõlemat poolt, annavad sissekukkumise korral oma senise palkaja kergesti ära või astuvad vastase teenistusse, et aga oma nahka päästa.

Salaluure teostamisel tarvitatakse mitmekesisid abilisid. Nii kasutatakse kõigepealt „peibutislind“. Selleks vajatakse inimesi, kelledest on päris kindel, et nad ei sobi ülesande läbiviimiseks ja langevad vangi. Kuna aga „peibutislind“ teatud piirkonnas vastase tähelepanu siiski endale tõmbab, siis kergendab ta sellega sageli pärisalakuulajal ta ülesande läbiviimist samas piirkonnas.

Teadete edasitoimetamiseks kasutatakse „kirjakaste“, see tähendab isikuid, kellede kätte agentide andmed kokku tulevad ja kust nad siis keskohta edasi saadetakse.

Sageli töötatakse põhimõtte järgi, et ükski salakuulaja ei tohi tunda oma ametivenda ega ta töövälja, siis ei saa ta vangistamise korral kedagi ära anda. Kuna „kirjakastil“ on teada kõigi agentide nimed, siis on tähtis tabada „kirjakasti“, et sel teel avastada võimalikult kogu kohalikku salakuulajate võrku.

Niihästi rahu kui ka sõja ajal ei asu kõik salakuulajad maal, mille suhtes nad peavad salaluuret toimetama, vaid ka neis maades, millest enne sõda on arvata, et nad jäävad erapooletuks, sõja korral aga ka erapooletutes maades. Nii oli Maailmasõja ajal Skandinaavia ja Šveitsis rohkesti mõlemate sõdivate poolte salakuulajaid. Väga tähtis oli ka kaubanduslik salaluure. Igatahes oli Inglismaa teenistuses rohkesti salaluureagente, kes jälgisid keskriikide kaubandust, et sel teel muretseda andmeid blokaadi tõhustamiseks. Kõige lihtsam oli kaubanduslikku salaluuret toimetada erapooletutes maades, millega vastane seisis kaubavahetuses. Heal juhtumil sai vaenlase maa elanikelt, kes sõitsid erapooletutesse maadesse, mitte ainult majanduslikke, vaid ka muid kasulikke andmeid. Võtted seejuures olid väga mitmekesised. Nii nimetasid salaluureagendid end näiteks patsifistideks, kes põgenenud võõrsile, et pääseda sõjaväeteenistusest. Vaenlase maal leidus küllaldaselt lihtsameliseid kodanikke, kes uskusid seda, eriti kui kaasa aitas alkohol, ja nad muutusid õige jutukaks. Peale selle oli sõdijatel riikidel

agentideks ka erapooletute maade kodanikke, kellel oli veel kergem panna lihtsameelseid inimesi oma oludest vabamalt kõnelema.

Salakuulajate eest hoiatamiseks pandi kõikjal üles plakateid, kus kodanikke manitseti olla kõnedes ettevaatlikud.

Salakuulajateks kasutati ka mõne riigi muulasi, kellest oli loomulik arvata, et nad murravad oma valitsusele kergemini ustavust kui maa pärisrahvas. Nii töötas Berliinis inglaste kasuks heade tagajärgedega üks hindu, kes end nimetas inglaste vastaseks. Lõpuks langes ta siiski kahtluse alla, kuid tal õnnestus põgeneda.

Inglased hukkavad salakuulaja.

Poolakaid jälle kasutasid salaluureks niihästi venelased kui ka sakslased, sest Vene poolakas väitis sakslastele, et ta venelasi silma otsas ei salli, ja Saksa poolakas rääkis sama sakslaste suhtes. Mõlemad väited olid väga tõenäolised, kuigi võidi raskesti eksida.

Kuid ka erapooletuid maid oli sõja ajal tarvis silmas pidada, sest nemadki võisid viimaks sõtta sattuda. Peale selle võisid erapooletud riigid sõdijatest üht või teist teatud määral soodustada, näiteks ühe silma kinni pigistada, kui mõni sõdija allveelaev varju otsis ta kaitstud lahtedes või väikestes kõrvalistes sadamates ja seal oma varustust täiendas. Sõdijate riikide agendid valvasid seejärel hoolega selliste kohtade järele.

Peale salaluure töötab ka vastuluure, mille ülesandeks on vaenlase salakuulajaid paljastada. Vastuluure tegutseb harilikult vaid omal maal, kuid vahel ka vastase maal. Tabamise puhul koheldakse vastuluureagenti nagu harilikku salakuulajat.

Vastuluure ülesanne on iseendast hulga raskem kui salaluure ülesanne ja ta nõuab arukaid ning energilisi inimesi. Peab ju vastuluure töötama inimeste vastu, kes alati on valvel. Peale selle võivad vastuluuresse sattuda vastase agendid ja teha palju kahju. Vastuluure peab seepärast oma tegevuses olema eriti ettevaatlik.

Mis puutub karistusse salaluure toimetamise eest, siis on selleks rahu ajal harilikult pikaajaline vanglakaristus, kuid siiski langevad mõnes riigis salakuulajad ka rahu ajal surmanuhtluse alla. Sõja ajal karistatakse salaluure toimetamise eest ikka surmanuhtlusega. Kuid just salaluure teostamisel tuleb ilmsiks üks eriline nähtus. Inimene, kes toimetanud salaluuret isamaa-armastusest, ja jääb ausaks, ei pääse, kui ta süü on tõestatud, iialgi surmanuhtlusest, kuna aga mõni alaväärtuslik isik, keda salaluurele ajanud rahaahnus, oskab vahel välja rabelda ja ta võetakse kinnipiüdjate teenistusse. Nii istus Saksa salakuulaja Armgard Karl Graves, kes 1912. aastal Inglismaal poolteiseks aastaks sunnitööle mõisteti, ainult paar nädalat kinni, sest ta pakkus end inglaste teenistusse, kuhu ka võeti. Kõneldakse ka, et paljud Vene salakuulajad, kes langesid sakslaste kätte, astusid viimaste teenistusse, misjuures muidugi ei puudunud juhtumeid, kus nad töötasid mõlema poole heaks. Selliste isikute suhtes tuleb igatahes olla väga ettevaatlik. Ainult kindlaloomulised inimesed, kantud suurest kohusetundest oma maa vastu, on täiesti usaldusväärsed ja ei saa iialgi äraandjateks. Nemad väärivad lugupidamist isegi vaenlase silmis. Nii oli näiteks lugu Saksa endise mereväehvitseri Hans Lodyga, kes esimese salakuulajana Inglismaal maha lasti. Inglastel oli oma tuntud džentlmenlikkuse tõttu nähtavasti raske seda tõelist isamaalast surma mõista ja surmaotsust täide viia, kuid sõjaseadused ei lubanud teisiti talitada.

Erapooletutes riikides langesid salakuulajad, kes töötasid sõdijate kasuks, seaduse põhjal küll karistuse alla, kuid tegelikult piiruti vaid nende väljasaatmisega, kui nad tabati.

Kuna salaluure haarab paljusid vastase eluavaldusi, siis peavad selleks ülesandeks töötajad kuuluma ka mitmekesistesse elukutsetesse. Seal leidub ärimehi, haritlasi mitmetelt kutsealadelt, sõjaväelasi, haigeravitsejaid, töölisi, isegi avalikke naisi jne.

Tuleb silmas pidada, et salaluure on otseses mõttes vaid osa selles teadetekogumise tegevuses, mida vajab nüüdisaja sõjavägi ja sõda. Sõjaväe teadetekogumise keskusse voolab kokku rohkesti mitmekesiseid andmeid ja mitmekesistel teedel — sõja korral muuseas ka sõjavangide ja ülejooksikute kaudu —, seal töötatakse nad vajalikult läbi ja antakse sõjaväe juhatuse käsutada. Kuigi neist teadetest on sageli palju abi, ei tule neid sõjajärgses tegevuses siiski ülehinnata. Nii ütles Saksa ülemjuhataja teadete-teenistuse ülem kolonel W. Nicolai, et liitlastel ei olnud, hooli-

mata nende heast teadeteteenistusest, iial õnnestunud avastada tähtsaimat saladust, nimelt Saksa sõjaväe juhatuse kavatsusi. Rida suuri Saksa pealetungilahinguid tulnud vastastele täiesti üllatusena. Alles pealetung mõlemal pool Reims'i saanud liitlastele õigel ajal teatavaks.

Venelased poovad salakuulajaid.

Mis puutub otse sõjaliste teadete kogumisse, siis on selleks kahtlemata kõige kohasemad ohvitserid, niihästi oma eriteadmiste tõttu, mis erainimesel tavaliselt puuduvad, kui ka distsipliini tõttu, mis sõjaväelasi teeb harilikult erainimestest kindlimateks ja täpsemateks. Muidugi ei sobi iga sõjaväelane teadetekogujaks, vaid selleks vajatakse peale kutseoskuse ka tarvilikke iseloomuomadusi ja osavust. Igatahes kasutasid kõik sõdijad suuremate salaülesannete täitmiseks harilikult ohvitseri, kes tabamise korral ilma pikema jututa maha lasti. Oma rahva seisukohalt on selline sõjaväelane kahtlemata sangar.

Muide, kui mundris sõjaväelane hiilib vaenlase alale ja seal kogub teateid, siis ei saa teda pidada salakuulajaks, vaid ta võib

kinnivõtmise korral täie õigusega nõuda, et teda koheldakse sõjavangina.

Rohkesti on jutustatud naiste osast salaluures. Harilikult oli seejuures tegemist ilusate ja võluvate naistega, kellele ükski mees ei suutnud vastu panna. Selline võlur mässis mõne staabi-ohvitseri või tähtsa sõjaväeametniku oma võrku, et temalt väärtuslikke andmeid välja petta, tarvilikul korral isegi neid ka riisuda. Võimalik, et selliseid juhtumeid on tõepoolest olnud, sest naisi on alati salakuulajaina kasutatud. Kuid üldiselt on nende osa ses tegevuses suhteliselt olnud küllalt väike, võib-olla seepärast, et naiselik edevus, naise kogu mentaliteet ja ääretu kujutlusvõime teevad ta teadete hankimiseks sageli ebausaldatavaks, nagu väidab üks Saksa ohvitser.

Samuti seletab dr. Elsbeth Schragmüller, kes teenis Antverpenis Saksa teadeteosakonna juhatajana ja kellest kui kuulsast Saksa salakuulajast *Mademoiselle Docteur*'ist jutustatakse palju legende — mõned saksa lehed lasksid teda hiljem, 1929. aastal, isegi hullumajja sattuda — et naissalakuulajate tegevus andnud vaid harva häid tulemusi. Nagu näitavad kogemused, on naistel ainult erandjuhtumitel salaluureks vajalikke omadusi, nagu kindel mälu, külmaverelisuus ja arvustusvõime. Küll ei seisa ka Elsbeth Schragmüller naiste salaluureks kasutamise vastu, aga siin ei tohita liiga palju loota.

On kindel, et salaluure teadete muretsemine nõudis Maailmasõja ajal küllalt rohkesti ohvreid ja oli väga hädaohtlik tegevus. Näitena salakuulajate sissekukkumisest võiks tuua Saksa valitsuse andmeid. 1910. kuni 1913. aastani mõisteti Saksamaal süüdi 66 salakuulajat, sõja ajal tõusis see arv 411 isikule. Võib-olla, et mõni üksik neist oli ka süütu. Sõja ajal juhtub muidugi kergemini kui rahu ajal, et ka süütuid inimesi hukka mõistetakse. Nii väidavad sakslased ise, et Vene kolonel Mjassojedov ja ka tuntud tantsijatar Mata Hari olnud süütud. Esimese suhtes paistab see väide olevat tõenäoline, kuna teise suhtes võib siiski kahelda. Kaugelt suurem osa hukkamõistetuid oli küll süüdi selles, et nad vaenliku riigi huvides töötasid.

Huvitav on märkida Saksamaal salaluure pärast süüdimõistetute rahvust. Nende hulgas oli 235 sakslast, 46 prantslast, 31 hollandlast, 25 šveitslast, 22 venelast, 20 belglast, 13 luksemburglast, 5 taanlast, 4 austerlast, 3 rootslast, 3 inglasi, 3 itaallasi ja 1 peruulane.

On väga tõenäoline, et suurem osa salakuulajaid siiski pääses terve nahaga.

Mis puutub suurriikide teadetekogumisse ja salaluuresse enne Maailmasõda, siis olid venelased Jaapani-sõjast saadik, kus Jaapani osav salaluure rohkesti üllatusi tõi, selle ala üsna

hästi korraldanud. Keskus oli Peterburis peastaabis, otsest piiritagust salaluuret korraldasid aga sõjaväeringkondade staapide teadeteosakonnad. Eriti häid tulemusi ses suhtes saavutas Varssavi sõjaväeringkonna staabi teadeteosakond, mida juhatas osav kolonel Batjuškin.

Salaluuret Saksamaal toimetasid ainult venelased ja ei tehtudki katset Saksa ohvitseri ära osta, kuna nende moraali peeti kõrgeks. Austria suhtes püüti võimalust mööda teha rahvasteväenlikku kihutustööd ja katsuti ka mõnd Austria ohvitseri oma nõusse saada, mis teatavasti õnnestus kolonelleitnant Redli'ga, kes oli pillava eluviisi tagajärjel nähtavasti rahapuuduses.

Kuna sõjaväelised atašeed olid ka salaluure korraldajad, siis sundis see asjaolu vastuluuret neid teravasti silmas pidama. Selleks sobitati suhteid saatkonna teenijatega nii palju kui võimalik. Ka tubadekoristaja oli kasulik inimene, sest temalt võidi ära osta atašee paberikorvi igapäevane sisu, sest võis ju juhtuda, et sinna kogemata sattus midagi väärtuslikku.

1913. aastal sai Saksa teadeteosakond teada, et Vene sõjaväeline atašee sai Viinist tagasi nõudmiseni kirja märgusõna all „Nicetas“, kuna kirjale ei olnud järele tulnud. Kiri äratas kahtlust ja Saksa teadeteosakond teatas sellest Viini peastaabile. Vastav postkontor võeti valve alla. Mõne aja pärast tuldi uuele „Nicetas“ kirjale järele, aga mees pääses autol põgenema. Ometi oli auto numbrit nähtud ja kui auto kätte saadi, oli sõitja küll juba kadunud, aga autos leiti nuga, mille sõitja oli nähtavasti kaotanud. Kuna noa omanikuna tunti peastaabiohvitseri kolonelleitnant Redli Prahast, saadeti ta juurde komisjon, kellele ta oma süü üles tunnistas. Ta oli muuseas müünud venelastele Austria-Ungari sõjaplaani. Komisjon lahkus, jättes kolonelleitnant Redlile ta revolvri. Hiljem leiti ta surnuna.

Peale Varssavi sõjaväeringkonna staabi teadeteosakonna töötas Austria-Ungari vastu ka Kiievi oma, kuna Peterburi ja Vilno osakonnad käsitlesid ainult Saksamaad. Näib, et teadeteosakonnad

Varssavi sõjaväeringkonna staabi teadeteosakonna ülem kolonel Batjuškin.

muretsesid küllalt rohkesti head materjali. Nii leidsid hiljem sakslased, et Varssavi osakond oli 1907.—1910. aastani peastaabile hankinud 120 mitmesugust Saksa sõjaväe eriti salajast paberit, kuid venelased oma ükskõiksuses nähtavasti ei kasutanud neid sõja ajal nagu tarvis.

Ka piirivalve ja sandarmeeria ülesandeks oli korraldada salaluuret piiri taga. Sakslased väidavad, et ses suhtes eriti agar ja hoolimata olnud Wirballenis asuv sandarmikolonel Mjassojedov. Ometi poodi ta hiljem Saksa salakuulajana üles. Sakslased ütlevad, tema hukkamise põhjuseks olnud kokkupõrge Vene sõjavägede ülemjuhataja Nikolai Nikolajevitšiga ühe naise pärast, sest ka kolonel Mjassojedov olnud suur naistekütt. Teiselt poolt aga seletatakse, et ta olnud Vene sõjaministri kindral Suhhomlinovi soosik, ja kindral Suhhomlinovi vaenlased, keda leidis rohkesti, lavastasid kolonel Mjassojedovi äraandmiseprotsessi, et selle läbi kindral Suhhomlinovile varju heita.

Saksa salaluure Vene- ja Prantsusmaa vastu oli hästi korraldatud juba enne Maailmasõda, kuid Inglismaa vastu oli ta aga nii puudulik, et sakslased Inglise sõjavägede üle kanali tulekust alles siis teada said, kui inglased nende vastas juba rindel seisisid.

Venemaal seevastu, eriti piiriäärsetes maaosades, samuti ka Prantsusmaal, leidis rohkesti Saksa salakuulajaid kõiksugustesse elukutsetesse kuuluvate isikute näol. Kuna Vene vastuluure oli nõrk, siis tuli ette paljastusi võrdlemisi vähe.

Saksa peastaabi teadeteosakonna ülem kolonel Nicolai väidab, et salaluure korraldamist olevat palju takistanud rahapuudus. Ka ei olevat ametivõimud mõistnud salaluure tähtsust ja mõnes suhtes isegi raskendanud selle tegevust.

Samuti nõrgapoolne oli Saksa vastuluure, sest tal puudus väljaõpetatud eripolitsei. Ka hõlbustas Saksa riigi geograafiline asend teiste riikide salaluuret, sest Saksamaa oli läbisõidumaa, kuhu igast suunast juurde pääses. Peale selle elasid ta idapiiril rahvad, kes sakslaste vastu olid vaenlikud. Ka Elsass-Lotringi elanike keskel oli küllalt saksa-vaenlikku ollust. Veel ühele asjaolule, mis salaluuret hõlbustab, tähendavad sakslased isegi. Sakslastel puudub alles sügavam riiklik kultuur, nemad ei mõista veel küllaldaselt vaikimise suurt väärtust riigi huvides.

Prantsusmaal kanti salaluure eest tõsiselt hoolt juba alates Napoleoni ajast ja enne Maailmasõda oli kolonel Dupont'i juhtimisel see tõusnud õige kõrgele tasemele. Piki kogu Prantsuse piiri oli teadetekeskusi, milledest juhiti salaluuret naabermaades. Samuti oli prantslastel salaluurekeskusi ka erapooletutes maades. Vastuluure jaoks oli tal eripolitsei — „police spéciale“ —, mis töötas käsikäes salaluurega. Sakslaste andmetel olnud prantslastel salaluurekeskused Genfis, Lausanne'is, Baselis, Brüsselis, Liège'is

ja Luksemburgis. Samuti tegelnud salaluure korraldamisega Prantsuse konsulid Bremenis, Nürnbergis ja Malmös. Need väited võivad õiged olla, kuid ühtlasi tuleb silmas pidada, et teised suurriigid talitasid samuti. Eriti oli Šveits enne Maailmasõda maaks, mille kaudu armastati teostada salaluuret. Selleks oli ta sobiv ka oma geograafilise asendi tõttu, kuna seal ei peetud võõraid nii teravasti silmas nagu teistes maades.

Saksa plakateid: „Ettevaatust kõnelustes. Vaenlane kuulab pealt!“

Kui puhkes sõda, suurenes loomulikult tunduvalt salaluurevõrk kõigis sõdivates riikides. Salaluure ja teadeteosakondade juhtideks püüti kõikjal panna eriti andekaid, teravmeelseid ja töökaid mehi. Selleks leiti tõesti sobivaid mehi, sest Saksa kolonel Nicolai, Prantsuse kolonel Hivert, Inglise admiral Reginald Hall ning Austria-Ungari kolonel Ronge olid omal alal asendamatud mehed.

Salakuulajad tarvitasid oma töös rohkesti igasuguseid võtteid ja ei kokkunud tagasi isegi vägivallast ka erapooletul pinnal. Ses suhtes äratas rohkesti tähelepanu Saksa konsuli Meyer'i asi Zürichis. Liitlased olid oma salaluure kaudu teada saanud, et konsul Meyeril on raudkapis tähtsaid pabereid. Itaallased tõid siis Firenze vanglast kaks kuulsat murdvarast. Meyer avatleti võltsitud kirja läbi paariks tunniks konsulaadist eemale. Konsulaadis

ei juhtunud sel ajal kedagi olevat, mis muidugi oli hoolsa luure läbi enne kindlaks tehtud, ja Firenze „meistrid“ avasid suurema vaevata kapi, mis tühjaks tehti. Leitud paberite abil vangistati muuseas 24 itaallast, kes toimetasid salaluuret Austria-Ungari kasuks. Leidus seal muidugi ka muid tähtsaid pabereid, ja konsulil ei jäänud muud üle, kui elust lahkuda.

Šveitsi politsei lubas küll 20 tuhat franki tasu asja ülesandjale, kuid see raha jäi politsei kassasse.

Salaluuret teostati peamiselt kaht liiki agentide kaudu. Ühed olid alalised, kes elasid teatud kohas ja enamasti olid ka selle riigi kodanikud. Nemad võisid loomulikult koguda kõige enam väärtuslikke andmeid, kui nad aga hoolega töötasid, sest alaliselt kohal viibides olid nad oludega hästi tuttavad. Kuid see töötamisviis oli küllaltki hädaohtlik.

Teist liiki salakuulajad olid rändagendid. Need olid enamasti võõraste riikide kodanikud, kuid tundsid hästi teatud maa olusid ja keelt. Nende passid olid täiesti korras ja sissesõidule ei tehtud takistusi, kui nad oskasid ette tuua küllalt usaldava põhjuse. Kuna neid aga tagasisõidul harilikult hoolega läbi otsiti, siis pidid nad kõik meeles pidama, mis nad olid oma teekonnal vajalikku kuulnud või näinud. Siin vajati erilist tähelepanu- ja meelespidamisvõimet, kui taheti midagi saavutada.

Teadete edasitoimetamine oli tülikas asi, sest post ja telegraaf seisid kõikjal valve all, raadio aga, mis tulevikusõjas salaluure huvides tõenäoliselt suurt osa etendab, oli alles vähe arenenud.

Vajati palju leidlikkust ja suurt ettevaatust, et teateid edasi toimetada ja seejuures mitte sisse kukkuda. Ja see õnnestus ka, sest valjumalgi sõjatsensuuril oli täiesti võimata kõike jälgida. Nii võis ilmsüütuimaski kirjas olla teateid, mis kirjutatud keemilise tindiga. Telegrammid saadeti kaugete erapooletute maade kaudu, et võimalikult vähem kahtlust äratada jne. Vahel kasutati teadete edasiandmiseks kaubanduslikku kirja- või telegrammivahetust, kus aga kaupade nimetuse all mõteldi midagi hoopis muud. Näiteks kui üks Korfu tubakakaupmees, kes toimetas salaluuret Austria-Ungari heaks, Ateenasse telegrafeeris: „Saatke järgmise laevaga 800 tükki Havanna Nr. 2, 900 Nr. 3 sigarit ja 1200 Nr. 4“, siis tuli seda lugeda: „Sadamas on praegu 8 lahinguristlejat, 9 torpeedolaeva ja 12 allveelaeva“. Kindlasti oli see kaval kreeklane väga üllatunud, kui ta lõpuks siiski sisse kukkus.

Salaluureks kasutati maailmasõjas vahel ka kirjatuviseid, kuigi selleks tõenäoliselt ei olnud palju võimalusi. Läänerindel olevat salakuulajaid vaenlase tagalasse viidud ka lennukite abil. Sealtsaatsid nad siis teateid kaasavõetud kirjatuvidega. Muidugi võis sellist ülesannet endale võtta vaid eriti osav ja julge sõjaväelane, sest vangi langemise hädaoht oli siin väga suur. Samuti oli

äärmiselt raske tagasipääsemine omade juurde, kuna rinne oli väga tihe. Enamasti tarvitati valepabereid, millede varal pärast oma ülesannete täitmist saadi sõita kuhugi erapooletusse riiki ja sealt kodumaale.

Liitriikide salaluuret kergendas omajagu asjaolu, et sakslased, osalt ka austerlased, asusid Maaailmasõjas võõrastes maaades, millede elanikud olid nende vastu vaenlikud. See asjaolu hõlbus liitriikidel kasutada kirjatuviseid erilisel viisil. Nimelt lasti lennuki-

Prantsuse plakateid: „Olge ettevaatlikud! Sakslane on liinil!“ („Boche“ oli prantslastel sakslaste sõimunimi.)

telt langevarjude abil sakslaste ja austerlaste rinde taha alla väikesi korvikesi, milledes olid kirjatuviseid ja kirjakesed, kus üteldi, et kes tahab teenida oma kodumaad, täitku juuresolev küsimuste-leht ja saatku tuviga tagasi. Küsimustelehes oli hulk mitmekesi-seid küsimusi, nende hulgas ka üsna lihtsaid, milledele võis pea-aegu iga inimene vastata, kuid mis kokkuvõetutena ja läbitöötatu-tena võisid siiski anda kasulikke teateid.

Peale tuvide kasutati ka väikesi karbiidgaasiga täidetud õhupalle. Gaasi tegemiseks oli õhupallil kaasas väike aparaat, nii et palli leidja prantslane või belglane võis ta pärast küsimustelehe täitmist, kui tuli sobiv tuul, jälle lendu lasta. Muidugi oli juurde lisatud ka tarvilik juhatus, kuidas õhupalli käsitada. Need õhupallid lasti nagu kirjatuviseidki alla lennukitelt. Arvatakse, et liit-

lased hankisid sel teel rohkesti väärtuslikke andmeid. Ka hädaoht ei olnud siin kuigi suur, sest Saksa välipolitseil oli võimata okupeeritud maa-alade elanikke täpselt valvata.

Idarindel oli seisukord mitmeti teissugune. Elanikud olid mõlema sõdija poole suhtes üldiselt ükskõiksed või vaenlikud, välja arvatud muidugi erandjuhtumid. Vabatahtlikku tasuta salaluuret tuli siin kahtlemata ette palju vähem kui läänerindel. Rindest läbipääs oli siin aga hulga kergem. Pealegi oli siin suhteliselt palju rohkem ülejoosikuid, nimelt ühelt poolt venelaste, teiselt poolt tšehhide hulgas, mis teadetekogumist kergendas. Ka Vene sõjavangid, kuid samuti tšehhid, olid palju jutukamad kui teadlikud ja isamaalised prantslased ning inglased.

Thrown to the swine. The martyred nurse. — Sigadele heidetud. Tapetud haigeravitseja. (Inglise haigeravitseja miss Cawell'i mahalaskmise puhul. Saksa sead — tähelepanu Saksa Raudristile! — nuusivad laipa.) W. Jost'i ja Fr. Felger'i teose Was wir vom Weltkrieg nicht wissen järgi.

Muide, Saksa teadete-teenistuse ülem kolonel Nicolai ütles, et eestlased olnud idarindel Vene sõjaväes parimaid sõdureid, kuid ühtlasi vangi langesdes õige kinnised, nii et nende käest palju midagi teada ei saadud.

Salakuulajate ülesanded ei piirdunud sõja ajal ainult teadetekogumisega, vaid nad pidid vastase tagalaska

kihutustööd tegema ja püüdma hävinguid toime panna, eriti lõhkuma raudteid, sildu, moonaladusid ja muud sellist, mis on tähtis sõdimise seisukohalt. Maailmasõja ajal juhtus võrdlemisi rohkesti raudteeõnnetusi ja suur osa nendest tuleb kindlasti panna salakuulajate arvele. Hävitusi ja segadusi tagalas katsuti toime panna peamiselt enne suuremaid omapoolseid pealetunge.

Kuigi salakuulajaiks kasutati inimesi väga mitmekesistest ringkondadest, mitmekesiste teadmiste ja oskusega, ei jätkunud sellest siiski tähtsamate ülesannete täitmiseks ning selle jaoks tuli inimesi

eriliselt ette valmistada. Eriti kuulus oli Londoni salakuulajate kool, kus salaluure asja õige põhjalikult tundma õpiti.

Salakuulajate protsessid olid enamasti väga lühikesed ja lõppesid harilikult süüdimõistetute surmaga mahalaskmise läbi. Muide, venelased kasutasid ka poomist. Salakuulajate protsessidest kõneldi üldiselt vähe, sageli ei nimetatud sõjaväeteadetes neid üldse, sest asi ei väärinud seda.

Suurema tähelepanu osaliseks said Inglise haigeravitseja Edith Cawelli ja tuntud tantsijatari Mata Hari protsessid. Mõlemad mõisteti salakuulajaina surma, kuigi Edith Cawelli ei saa üldse pidada salakuulajaks. Ta olevat aidanud umbes 300 belgia noormeest salaja üle piiri Hollandisse, kust need läinud edasi Prantsusmaale ja astunud võitlusse Saksamaa vastu. Temaga koos oli süüpingil veel umbes 20 belglast, nende hulgas ka belgia printsess Croy ja prantsuse krahvinna Belleville, kellest 7 mõisteti surma, teised aga pikaajalisele sunnitööle. Surmaotsus saadeti täide miss Cawelli ja insener Baucg'i suhtes. Tuleb märkida, et miss Cawell, umbes 40-aastane naine, läinud surma väga rahulikult ja väärikalt. Ta lasknud vaid vaimuliku kaudu oma ema ja vendi, kes teenisid Inglise sõjaväes, tervitada ja ütelnud, et teised naised toovad kodumaa eest palju suuremaid ohvreid, oma mehi, vendi, poegi, tema aga annab ainult oma elu. Kindlalt ja kõhklematult sammunud ta siis posti juurde...

Sakslased said miss Cawelli surma mõistmise läbi kindlasti palju kahju. Ingliseid väitsid, et miss Cawell ei olnud salakuulaja, vaid ta abistas ainult haavatud ja haigeid liitlaste sõjamehi, kes olid jäänud sakslastest okupeeritud maale. Miss Cawelli surmamine tekitas ka erapooletutes maades rohkesti saksa-vastast meeleolu. Edith Cawelli peeti aga märtriiks ja Ameerikas nimetati tema nime järgi isegi üht kaljut.

Veidi teisiti on lugu Mata Hariga. Sakslased seletavad,

Tantsijatar Mata Hari.

et ta ei olewat töötanud nende kasuks, vaid prantslased olewat ta mõistnud surma seepärast, et ta ei olewat kõigist pealekäämistest hoolimata nõustunud töötama nende eneste heaks. Kuid kõneldakse, et hollandlanna Margaretha Zelle, kes oli hiljem abielus kapten Mac Leod'iga ja tuntud tantsijatar Mata Hari nime all, oli töötanud mõlematele, niihästi prantslastele kui ka sakslastele, viimastele siiski rohkem, mispärast prantslased ta maha lasksid.

Edasi kõneldakse, et kuulus hispaania tantsijatar La Argentina, kes suri hiljuti, töötanud prantslaste kasuks. Nüüd ta surma puhul jutustatakse, et Hispaania kodusõjas töötanud ta valitsusvägede huvides. Surma põhjuseks nimetatakse ametlikult välku, kuid hiljem tekkisid kuuldused, et enne seda välku käinud La Argentina korteris mõned Franco ohvitserid.

Niihästi Mata Hari kui ka La Argentina, nagu paljude teistegi suhtes, kelle nimed seatakse ühendusse salaluurega, selgub täieline tõde vaevalt iialgi.

Mis puutub naissalakuulajaisse üldiselt, siis võisid vaid vähesed üksikud teha tõesti väärtuslikku ja iseseisvat tööd. Selliste hulka kuulus kindlasti ilus viinlanna Emma Stubert, kes töötas prantslastele. Ta käis mitu korda Saksa läänerindel — kord otsis ta ohvitserilesena oma mehe surnukeha, teinekord oli ta haigeravitseja jne. Alati õnnestus tal pääseda eluga, kuigi ei puudunud hädaohhtlikud hetked. Ta töötas heade tagajärgedega ka vastuluures.

Tekib veel küsimus, kuidas on lugu salaluurest osavõtivate naiste kõlblusega? Muidugi leidis neid, kes said oma tööd toimetada kõrvale jättes enese isikut, kuid sageli pidid nad tulemuste saavutamiseks valmis olema astuma isegi intiimsuhetesse. Venelased kasutasid salaluureks ka avalikke naisi. Nii seisid paljude avalikkude majade pidajad sakslastest okupeeritud maa-aladel Poolas ja Leedus Vene teadeteosakondade teenistuses. Muidugi ei saadud sel teel eriliselt tähtsaid teateid, kuid mõningad andmed osutusid siiski kasulikuks, näiteks sõjaväe liiklemise kohta.

Suur oli salakuulajate hulk, kes Maailmasõjast osa võtsid. Peale isamaa-armastuse ja rahahimu oli kohati põhjuseks ka seiklustung. Paljud kaotasid oma elu, kuid paljud pääsesid ka tervelt. Sõdijatele pooltele oli salakuulajate tegevusest kahtlemata mõndki kasu, kuid salakuulajate ees jäi varju paljugi tähtsat, eriti, mis ette valmistati tagalas. Nii tuli Saksa esimene gaasirünne 1915. aastal prantslastele ja inglastele otse üllatusena, samuti nagu inglased omakorda sakslasi üllatasid tankidega 1917. aasta algul. Liitlaste salaluurel läks harva korda selgitada Saksa sõjaväe juhtide lahingukavatsusi — neid võidi vaid umbkaudu aimata — ning samuti oli lugu ka liitlaste lahingukavatsusega.

Salaluure oli küll üks tegureid Maailmasõjas, kuid kui arvesse võtta kõiki tegureid, mis sõjas toimusid ja sellele lõpu kujundasid, siis sõja tulemus ei olenenud kuigi suurel määral ainult salaluurest.

Vaenlike poolte sõjaplaanid.

Keskriikide ja liitlaste sõjaplaanide käsitlemisel tuleb silmas pida peamiselt mandri suurriikide sõjaplaane, kuna Balkani riigid, samuti ka Itaalia etendasid Maailmasõjas vaid teise järgu osa ja esialgsete arvestuste järgi pidi Inglismaa maa-sõjast osa võtma võrdlemisi väikese sõjaväega. Eriti tähtis on Saksamaa sõjaplaan, sest algusest peale määras sõja käigu suuremalt jaolt tema.

„Saksamaale ja Austria-Ungarile kuulub seesmine liin, nemad võivad otsustaval hetkel ühele sõjaväljale koondada 2 miljonit sõdurit, kuna teised ei saa seda teha. Ma ei tahaks end vahetada Prantsuse või Inglise peastaabi ülemaga plaani valmistamisel sõjaks nende riikide ja meie vahel.“

Nii ütles Austria sõjaminister kindral von Auffenberg 1911. aastal, ja selle ütlusega on tabavalt iseloomustatud keskriikide — Saksa ja Austria-Ungari — asend Maailmasõjas.

On üsna loomulik, et sakslased lootsid Maailmasõjas juba 6 nädala pärast otsustavat võitu läänerindel, ja paljud saksa asjatundjad väidavad, et kui Saksa sõjaväe juhatus oleks osavam olnud, siis oleks lugu tõepoolest nii läinudki.

Kui vaadelda Maailmasõja algpäevi, siis tundub, nagu ei oleks algatus kuigi kaua püsinud keskriikide, peamiselt muidugi Saksamaa käes, ja nagu oleks sõda seisnud keskriikide kindlas ümberpiiramises. Aga tuleb silmas pidada, et kuigi Saksa algkava nurjus ja ta ei suutnud Prantsusmaad oma sõjavägedega lühikese aja jooksul üle ujutada ning teda rahule sundida, määras ta siiski ka järgnevate sõjaliste operatsioonide üldise suuna.

Sakslased pidid arvestama asjaolu, et nende endi ja Austria-Ungari ühendatud sõjaväed olid palju nõrgemad kui Prantsuse ja Vene omad. Selle ebasoodsa üleoleku tasakaalustamiseks oli nendel aga keskne asend ja lootus, et Vene mobilisatsioon toimub liiga aeglaselt ning see ei luba tal sõja algnädalail kuigi tõsist survet avaldada. Kuna see oletus võis viia mõttele, et Venemaale tuleb otsustav löök anda enne, kui ta on valmis, pidid sakslased siiski arvestama võimalusega, et Venemaa koondab oma sõjaväe peajõud piirist liiga kaugele, nii et Saksamaa ei suuda sellist lööki anda. Karl XII ja Napoleoni kogemused ei meelitanud tungima sügavale Venemaa sisse, arvestades ta suuri maavahemikke ja

halbu ühendusteid. Seepärast oli Saksamaal juba ammu otsustatud sõja korral esijoones toime panna kiire pealetung Prantsusmaale ja hoida samal ajal kinni Vene sõjavägesid. Alles hiljem, kui Prantsusmaa on purustatud, pidi ta Vene sõjavägedega kallale asuma. Kuid selle plaani teostamist raskendasid suured loomulikud ja kunstlikud takistused, mis sissetungijat ootasid Prantsuse piiril. Piirijoon Prantsusmaaga oli võrdlemisi lühike, ainult umbes 225 km pikk ja jättis liiga vähe ruumi nende sõjavägedega manööverdamiseks, keda Saksamaa kavatses saata oma vaenlase vastu. Kagupoolses küljes oli piir vastu Šveitsi, ja pärast lühikest tasast maariba, tuntud Belfort'i lünga nime all, läbistas ta umbes 100 km pikkuselt Vogeeside mäestikku. Selle loomuliku valli taga ja seda pikendades asus peaaegu katkestamatu kindlustuste-süsteem, baseerudes Epinal'i, Toul'i ja Verdun'i kindlustel, ja 30 km viimatimainitud kindluste aga ei olnud mitte ainult Luksemburgi ja Belgia piirid, vaid ka raskesti läbipääsetavad Ardennid. Välja arvatud tugevasti kaitstud edasipääsukohad Belfort'i ja Verduni juures, oli selles barjääris ainus lünk Trouée de Charmes, Epinali ja Touli vahel, mis lahti oli jäetud strateegilise lõksuna, kuhu sakslasi oleks võidud sisse meelitada, et neid siis vastulöögiga purustada.

Seistes sellise müüri ees, oleks sõjalise loogika järgi tulnud sellest ümber minna — manöövriga läbi Belgia. Saksa kindralstaabi ülem 1891.—1906. aastani kindralfeldmarssal krahv Alfred von Schlieffen arendaski välja plaani, mille järgi Prantsuse sõjaväed pidid ümber haaratama ja kiiresti purustatama. Krahv Schlieffeni plaani järgi pidid Saksa sõjaväed suures enamuses koondatama paremale tiivale ja jätma vasak tiib nii nõrgaks kui vähegi võimalik. Paremale tiivale — Metzi ümbrusesse ja sellest põhja poole 35 korpust, kuna vasakule tiivale — Lotringisse oleks jäänud ainult 5 korpust. Vasaku tiiva nõrkus tõotas olla isegi abiks pealöögile, sest kui Prantsuse pealetung suruks vasaku tiiva tagasi Reini poole, oleks sakslaste rünnakut läbi Belgia Prantsuse vasakule tiivale olnud seda raskem tagasi tõrjuda. Seisukord oleks sarnanenud pöörduksle — kui keegi rõhub liiga tugevasti ühele küljele, keerleb teine ringi ja lööb teda vastu selga.

Tuleb arvesse võtta, et krahv Schlieffeni plaani teostamiseks oleks Saksa sõjaväe üldist arvu tulnud niivõrd tõsta, et sõja algul oleks võidud prantslaste vastu koondada 40 korpust (81 tegev- ja reservdiviisi), 11 ratsaväediviisi ja paarkümmend maakaitseväebrigaadi. Sellest hiigelsuurest sõjaväest oleks paremale tiivale asetatud 35 tegev- ja reservkorpust ning 8 ratsaväediviisi, kes oleks kolmes rühmas — põhja, kesk ja lõuna — alanud pealetungi Dunkerque-Verduni liini suunas. Selle sõjaväe tiiva- ja seljakaitse pidid moodustama 16 maakaitseväebrigaadi, kellest 10 oleks järgnenud põhja ja 6 lõuna poolt Maasi, ning mobilisatsiooni lõppedes

formeeritavate ersatz-vägede osad*). Saksa sõjaväe suurus paremal tiival oleks niisugusel korral tõusnud 1 miljoni 575 tuhandele mehele.

Saksa ümberhaaravad sõjaväed pidid liikuma kiiresti läbi Belgia ja põhjapoolse Prantsusmaa, ja jätkates oma teekonda suures kaares pöörduma aegamööda ida poole. Parem tiib ületaks siis Seine'i jõe Rouen'i kohal ja möödudes Pariisist lõuna poolt suruks prantslased tagasi Moseli jõe poole, kus nad purustataks vastu

Kindralfeldmarssal krahv Alfred von Schlieffen.

Lotringi kindlusi ja Šveitsi piiri. Pariisi piiramine oleks jäänud 6 ersatz-korpuse hooleks, kes järgnesid Saksa sõjaväe peajõududele.

Krahv Schlieffeni plaani järgi pidi Saksa sõjavägi 22-sel mobilisatsioonipäeval jõudma Gent-Mabeuge-Mézières-Montmédy-Thionville'i joonele ja 31-sel mobilisatsioonipäeval Amiens-Rethel-Thionville'i joonele. Plaanis oli arvestatud ka võimalusega, et prantslased osutavad tõhusamat vastupanu Oise'i jõe joonel Pariisist kuni La Fère'ini, millele sakslased pidid jõudma 42-sel mobilisatsioonipäeval, kuna Somme'i jõe joonel prantslaste peatumist ei peetud tõenäoliseks.

Vasakule tiivale oleks Saksa sõjaväge koondatud ainult 5 tegev- ja reservkorpust, 3 ratsaväediviisi ning 4,5 maakaitsevägebrigaadi,

*) Saksa ja Prantsuse sõjavägede korralduse kohta lähemalt peatükis „Võitlusi läänerindel“.

peale selle veel Strassburgi kindluse garnison, seega umbes 200 tuhat meest.

Prantsuse parema tiiva passiivsuse korral oleks Saksa vasak tiib Lotringist pealetungi alustanud Nancy suunas, et kergendada parema tiiva pealetungi Põhja-Prantsusmaal.

Venelaste vastu pidi krahv Schlieffeni plaani järgi jääma ainult 10 diviisi ja maakaitsevägeosad. Prantslaste purustamiseni oleks pearaskuse siin enda peale võtnud Austria-Ungari sõjaväed. Peale selle arvestas krahv Schlieffen ka Inglismaa vahelesegamise võimalust, kusjuures Inglise 100 tuhande mehe suurune sõjavägi pidi tegelema koos prantslastega. Põhimõtteliselt oli tal siin täiesti õigus, kuigi ta eksis Inglise sõjavõidude arengus sõja korral.

Belgia sõjaväele ei olnud selles plaanis kuigi suurt tähelepanu pühendatud, sest see oli väikesearvuline ning halvasti väljaõpetatud ja relvastatud. Arvati, et Belgia sõjavägi taganeb Antverpeni kindlusse, et tegutsemiseks paremat olukorda oodata. Maasi ääres asuvatest Liége'i (Lüttichi) ja Namuri kindlustest lootsid sakslased oma ülliraskete suurtükkidega kiiresti jagu saada.

Krahv Schlieffeni viimsed sõnad olevat olnud: „Võitlus tuleb. Kuid tehke ainult parem tiib tugevaks.“

Krahv Schlieffeni järeltulija Saksa kindralstaabi ülema kohal kindral Helmuth von M o l t k e (noorem) jäi üldiselt oma eelkäija krahv Schlieffeni plaani juurde, kuid ei teostanud seda siiski täies ulatuses. 9-sast uuest diviisist, mis 1905. ja 1914. aastate vahemikul moodustati, aetas kindral von Moltke 8 vasakule tiivale ja ainult 1 paremale tiivale.

Tõsi küll, ta tõi lisaks veel 1 diviisi Vene rindelt, kuid selle väikese tugevdamise eest tuli maksa kallist hinda, sest Vene sõjavägi oli 1914. a. palju tugevam sellest, kui koostati krahv Schlieffeni plaan, ja Maailmasõja ajal ta tungis Ida-Preisimaale sisse. Selle tagajärjel viidi augustikuul, millal võitlused Prantsuse rindel olid veel ägedad, 2 korpust sealt ära, et tugevdada idarinnet. See samm, mis ette võeti peamiselt Ida-Preisi elanike hädakisa tõttu, näib suur viga olevat. On kahtlane, kas venelased oleksidki suutnud palju kaugemale edasi tungida, läänerinde nõrgestamine aga oli tol ajal ebaotstarbekas... Krahv Schlieffeni surivõidsoov ei leidnud ta järglase poolt täitmist.

Kindral von Moltke tegi plaanis ka suure poliitilise tähtsusega muudatuse. Krahv Schlieffeni kava kohaselt pidi parem tiib marssima mitte ainult läbi Belgia, vaid ka läbi Hollandi. Läbistades selle osa Hollandi territooriumist, mida tuntakse „Maastricht Appendix'i“ (M. lisandi, pimesoole) nime all, oleks võimalik olnud kergesti ümber haarata Liége'i kindlust, mis sulges tee läbi kitsa Belgia läbikäigu põhja pool Ardennisid. Krahv

Schlieffen lootis, et Saksa diplomaatia suudab saavutada luba Hollandi läbistamiseks ja ta ei tahtnud vägivaldselt tungida Belgia ega Hollandi territooriumile, et sellega ära hoida kõlbelist paha-meelt. Tema arvestuse järgi pidi Saksa sõjavägede avalik liikumine ses suunas prantslasi niivõrd erutama, et nad oleksid ise ületanud Belgia lõunapiiri ja asunud loomulikkult kaitsepositsiooni

Krahv Schlieffeni plaan 1905. a.

Maasi orus Namur'ist lõuna pool. Sellega oleksid prantslased andnud talle hea ettekäände sissetungimiseks erapooletule territooriumile. Isegi kui see peen kava ebaõnnestuks, arvas krahv Schlieffen, et tal läheb korda õigeks ajaks Liège vallutada, et Saksa sõjaväe peajõudude edasitungile igasugused takistused ära hoida.

Kindral von Moltke aga otsustas, et Liège tuleb kohe pärast sõja puhkemist vallutada ootamata rünnakuga. Niiviisi kutsus ta välja erapooletute riikide hukkamõistu ja provotseeris sõtta Inglismaa. See näitab selgesti, millised hädaohud, ka sõjalised häda-

ohud, võivad ähvardada, kui strateegial lastakse valitseda poliitika üle.

Saksa sõja-ajaloolased väidavad harilikult, et kui oleks täidetud krahv Schlieffeni plaan, siis oleksid sakslased Maailmasõja võitnud. Kindral von Moltke olevat selle julge ja geniaalse plaani ära rikkunud, olevat ta „vesistanud“.

Teiselt poolt aga vaieldakse neile väidetele vastu ja juhitakse kõigepealt tähelepanu asjaolule, et Saksamaa ei olnud suurendanud oma sõjajõude sel määral, nagu nõudis krahv Schlieffeni plaani teostamine, isegi 1914. aastal puudus selleks veel tervelt 400 tuhat meest. Samuti ei olevat küllalt põhjendatud etteheide kindral von Moltkele, et ta nõrgestas paremat tiiba sel määral, et suhe oli 3:1, kuna krahv Schlieffeni plaani järgi pidi ta olema 7:1. Kindral von Moltke ei olevat paremalt tiivalt ühtki meest ära võtnud, küll aga olevat ta kasutanud seda 146 tuhandet meest, kelle võrra Saksa sõjavägi suurenes pärast 1905. aastat, mitte parema, vaid vasaku tiiva kõvendamiseks. Niiviisi oli sakslastel Metzist põhja pool 1 miljon 78 tuhat meest ja 3.550 suurtükki ning Metzist lõuna pool 346 tuhat meest ja 1.100 suurtüki.

Kui kindral von Moltke suurendas Saksa sõjavägesid lõuna pool Metzi 146 tuhande mehe võrra, siis kartis ta arvatavasti, et prantslased suunavad oma pealöögi ta vasaku tiiva vastu, nii et see ei suuda kuigi kaua vastu pidada. 1905. aastal valitses Saksamaal vastavate andmete alusel vaade, et sõja korral prantslased ei tungi peale, vaid asuvad kaitseseisukorda, kuid 1911. aastast alates oldi kindlad, et Prantsuse sõjaväed ei oota, vaid asuvad ise viivitamata pealetungile. Läbimurre Metzi kindlusest lõuna poolt või ka kummaltki poolt paistis õige hädaohtlikuna ja ta võis ähvardada Saksa sõjaväe peajõudude ühendusteid, enne kui sõjavägi oleks saanud midagi otsustavamalt korda saata. Kindral von Moltkel näis siis küllalt põhjust olevat oma vasakut tiiba mitte liiga nõrgaks jätta, kuigi pealöögi pidi vaenlasele andma parem tiib.

Samuti tundub, et piiri läheduses asetsevate tööstuspiirkondade vaenlase kätte jätmise, isegi lühikeseks ajaks, oli 1914. aastal palju halvem asi kui kümnekond aastat varem.

Arvestades neid asjaolusid, oli siis kindral von Moltke valmistunud ka kolme võimaluse vastu, olenevalt vastase sõjaväe peajõudude pealetungisuunast, mida ta esiotsa ei võinud ju päris kindlasti teada. Juhtumil, kui Prantsuse sõjaväe peajõud tungivad peale põhja poolt Metzi, tahtis kindral von Moltke kohe 4 korpust vasakult tiivalt paigutada paremale tiivale, nii et jõudude vahetõrje oleks 8:1. Kui aga prantslased tungiksid peale lõuna poolt Metzi, saadaks ta paremalt tiivalt abi vasakule tiivale. Kolmas võimalus seisis selles, et prantslased tungivad peale kummaltki

poolt Metzi umbes ühesuuruste jõududega, siis tuleks kaks eraldi võitlust.

Kui asja näha sellisena, nagu ta tõepoolest oli, siis toonitas krahv Schlieffen õigesti ainult üht otsustamise võimalust, nimelt pealetungi kogu jõuga paremal tiival, kindral von Moltke seevastu arvestas mitut võimalust, võib-olla mõnes suhtes muutunud olude tõttu, sest prantslased uue kava kohaselt ei jäänud kaitseseisukorda, vaid olid otsustanud peale tungida, võib ka olla sellepärast, et ta tundis endal liiga suurt vastutust, mis ei lubanud nii palju riskida. Raske on otsustada, milliseks oleks sõja käik siiski kujunenud, kui kindral von Moltke oleks püüdnud krahv Schlieffeni plaanist täpselt kinni pidada. Igatahes tundub liiga ühekülgsena väita, et sel puhul oleks sakslaste võit kindel olnud. Sõjas on rohkesti tundmatuid tegureid, mis võivad selle käiku väga palju mõjutada.

Varem oli sakslastel olnud teissugune sõjaplaan. Kuna prantslased 1870.—1871. a. sõja kaotusest toibusid võrdlemisi ruttu ja pealegi ehitasid Belfort'i ja Epinali ning Touli ja Verduni vahele tugevad kindlustused, siis Saksa kuulus väejuht kindral von Moltke (vanem), Saksa-Prantsuse sõja võitja, jõudis otsusele, et kiire ja otsustav võit läänerindel on võimata, mispärast ta pidas õigeks pealööki anda algul idas. Vene sõjaväed olid tol ajal peamiselt Visla jõe kummalgi poolel. Saksa ja Austria-Ungari ühised sõjajõud oleksid küll võinud nad ümber haarata ja purustada. Läänerindele kavatseti jätta kaunis suured sõjajõud, mida oleksid toetanud Strassburgi ja Metzi kindlused. Ei nähtud ka selles suuremat õnnetust, kui oleks tulnud taganeda Reinini. Saksa maa-aladel lääne pool Reini ei olnud tööstuse suhtes veel nii suurt tähtsust nagu Maailmasõja algul.

Saksamaa seisukorda selle plaani teostamisel soodustas veel Itaalia liitumine 1882. aastal keskriikidega. Prantslased pidid nüüd jätma suure sõjaväe oma lõunapiiri kaitseks, Austria aga jäi seljatagune hädaohutuks.

Kui krahv Schlieffen 1891. aastal sai Saksa kindralstaabi ülemaks, olid olud mitmeti tunduvalt muutunud. Ta mõistis selgesti hinnata Saksa imperialismi arengut ja kartis täie õigusega, et see areng viib kokkupõrkele Prantsus-, Vene- ja Inglismaaga. Itaalia abile ei pannud ta kuigi suurt lootust, vaid arvas üsna õigesti, et Itaalia Saksamaa vaenlaste poole üle läheb.

Krahv Schlieffenile oli selge, et Venemaad ei saa äkilise kalaletungiga enam üllatada. Venelased võisid vaenlase kätte jätta Lääne-Poola ja kaitseseisukorda asuda Visla ja Narevi liinil. Ka oli vahepeal sinna ehitatud rohkesti raudteid ja mitu kindlust, mis kergendasid maa kaitsmist. Äärmisel juhul võisid venelased otsustavast võitlusest kõrvale hoiduda ja taanduda kaugele ida poole, ilma et riigi vastupanujõud seeläbi palju kaotaks. Küll olid olud

1914. aastal mitmeti teised kui Karl XII ja Napoleoni ajal, aga hädaohud, mis said nendele kahele suurele sõjaväejuhile saatuslikuks, ei olnud täiesti kadunud. Seepärast oli sakslastel küllalt põhjust karta, et nad idas nii ruttu otsustavat võitu ei saa ja asjata oma jõudu raiskavad, kuna prantslased samal ajal läänes kõvasti peale rõhuvad. Seepärast tuli pealööök algul suunata prantslaste vastu lää n d e.

Mõned sõja-asjatundjad, näiteks Churchill, arvavad siiski, et sakslased oleksid pidanud pealöögi andma venelastele ja laskma prantslasi oma jõu Saksa kindluste ja kaitse vastu hävitada. Poliitiliselt oleks see plaan kahtlemata olnud palju parem, sest siis ei oleks sakslastel tarvis olnud rikkuda Belgia erapooletust ja siis oleksid inglased vähemalt esiotsa — kuid võimalik ka, et täiesti — sõjast eemale jäänud.

1870. a. kaotusest saadik olid Prantsuse sõjaväe juhid asunud seisukohale, et tuleb end algul kaitsta peamiselt piirikindluste abil, millele peab järgnema otsustav vastulööök sakslastele. Selleks otsustati loodi suur kindluste-süsteem.

Kuid kümmekond aastat enne Maailmasõda oli Prantsusmaal tekkinud uus vool, mis pidas pealetungi prantsuse iseloomule ja traditsioonile sobivamaks. Seejuures pandi suurt lootust ka 75-mm haruldase liikuvuse ja tulistamiskiirusega välikahurile, mis pealetungi taktikaliselt võimalikuks tegi, kuna liit Vene- ja Inglismaaga seda ka strateegiliselt hõlbustas. Unustanud 1870. aasta õppetunni, arvasid selle voolu esindajad, et hoogsusest jätkub ka kuulide vastu. Napoleoni palju-osundatud ütlus, et „kõlbeline jõud suhtub füüsilisele jõule nagu kolm ühele“, on suurelt osalt vastutav sellise mõtteviisi eest, sest ta tekitas sõdurites arvamise, et need mõlemad on teineteisest lahus, kuna tõeliselt nad teineteisest olenevad. Relvad ilma julguseta on võimetud, kuid seda on ka kõige julgemad sõjaväeosad ilma küllaldaste relvadeta, mis kaitseksid neid ja nende kõlbelist jõudu. Julgus kaob peagi, kui sõdurid kaotavad usalduse oma relvadesse.

Tagajärg oli halb. Uus vool, mida eriti kaitstes kolonel de Grandmaison, leidis oma plaanidele toetaja Prantsuse peastaabi ülema kindral Joseph Joffre'i isikus. Tema autoriteetlikkuse kaitse all said „pealetung kuni äärmuseni“ mõtte pooldajad kontrolli Prantsuse sõjajõudude üle, ja heitnud kõrvale vana õpetuse, koostasid tuntud „XVII plaani“. Arvestades võimalusega, et sakslased võivad algusest peale kasutada oma reservvägesid, hinnati Saksa sõjaväe tugevust läänes kõige enam 68 diviisile.

Tõeliselt panid sakslased välja aga 83 diviisi, kaasa arvatud maakaitse- ja ersatz-väed. Kuid prantslased kahtlesid sellises võimaluses, seda enam, et neil tõsistel päevil, millal vastaste sõja-

väed koondusid ja edasi liikusid, Prantsuse luure, vaenlase tugevust hinnates, leidis selle olevat ainult 45 diviisi — seega eksimine poole võrra! Isegi kui see plaan oleks põhjenenud ka vähemale eksitusele, oleks ta põhiliselt jäänud ometi ebaõigeks. Raske on aga leida õigustust plaanile, mille järgi pidi teostatama pealetung otserindel vaenlasele, kes on arvuliselt sama tugev ja kellel on toetuseks ta kindlustatud piirivöö, kuna pealetungija ei saa mingit toetust oma piirikindlustelt.

Ka koha suhtes eksiti. Kuigi arvestati võimalusega, et sakslased läbistavad Belgia, siis täieliselt eksiti selle ulatuse arvestamisel. Oodati, et sakslased liiguvad viisakalt mööda rasket teed läbi Ardennide, et prantslased võiksid mõnusalt nende ühendusteet läbi lõigata. Põhjenedes otsekohe ja üldise pealetungi ideele, pidid selle plaani järgi Prantsuse 1. ja 2. armee võtma ette pealetungi Lotringisse Saari suunas. Nendest vasakul oli 3. armee Metzi vastas ja 5. armee Ardennide vastas, kes pidid teostama pealetungi Metzi ja Thionville'i vahel või, kui sakslased läbistaksid Luksemburgi ja Belgia, ründama kirdes nende tiiba. 4. armee hoiti keskkohta juures strateegilises varus ja osa reservdiviisidest oli asetatud kummagi tiiva taha.

Kuigi raudteedevõrk Põhja-Prantsusmaal oli võrdlemisi tihe ja hõlbustas sõjavägede kiiret ümberpaigutamist põhja suunas, oli paljude sõja-asjatundjate arvates „XVII plaanil“ suured puudused ja Prantsuse sõjavägi oli sõja korral selle plaani teostamisel jäetud juhuse hooleks ning teda ähvardas algatuse ja sellega seoses olevate paremuste kaotamine. Pealetung paremal tiival Elsass-Lotringisse ei võinud anda tulemusi, kuna seal tuli tegutseda väga rasketes maastikuoludes ja tugevate Saksa kindluste vastu, mille piiramine oleks aega nõudnud ja kiiret edasitungi pidurdanud. Samuti oli ette näha, et ka pealetung vasakul tiival nurjub, sest selle plaani järgi kavatsesid prantslased Belgia maa-alale tungida alles siis, kui sakslased on Belgia erapooletust rikkunud, millega prantslased andsid aga algatuse käest ja pidid oma edaspidist tegevust kooskõlastama vaenlaste kavatsustega.

Vastandina Saksa kindralstaabi poolt koostatud sõjaplaanile, mis oli viimistletud üksikasjadeni, oli Prantsuse „XVII plaan“ koostatud ainult üldjoontes ja selle teostamiseks kindral Joffre'i poolt sõja algul antud juhatuskiri nr. 1 tundub pigem operatiivkäsikirjana kui -plaanina, mis määratud käsitlemiseks sõjaväe kõrgemale juhtkonnale. Kindral Joffre, keda loetakse selle plaani isaks, olevat ise tähendanud, et „sõjaplaan, see on idee, mida sõjavägede juht kannab oma peas ega usalda paberile“ — järelikult sisaldas „XVII plaan“ ainult Prantsuse sõjavägede mobilisatsiooni ja koondamiskavasid, kuna plaani teostamine pealetungiks olenes täieliselt kindral Joffre'i väepealiku-inspiratsioonist.

Prantsuse „XVII plaani“ koostajad nähtavasti ei uskunud Belgia erapooletuse rikkumist sakslaste poolt selles ulatuses, et see oleks välja kutsunud belglaste nii energilise vastupanu sissetungijaile, nagu see aset leidis Maailmasõjas ja sellepärast ei sisaldanud „XVII plaan“ üksikasjalist kava koostööks Belgia sõjaväega.

Kuigi Prantsuse ja Inglise peastaapide vahel oli enne Maa-ilmasõda peetudki läbirääkimisi Prantsuse ja Inglise sõjavägede koostööks sõja korral Saksamaa vastu, ei olnud Inglise võimalik osa selles siiski kindlaks määratud.

Inglise sõjavägi nõustus vähehaaval nagu iseendast etendama Prantsuse vasaku tiiva lisandi osa.

Inglise mereväe juhatus ei tahtnud küll sellise plaaniga leppida, vaid arvas, et Inglise maavägi peaks säilitama oma traditsioonilise liikuvuse, mille talle andis tugev merejõud. Igatahes oli muuseas mõeldav ka dessandikatse Põhja-Saksamaal, mis küll oleks viinud tõsisele võitlusele Inglise ja Saksa sõjalaevastikkude vahel. Kuid sõja algul puudus nähtavasti Inglise maa- ja mereväe vahel tarvilik arusaamine koostöö tähtsusest.

Sakslased arvestasidki sõja algul Inglise dessandi võimalusega Põhja-Saksamaal, ja et vältida üllatusi, oli 9. reservkorpus koondatud Schleswig'isse, kust ta alles 22. augustil, kui selgus, et Inglise dessanti pole karta, saadeti Belgiasse.

Sõjanõukogu koosolekul 5. augustil avaldas feldmarssal John French, kes oli mandrile saadetava sõjaväe juht, kahtlust „ette kindlaksmääratud plaani“ suhtes ja tegi ettepaneku saata see sõjavägi Belgiasse, kus ta oleks toetanud Belgia vastupanu ja ähvardanud Saksa sõjavägede tiiba. Kindral Haig näis olevat samal arvamisel. Kuid see plaan ei sisaldanud endas variatsioonivõimalusi, ja peastaap oli igal juhul lubanud töötada kooskõlas prantslastega. Kui mõlema maa peastaabid pidasid informatsiooni-laadilisi läbirääkimisi 1905.—1914. aastate vahel, tasandasid nad ka teed Inglismaa sajandite-vanuse poliitika muutmiseks, võitluseks, mille sarnast ei olnud ükski inglane iial varem kujutlenud.

Feldmarssal Kitcheneril, kes oli parajasti saanud Inglise sõjaministriks, oli tähelepanuväärselt täpne aimus Saksa plaani kohta ja ta katsus vältida hädaohtu sellega, et soovitas Inglise sõjavägesid koondada Amiens'i lähedale, kus neid kõige vähem oleks oodatud. Kuid feldmarssal French oli nüüd peastaabiga ühel nõul ja tema tugev toetus Prantsuse plaanile mõjutas järele andma ka feldmarssal Kitcheneri, kes küll hiljem kahetses oma nõusolekut ja andis lähemaid juhtnõure Inglise sõjaväe tegutsemiseks Prantsusmaal, millega tahtis vähendada riisikot, kuid tegelikult seda isegi suurendas. Kuna feldmarssal Frenchile oli ülesandeks tehtud töötada koos Prantsuse sõjaväega ja seda toetada, ütlesid juht-

nöörid teiselt poolt: „teil tuleb kõige tõsisemalt kaalutleda osavõtmist... kus teie sõjaväed võiksid asjata hädaohtu sattuda...“ Ja edasi: „teie ei kuulu igatahes mingil viisil mõne liitlaste kindrali käsutuse alla.“

Ei saa jätta märkimata seda kiirust ja, mis veel tähtsam, salajasust, millega Inglise sõjavägi 12.—17. augustini üle mere Prantsusmaale veeti. Sakslased ei saanud Inglise sõjaväe veost enne mingit teadet, kui nendega sõjaväljal tegelikult kokku puututi.

*Kindral Helmuth von Moltke,
Saksa kindralstaabi ülem 1906.—
1914. a.*

*Kindral Joseph Joffre,
Prantsuse peastaabi ülem
1911.—1914. a.*

Veidi omapärane on aga, et sakslased ei näinud suhtuvat inglaste sõjast osavõtule kuigi tõsiselt. Nii olevat kindral von Moltke, kui temalt küsitud, kas merevägi peab katsuma inglaste ülevedu takistada, lausunud: „Oleks suurepärane, kui meie sõjavägi suudaks läänerindel ühtaegu teiste vaenlastega ka nende 160 tuhande inglasega hakkama saada!“ Kuid 160 tuhandele järgnes vähehaaval mitu korda niisama palju.

Ka Saksa sõjaväes puudus nähtavasti kavade ühtlus maa- ja mereväe vahel. Lahingulaevastikku hoiti igaks juhuks Põh-jamerel valmis, kuid erilist pealetungivust ta ei osutanud. Peamiselt piirduiti allveelaevade tegevusega, algul küll Inglise sõjalaevade luureks, hiljem aga kaubalaevade uputamiseks.

Dessandi võimalust Inglismaa rannikul ei kaalutud nähtavasti üldse tõsiselt, kuigi sellised katsed oleksid suure osa Inglise maa-

väest kinni pidanud oma kodumaal. Samuti ei olnud ka sakslased mõtelnud pärismaalaste rohkearvuliste mässude õhutamisele Inglise asumaaades. Sakslased olid nähtavasti kindlad, et võit pearindel otsustab kõik küsimused. Ja see võit pidi tulema, sest Saksamaa oli end selleks hoolsasti ja kavakindlalt ette valmistanud. Kuid ometi võivad parimadki kavatsused nurjuda, sest just sõjas on võimata kõiki võimalikke tegureid ette näha ja nendega arvestada.

Vene rindel olid võitlusplaanid muutlikumad, vähem hoolikalt välja töötatud ja kindlaks määratud. Arvestatavaks teguriks oli geograafiline asend, kõige enam arvestamatuks teguriks Vene sõjajõudude koondamine.

Venele kuuluv Poolamaa ulatus nagu määratu maanina Vene riigist välja ja oli kolmest küljest ümbritsetud Saksa ja Austria-Ungari maa-aladega. Ta põhjapoolisel küljel asus Ida-Preisimaa, Balti merega selja taga, ja lõuna pool Austria-Ungarile kuuluv Galiitsia ühes Karpaadi mägedega, mis takistasid tungimist Ungari lagendikule. Läänes asus Sileesia. Saksamaa piiriäärsed maakonnad olid varustatud strateegiliste raudteede tiheda võrguga, kuna Poolamaa, samuti ka Vene tagamaad omasid aga ainult hõreda liiklemisteedevõrgu, mistõttu Saksamaal ja ta liitlastel oli suur paremus vägede koondamisel Vene rünnaku tagasilöömiseks. Aga kui Saksa sõjaväed asusid ise pealetungi teostama, siis mida enam nad tungisid Poolasse või Venesse endasse, seda enam läks neil see paremus kaduma. Seepärast oli nendele kõige kasulikumaks strateegiaks mitte ise alustada pealetungi, vaid meelitada venelasi seisukohta, mis oli soodne vastulöögi andmiseks. Üheks sellise strateegia halvaks küljeks oli küll see, et ta jättis venelastele aega koonduda ja panna käima oma raskepärane sõjamasin.

Sellest tekkis algusest peale lõhe Saksa ja Austria-Ungari arvamiste vahel. Mõlemad olid ühel nõul, et venelasi tuleb hoida kinni need 6 nädalat, mille jooksul sakslased pidid purustama prantslased, ja alles siis Venemaale otsustava löögi andmiseks oma sõjaväed tooma idarindele abiks Austria-Ungari sõjaväele.

Lahku läksid aga arvamisid meetodi suhtes. Sakslased tahtsid võitluse prantslastega otsustavalt lõpetada ja soovisid seepärast jätta itta sõjaväge võrdlemisi õige vähesel määral. Ainult poliitilistel kaalutlustel ei tahtnud nad oma territooriumi venelaste kätte jätta, Ida-Preisimaad evakueerida ja Visla taha tõmbuda. Kuid austerlased oma kindralstaabi ülema kindral Franz Conrad von Hötzendorfi mõjul tahtsid Vene sõjajõude purustada otsekohe pealetungiga ja kuna see töötas hoida venelasi täieliselt tegevuses, kuni võitlused läänerindel otsustati, nõustus Saksa kindralstaabi ülem kindral von Moltke selle strateegiaga.

Kindral Conrad von Hötzendorfi plaani järgi pidi pealetung põhja suunas Poolamaasse teostatama kahe sõjaväe läbi, keda kaitseid kaks neist paremal pool seisvat sõjaväge. Kaks ründavat sõjaväge pidid siis suunduma kaares ida poole ja seejärel kõik neli sõjaväge üheskoos ajama venelased tagasi Musta mere poole. Lisaks sellele esialgsele plaanile pidid sakslased Ida-Preisimaal tungima kagusse, ja mõlemad sõjajõud ühinedes ära lõikama edasi tunginud venelaste sõjaväed Poola „maaninas“.

Plaan teostamist takistas aga osalt asjaolu, et kindral von Moltkel ei läinud korda selleks otstarbeks muretseda küllaldaselt Saksa sõjavägesid.

Austria-Ungari sõjaväed olid sõja puhuks Venemaa ja Serbiaga jagatud kolme gruppi: „Ešelon A“ (28 diviisi) Vene rinde jaoks; „Minimum Balkan“ (8 diviisi) Serbia rinde jaoks; „Ešelon B“ (12 diviisi) kasutamiseks vastavalt olukorrale. See plaan oli paberil sama vastuvõetav nagu teistegi maade sõjaplaanid; õnnetuseks aga ei olnud vahendeid võrdsest kavatsustele.

Kindral Conrad von Hötzendorf soovis sõda Serbiaga otsustada võimalikult ruttu ja hakkas seepärast „Ešelon B-d“ juhtima Serbia vastu, kuigi Venemaa poolt oli oodata sõtta astumist. Siis muutis ta 31. juulil oma kavatsuse ja otsustas lõpetada selle sõjaväeosa saatmise Serbia vastu. Kuid sõjaväeraudteede ülem teatas, et

Kindral Franz Conrad von Hötzendorf, Austria-Ungari kindralstaabi ülem 1912.—1917. a.

kui soovitakse vältida täielist segadust, siis peab laskma „B“ minna ta määratud sihtkohta Doonau rindele, kust ta võidakse hiljem vedada Galiitsiasse. Tagajärjeks oli, et „B“ äratoomine Doonau äärest nõrgestas pealetungi Serbia vastu, kuid ei suutnud aidata ka pealetungi Venemaa vastu, milleks ta jõudis kohale liiga hilja.

Ka liitlaste juures mõjutasid ühe poole soovid ja huvid teise strateegiat.

Venemaal tuli oma lääneraja jaoks sõjalise tegevuse plaani koostamisel silmas pidada kaht vastast, nimelt Austria-Ungarit ja Saksamaad. Üldiselt valitses vaade, et Saksamaa vastu tuleb end vaid kaitsta, toetudes Narevi jõe kindlustatud joonele, kuna Aust-

ria-Ungarile tuleb aga Galiitsia kaudu peale tungida. Selline oli kindral Obrutševi plaan 1890. aastast. Kuna Saksa sõjaväge arvati suhteliselt tugevaks, siis oleksid venelased pidanud selle plaani teostamisel umbes poole oma sõjajõududest koondama sakslaste vastu.

Kui sõlmiti Vene-Prantsuse liit, siis nõudsid prantslased, et venelased peaksid kohe sõja puhkemisel sakslastele võimalikult suure jõuga peale tungima. Vene peastaap leidis siiski, et otstarbekam oleks enne murda Austria-Ungari sõjajõud ja alles siis pöörduda Saksamaa vastu. Venelased arvestasid seejuures üsna õigesti, et rahvuste vastuolud tunduvalt nõrgestavad Austria-Ungarit sõja korral. Prantslased aga soovisid venelaste pealetungi kaudu vähendada sakslaste survet endi vastu ja veensid venelasi nõustuma plaaniga, mille teostamiseks nad polnud küllalt ette valmistunud.

Pärast Vene-Jaapani sõda oli Vene sõjavägi küllalt halval järjel. Kuna aga see sõda oli paljastanud rohkesti puudusi sõjaväes, siis hakati neid suure hoolega kõrvaldama. Maailmasõja algul oli seisukord ses suhtes küll tunduvalt paranenud, kuid siiski oli sõjaminister kindral Suhhomlinov liiga optimistlik, kui ta avalikult väitis, et Vene sõjavägi on võitluseks täiesti valmis. Kui sõda puhkes, siis selgus peagi, et eeldusi tõhusaks tegevuseks üheaegselt Austria-Ungari ja Saksamaa vastu ei ole veel küllaldaselt olemas.

Kindral Suhhomlinovi kava järgi, mis koostatud 1910. aastal, pidid Vene sõjaväed ühtaegu tungima peale niihästi Austria-Ungarile kui ka Saksamaale (plaan „A“). Viimast nõudis ka kokkulepe prantslastega. Muidugi oleks sakslaste huvides seisnud oma idapiirile võimalikult vähe sõjavägesid jätta, et peajõududega läänes võimalikult ruttu — vastavalt plaanile 6 nädala kestes — otsustavat võitu saavutada. Kuna aga Austria-Ungari sõjajõud olid Saksa idarinde sõjavägedest mitu korda tugevamad, siis pidi suurem osa Vene sõjavägedest paigutatama Austria-Ungari vastu. Vaatamata sakslaste suhteliselt väikesele arvule, pidas kindral Suhhomlinov neid ometi nii kardetavateks vastasteks, et arvas tarvilikuks juhtida sakslaste vastu umbes kolmandiku Vene sõjajõududest.

Austria-Ungari vastu tegutsevate Vene sõjavägede ülesandeks oli vastase sõjaväe hävitamine, kuna Saksamaa vastu tegevuses olevate sõjavägede ülesandeks oli vaid Saksa sõjajõudude hävitamine Ida-Preisimaal ja selle maa vallutamine, et saavutada head lähte kohta sõjategevusele, mille sihiks on Saksamaa allasurumine.

Venelased olid ühtlasi valmistanud ka kava juhtumiks, kui sakslased oma sõjaväe peajõud suunavad nende vastu, mis oli küll vähe tõenäoline (plaan „G“). Sel juhtumil oleks venelastel tulnud oma sõjajõud koondada Kaunas (Kovno)—Grodno—Brest-Litovski joonele ja pidada kaitsesõda seni, kuni

Vene sõjaväed kaugemalt ida poolt kohale jõuavad ja ühtlasi prantslased läänes tarvilikult edasi tungivad, nii et sakslased on sunnitud idarinnet nõrgestama ja sõjavägesid prantslaste vastu viima.

Kuigi venelased pidid tundma oma pikalisust, üldiselt halba korraldust, hiigelsuuri maavahemikke ja nõrka raudteedevõrku, rikkusid nad siiski oma traditsiooni, mis nõudis nendelt suurt ettevaatust, ja alustasid Ida-Preisimaal mängu, millega võis hakkama saada vaid suure liikuvusega ja eeskujulikult korraldatud sõjavägi.

Üldiselt, kui sõjaplaanid tegelikult katsele pandi, varisesid nad õieti kõik kokku. Peamiseks põhjuseks arvatakse seda, et plaanidel puudus ühtlus ja nad olid enamasti täis otseste huvide vastuolusid. Nii seisis Venemaa otsestes huvides kõigepealt purustada Austria-Ungari sõjajõud ja Saksamaa esiotsa rahule jätta. Need havid käisid aga Prantsuse otsestele huvidele vastu.

Osalt on see väide õige, aga plaanide ühtluse puudus ei võinud siiski olla ainsaks põhjuseks, et nad nurjusid.

Sõda ei ole ainult võitlus kahe relvastatud vaenliku poole vahel, vaid ta käiku mõjutavad veel palju muid tegureid, nagu poliitika, rahva majanduslik seisukord ja võrdlemisi suurel määral ka juhtide oskus oma kavasid teostada. Juht peab mõistma selgesti hinnata oma võimeid, samuti ka vastase omi, ja teadma, mida teine tahab ning mida ta suudab.

Võib-olla on ses suhtes omajagu õigust Inglise kaptenil Liddel Hartil, kui ta lausub:

„Rahuaegne treening kaldus lahendustele, mis olid enam idealistlikud kui realistlikud. Sest sõda on, nagu poliitikagi, terve rida kompromisse. Seepärast oleks pidanud ennesõjaaegses ettevalmistuses olema ette nähtud ka kohandamise vajadus, ja arendatud kohanemisvõimet.“

Staabi-treeninguga 1914. aasta juhtide juures oli see aga haruldane asi. Nemad olid üles kasvanud teooria-dieedil, millele valitseva maitse kohaselt lisandatud ajalookillukesi, mitte aga tõelises ajaloos sisalduvate kogemuste najal. Et see oleks saavutatav, on kõigepealt vaja kriitilist vaimu; kuid sellisele võimele vaatasid XIX sajandi militaarsed traditsioonid halvaks panevalt, kuigi see võime esines juba paljude XVIII sajandi suurte juhtide juures tähelepanuväärselt.

MAAILMASÕJA PUHKEMINE.

Süttimisvalmis.

Maailmasõja tekitajaks võiks pidada võitlust ülevõimu pärast germaanlaste ja slaavlaste vahel. Küll ei olnud Maailmasõjas ühel poolel ainult germaanlased ja teisel poolel ainult slaavlased, aga germaanlaste võimupüüed suundus kagusse ning slaavlaste oma edelasse, ja need püüded ristlesid Balkanil ning tekitasid kokkupõrke. Seisukorra Euroopas muutis veel teravamaks asjaolu, et sakslaste mõju laienemine kagu suunas ähvardas Inglismaa huviseid idas.

Inglased vaatasid umbusklikult keiser Wilhelm II Suur-Saksa kavatsustele, mis väljendusid eeskätt sõjalaevastiku kiires suurendamises ja siis ka Saksa asumaapoliitikas.

„Mina viin teid vastu toredale tulevikule,“ oli keiser Wilhelm II troonile astudes rahvale ütelnud, ja seda lubadust hakati ka teostama.

Saksamaa oli endale asumaad saanud peamiselt üksikute äri-meeste ettevõttel, pooleldi juhtumisi. Kuigi sakslased ise väidavad, et nad olevat asumaadel teinud palju kultuuritööd, ei saa siiski lasta silmast, et nad olid võrdlemisi halvad kolonistid. Tõsi küll, väljarändamine Saksamaalt oli 1880.—1890. aastail suur, aga see väljarändamine ei suundunud kõigist avatlusist hoolimata kaugeleki niipalju Saksa asumaadesse Aafrikas või Vaikse ookeani saartele kui Põhja- ja Lõuna-Ameerikasse, tähendab mitte metsinimeste keskele, vaid sinna, kus Euroopa kultuur juba pinda oli võitnud. Loomulikult tekkis sakslastel mõte, et tuleks püüda vähemalt majanduslikult oma mõjupiirkonda saada selliseid maid, kus kultuur on juba tõusnud teatud kõrgusele, nii et ei tarvitsetaks enam asuda otse metsrahva keskele.

Kõige sobivamaks ses suhtes tundus esiotse olevat Türgi-maa. See riik oli seesmiselt jäänud nii nõrgaks, et teda õigusega nimetati „haigeks meheks“. Võrdlemisi üldine oli arvamine, et Türgi enam kaua ei püsi, ja seepärast tahtsid sakslased end saagi-

jagamisel seal juba eeskätt kindlustada või, kui Türgi riik edasi kestab, siis luua seal endile tugev majanduslik alus. Peale selle oleks Türgi sõjavägi, kelle ümberkorraldamisele asusid Saksa ohvitserid, võinud sakslastele sõja puhul olla tunduvaks abiks.

Kuna Suur-Saksa agitatsioon kõneles algul peamiselt vaid sellest, et Saksamaaga tuleksid ühendada Belgia, Holland, Taanimaa, Šveits ja Austria saksa rahvuse maa-alad, samuti ka Baltimaad, siis muutusid nüüd ühes sõjalaevastiku suurenemise ja Saksa sõjajõu kasvamisega nende nõudmised palju kaugemaleküündivamateks. Saksamaa pidi ulatuma Põhja- ja Läänemerelt üle Kesk-Euroopa ja Balkani kuni Punase ja Kaspia mereni ning India ookeanini. Siia lisaks pidid tulema asumaad kõigist maailmaosadest, mida tuli ära võtta selliselt nõrgalt ja väljasurevalt rahvalt, nagu seda on prantslased. Ka hollandlastelt, belglastelt ja portugallastelt tuli asumaid osaliselt ära võtta ja isegi ka „arengus seisma jäänud“ Inglismaalt. Selline Suur-Saksa kihutustöö oli palju võimsam kui sageli arvatakse. Sellega läksid kaasa rohkearvulised tõsised teadlased, poliitikamehed, ohvitserid ja ajakirjanikud.

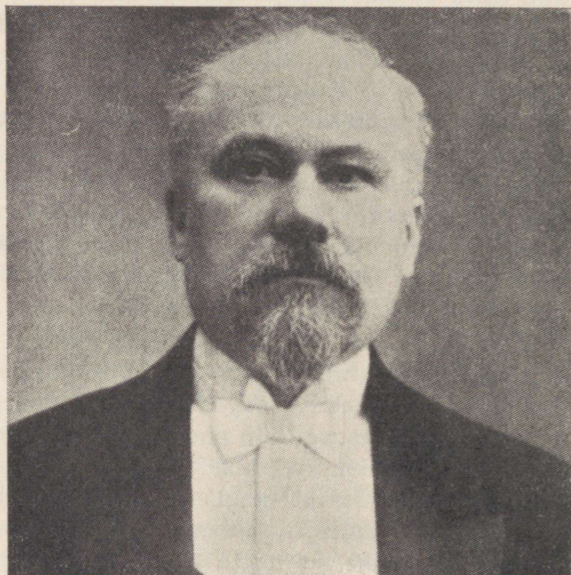
On arusaadav, et Saksa püüdlused muutsid teisi riike järjest rahutumaks, mitte ainult Prantsus- ja Venemaad, vaid ka Inglismaad. Kuni 1900. aastani oli Inglismaa enam hoidunud Saksamaa kui Vene ja Prantsuse liidu poole, sest inglastele ei meeldinud venelaste võimu laienemine lõuna ja ida suunas, mis oli ühtlasi ähvarduseks Indiale. Samuti nagu Suur-Saksa taotlejad unesid Saksa piiride laiendamisest, pidasid ka Vene maru-isamaalased iseendast mõistetavaks, et mitte ainult Konstantinoopol ei pea saama Vene omaks, vaid Vene võim peab kord ulatuma üle Kesk-Aasia ka Indiasse. Kuigi kumbki mõte ei olnud Saksas ega Venes veel ametlikult valitsuste omaks saanud, ei näinud valitsustel olevat kõige vähematki nende mõtete vastu, millede heaks kõikjal hoolega kihutustööd tehti.

Sellel seisukohalt ei olnud inglastel, niikaua kui sakslaste isu ei käinud kaugemate maade järele, midagi selle vastu, et Saksa sõjajõu kasvamine sundis venelasi suuremale jõupingutusele oma läänepiiril ja Austria-Ungari pidurdas venelaste edasitungi Balkanil.

Samal ajal oli Prantsusmaa inglastele alles tugevaimaks võistlejaks niihästi asumaade suhtes kui ka merel. Aga niipea, kui keiser Wilhelm II leiutas, et „Saksamaa tulevik on merel“, ja hakkas seda leiutist täiel määral teostama ning suunas ühtlasi oma mõju kasvamise Lähis-Itta, mis vähehaaval hakkas ähvardama Inglise ühendusteid Indiaga, muutus Inglise poliitika põhjalikult. Pärast Fašoda sündmust saavutas Inglismaa asumaade suhtes Prantsusmaaga täielise kokkuleppe. Prantsuse sõjalaevastik ei olnud nüüd enam Inglise sõjalaevastikule võistlejaks ja vastaseks,

vaid enam sõbraks — seda kinnitati hiljem vastava kokkuleppega. Huvide vastuolu Venemaaga jäi küll püsima, kuid pärast seda, kui Venemaa seisukord Vene-Jaapani sõja läbi oli tunduvalt nõrgestunud, ei olnud inglastel enam kahtlust, kumb on väiksem oht ja kumba tuleb valida.

Juba ammu olid mõned ringkonnad Venemaal juhtinud tähelepanu sellele, et slaavluse tulevikukava suundub edelasse üle

*Raymond Poincaré,
Prantsuse vabariigi president 1913.—1920. a.*

Balkani Aadria rannikule ja et see Suur-Slaavi püüdlus põrkab Balkanil ja Austria-Ungaris kokku Suur-Saksa püüdlustega. Varem ei olnud sellele mõttele osutatud kuigi suurt tähelepanu, kuid nüüd, millal Saksamaa hakkas Lähis-Idas järjest elavamalt tegelema, muuseas ehitama Bagdadi raudteed, sai ka Vene valitsevatele ringkondadele selgeks, kus varitseb tõsine hädaoht.

Kui krahv Witte pärast jaapanlaste ja venelaste vahel Portsmouthis 1905. aastal rahu tegemist koju tagasi tuli ja Vene valitsemisele soovitas Inglise ja ta liitlase Jaapani vastu sõlmida Vene-Saksa-Prantsuse lepingut, siis ei tahtnud keegi teda kuulatagi. Otse vastupidi, Prantsusmaa vaheltsobitusel lahendati Inglismaa ja Venemaa vahel mõningaid tüliküsimusi, jaotati näiteks mõju- piirkonnad Pärsias, ja Inglismaa asus Prantsusmaa ning Venemaa poolele.

Nii oli olukord sõja süttimiseks hästi ette valmistatud juba mitu aastat enne Maailmasõja

algust, puudus vaid sädede plahvatuse tekitamiseks. Bosnia ja Hertsegoviina annekteerimine Austria-Ungari poolt töötas sõja puhkemiseks anda vajaliku sädeme, kuid see ei olnud siiski veel küllalt hõõgav.

Austria-Ungari poliitika sihiks Balkanil oli kõigepealt püüda Balkani riike, eeskätt Serbiat, Vene mõjust võimalikult vabastada. Austria-Ungari lõunapoolses osas asus rohkesti serblasi,

Inglise kuningas Georg V (1910.—1936. a.)

seepärast oli tarvis hoida Serbiat oma mõju all, et takistada raja-tagust rahvuslikku kihutustööd. Kui 1885. aastal Serbia ja Bulgaaria vahel puhkes sõda, aitas Austria-Ungari Serbiat ja tänulikkusest muutus Serbia Austria-Ungari vastu õige kuulekaks. Vähehaaval hakkasid aga serblased püüdma Austria-Ungari mõju alt vabaneda. Kui Serbia ja Bulgaaria 1905. aastal sõlmisid tollilepingu, mis Austria-Ungarile loomulikult ei meeldinud, siis tekkis Austria-Ungari ja Serbia vahel tollisõda, mis ähvardas hävitada Serbia majanduselu. Serbial õnnestus siiski pääseda kitsikusest ja oma väliskaubandusele avada uusi teid, kuid vahetõttu Austria-Ungariga oli nüüd lõplikult rikutud.

Ka Serbias pesitses Suur-Serbia idee, kuid seni oli see toetust leidnud ainult marurahvuslaste hulgas. Nüüd muutus aga seisukord põhjalikult ja mainitud idee sai omaseks kogu rahvale. Et vabaneda Austria-Ungari majanduslikust survest, mis loomulikult mõjutas ka Serbia poliitikat, peeti hädavajalikuks välja pääseda

mererannikule. Samuti loomulikuks peeti, et Austria-Ungari maad, mis asustatud serblastega, tulid ühendada Serbiaga. Ilmus isegi romaane, kus kirjeldati Serbiast sellise uue riigi — Jugoslaavia — tekkimist, millega ühendati kõik serblastega asustatud maad. Suur-Serbia kihutustöö pääses nüüd valla täies hoos. Austria-Ungari vastas surveabinõudega sellele liikumisele, mille väljakutsumises oli tal endal küllalt süüd. Nii anti 1907. aastal Kroatia riigipäeva 53 liiget kohtu alla riigi äraandmise pärast Serbia kasuks, kuid protsessil selgus, et oli tegemist vaid provokatsiooniga. Samuti oli lugu ka teise samasuguse protsessiga 1909. aastal. Siingi paljastati provokatsioon, Austria-Ungari palgaline provokaator langes serblaste kätte ja mõisteti pikemaks ajaks vangi. Kõik sedalaadi sündmused õhutasid sädet, kuid ta ei olnud siiski veel küllalt elav, et tekitada plahvatust.

Kui 1908. aastal noortüürklased Türgimaal võimu enda kätte võtsid, astus Austria-Ungari valitsus, muidugi Saksa valitsuse heakskiitmisel, sammu, mis viis plahvatusesse õige lähedale. Viini valitsus kartis, et türklased nõuavad ka Bosnia ja Hertsegoviinast asemikkude saatmist uude parlamenti, sest ametlikult kuulusid need maad ju alles Türgile, kuigi olid juba 1878. aastast saadik Austria-Ungari okupatsiooni-valduses. Austria valitsus, tegelikult küll troonipärija ertshertsog Franz Ferdinand ja välisminister krahv Lexa von Aerenthal, mõistis, et Bosnia ja Hertsegoviina võivad nüüd tekitada raske rahvusvahelise küsimuse, kui mitte kohe ette ei võeta otsustavat sammu. Seepärast otsustati Bosnia ja Hertsegoviina tunnistada Austria-Ungariga lõplikult liitunuks, mis ka sündis 5. oktoobril 1908. aastal.

See sündmus tekitas Konstantinoopolis, Serbias, Bosnias ja Hertsegoviinas, osalt ka Venemaal suurt rahutust. Eriti terav pahameel tõusis Serbias, sest serblased olid lootnud, et need maad lähevad lõpuks jälle Türgi kätte tagasi, ja siis leiavad serblased juba teid, kuidas türklastega kokku leppida. Nüüd aga oli muidugi kadunud igasugune lootus neid serblastega asustatud maid rahulikult teel Serbia külge liita.

Mis puutub Venemaasse, siis tema ei pidanud end mitte üksi kõigi slaavlaste huvide kaitsjaks, vaid teadis ka väga hästi, et Austria-Ungari — seoses sellega ka Saksamaa — kõvenemine raskendab ta juurdepääsu väinade kaudu Vahemerele.

Türklastega sai Austria-Ungari kergesti hakkama, kuna need rahuldusid rahalise tasuga. Palju halvem oli lugu Serbiaga ja venelastega, sest viimased tahtsid serblasi aidata ja sõja süttimist Austria-Ungari ning Venemaa vahel peeti juba päris võimalikuks. Siis aga astus Saksamaa järsult vahele, ja venelased, ühes nendega ka serblased, olid sunnitud seekord järele andma. Veel ei olnud säde küllalt tugev, et tekitada plahvatust. See pidi veel kasvama.

Küll oli Venemaa 1907. aasta sügisel sõlminud Inglismaaga lepingu, mis oli selgitanud kõik nendevahelised tüliküsimused Aasias ja kindlaks määranud ühise esinemise Pärsias ning Balkanil. Samuti olid venelased ning jaapanlased inglaste vaheltsobitusel 1907. aasta suvel kõigis veel lahtistes küsimustes kokku leppinud ja ka prantslased ning jaapanlased olid sõlminud mõningaid kokkuleppeid.

Kui kuningas Edward VII 1908. aasta suvel Tallinnas käis, siis täiendasid Vene ja Inglise valitsused omavahelist kokkulepet ka Balkani suhtes.

Kuigi Venemaa niiviisi oli mitmeti kindlustatud, ei usaldanud ta pärast seda, kui Saksamaa oli talle liiga suure serbia-sõpruse pärast näidanud mitte-sõbralikku nägu, Austria-Ungariga sõdima hakata. Jaapani-sõja jäljed andsid end alles küllalt tunda.

Samuti oli kahtlane ka seesmine rahu. Revolutsioon oli küll maha surutud ja lakkamatult voolas Peterburisse truualamluse telegramme, kuid rahu oli vaid näiline. Kuigi Vene riigiduuma tegevuspiirid olid õige kitsad, ei puudunud seal ometi ka vastarinnal sõnaõigus, mida valitsuse tegevuse arvustamiseks kasutati õige ohtrasti. Ka ajakirjandus nautis suhteliselt suurt vabadust, nii et valitsus võis küllaltki hästi jälgida seltskonna tõelist meeleolu.

Muidugi võidi loota, et sõja puhul üldine isamaalsus kõik kuristikud kinni katab ja lahkeliid kaotab, nagu Maailmasõja puhkemise algul sündiski, kuid mitte väga kauaks, sest riigis, kus puuduvad kodaniku-vabadused, võib alati karta, et valitsus tõsiste raskuste hetkedel üksinda jääb.

Suurimaks põhjuseks, mis Venemaad takistas Austria-Ungarile sõda kuulutamast, oli ta sõjaväe nõrkus ja ettevalmistamatus ning osalt ka riigi nõrk majanduslik seisukord.

Jaapani-sõda oli sõjaväes paljastanud rohkesti puudusi, neid taheti Prantsuse laenude abil enne osaltki parandada, kui julgeti hakata keskriikidega tõsisemalt kõnelema. Sellelt seisukohalt tuli ka Maailmasõda venelastele liiga varajasena. Kui Maailmasõda puhkes, ei olnud Venemaa oma sõjaliste ettevalmistustega kaugeltki veel lõpule jõudnud. Vajalikult valmis saada arvati alles 1917. aastal.

Venemaa ei olnud ka Saksamaaga heade suhete sõlmimise vastu, niipalju kui ta huvid seda lubasid. Valitsuste seisukohalt olid sellised suhted isegi loomulikud, sest mõlemad riigid olid isevalitsuslikud, vanameelse olluse suure mõjuga, ja mõlemate riikide valitsejad suured sõbrad — „Niky“ ja „Willy“ — mis küll ei takistanud „Wilyt“ vahel, kui tal jälle kord „vaim peale tuli“, räuskamast, et ta venelasi nii kaua peksab, kuni nendel särk pükstesse

läheb. Vene keisrinna saksa soost põlvnemise tõttu ei puudunud ka keisrikojas teatud saksa-sõbralikkus, mida sageli toetasid küllalt suurearvulised saksa soost riigimehed. Aga mõlemate maade huvid ristlesid Balkanil ja sügavam sõprus nende vahel oli seepärast võimata. Vene parempoolsed ringkonnad seletasid lausa, et Austria-Ungari tuleb võimalikult ruttu hävitada ja ka pahempoolsetel ei olnud selle vastu midagi.

Siiski saavutasid Vene ja Saksa valitsused 1909. a. suvel Koivistos ja järgmise aasta sügisel Potsdamis keisrite kohtumisel mõningaid kokkuleppeid oma poliitiliste ja majanduslike huvide suhtes Lähis-Idas, nimelt Türgi Väike-Aasias ja Pärsias. Ka keisrite hilisemat kohtumist Paldiskis 1912. aastal kasutati Vene ja Saksa ühise poliitilise tegevuse kokkuleppe saavutamiseks.

Prantsuse pahempoolsed ringkonnad suhtusid lepingule tagurlise Venemaaga õige külmalt, millest Saksa poliitikajuhid arvasid, et Vene ja Prantsuse liit ei või seemiselt olla kuigi tugev. Kui aga sakslased 1911. aasta Maroko sündmuste puhul tegid oma „pantrihüppe“, siis selgus neile varsti, et kõik suurriigid, kaasa arvatud ka Vene, sakslaste püüdluste vastu kindlasti ühte hoiavad. Ja Saksamaa pidi järele andma. Ka seekord seisis sõda väga lähedal, aga veel ei olnud säde küllalt tugev, et tekitada plahvatust.

Kuid Saksamaa sai siiski „tasu“ selle eest, et ta lõplikult nõustus Marokos Prantsuse ülevõimu tunnistama. Prantsusmaa andis talle hea lahmaka maad oma Kongost.

Juba kaks korda olid Saksamaa ja Austria-Ungari sõja alustamise ähvardusega saanud oma tahtmise, kuid teised suurriigid ei unustanud seda ja oli tõsiselt karta, et kui veel juhtub sedalaadi kokkupõrkeid, siis muutub auga taganemine väga raskeks. Seepärast hakkas isegi Inglismaa suurema hoolega sõjaks valmistuma, Prantsus- ja Venemaast kõnelemata. Säde kasvas ja plahvatus ei võinud enam kaugel olla. Saksamaa pidas Balkanil oma sõpradeks Türgimaad, Bulgaariat ja Rumeeniat, kuna kõigil neil riikidel olid halvad suhted Venemaaga; Türgil ja Bulgaarial aga ka Serbiaga. Saksamaa arvestas, et tarvilikul korral saab siit poolteist miljonit sõdurit Venemaa ja Serbia vastu.

Kuid „pantrihüpe“ tõi Saksamaale endale siiski küllalt halbu tagajärgi.

Prantsusmaa püüdis end Saksamaa vastu võimalikult mitmekülgelt kindlustada. Ta oli sobitanud sõprust Itaaliaga ja tunnistanud Itaalia huvisid Põhja-Aafrika idapoolses osas, millega oli ühinenud ka Inglismaa. Vaevalt oli sõjahädaoht pärast „pantrihüpet“ vaibunud, kui Itaalia hirmust, et ta liitlane Saksamaa võiks nüüd silma heita Tripolitaaniale, tungis kallale Saksa sõbrale Türgimaale ja kiskus temalt Tripolitaania ära. On arusaadav,

et see nõrgestas veelgi kolmikliitu, mis seesmiselt — Itaalia poolt — muidugi ei olnud kuigi tugev.

Kuid asi ei lõppenud sellega. Serbia, Bulgaaria ja Kreeka olid viimaks 1912. aasta kevadel saanud jagu oma vastastikusest kadedusest ja ühinenud sõjas Itaaliaga nõrgestunud Türgi maa vastu, et teda Euroopast välja ajada.

Saksa keiser Wilhelm II ja Vene keiser Nikolai II oma saatkondadega kohtumisel Paldiskis 1912. a.

Algul lootsid sakslased, et türklastel õnnestub vastastest jagu saada. Kuna seda aga ei sündinud, siis loodeti veel, et saksa-sõbralik Bulgaaria saab saagi jagamisel suurima osa, sest tema kandis sõjas türklastega kõige raskemat koormat. Nii oleks Bulgaaria muutunud tugevaimaks Balkani riigiks. Kuid ka seegi lootus luhetus, sest saagi jagamisel läksid sõdijad riigid omavahel tülli ja kui siis ka Rumeenia tuli oma osa saama, jäi saksa-sõbralik Bulgaaria täitsa vaeslapse ossa, kuna teised, ka Austria-Ungarile vaenlik Serbia, said rohkesti jõudu juurde.

Niisiis oli Saksamaa Balkani-poliitika saanud raske hoobi ja Venemaa seekord kõvasti võitnud.

Kuid sakslased ei loobunud oma kavatsusist ega taganenud Balkanil Venemaa ees.

Kui 1913. aasta kevadel Saksa riigipäeval ettepanek tehti sõjaväge tunduvalt suurendada, siis andis riigikantsler von Bethmann-Hollweg teada, et sõjaväe suurendamine on tarvilik

nende sõjavägede asemele, mida seni Vene ja Serbia vastu loodeti saada Rumeenialt, Bulgaarialt ja Türgimaalt. Sellest võis selgesti järeldada, et Saksamaa ei mõtle Balkanil Venemaale järele anda, vaid tahab seal oma poliitikat jätkata ning kagu suunas edasi tungida. Ka iseseisev Austria-Ungari ei olnud talle kaugeltki nii suureks takistuseks kui Vene mõju all seisvad slaavi riigid. Austria-Ungari oli ikkagi väliselt saksa riik, kuigi sakslased olid siin suures vähemuses. Kõige kardetavam oli esiotsa Serbia, sest pärast võitlusi viimastes sõdades oli tunduvalt kasvanud mitte üksi tema aineeline, vaid ka kõlbeline jõud. Kõigi serblaste Suur-Serbia riigiks koondamiseks oli käimas kõva kihutustöö ja sellest kasvas viimaks Jugoslaavia riigi loomise mõte. Sellesse riiki oleks tulnud koondada mitte üksi serblased, vaid ka kõik teised Austria-Ungari lõunaosas elutsevad slaavlased. Kihutustööks ei valitud alati vahendeid ja viimaks langes säde maailmasõja süttimiseks.

Säde langes.

28. juunil 1914. aastal sõitis Austria-Ungari troonipärija erts-hertsog Franz Ferdinand ühes oma naise Hohenberg'i hertsoginna Sophiega Bosnia pealinna Sarajevosse, et sõjavägede kindral-inspektorina seal Bosnia sõjaväge üle vaadata. Umbes kell 10 lähenes auto, milles istusid ertshertsog Franz Ferdinand ja ta naine, raekojale. Kui auto pöördus Drina jõe äärsele peatänavale, käis äkki raksatus. Rahva hulgast visati pomm, kuid troonipärija lükkas ta külmavereliselt kõrvale. Pomm lõhkes auto taga ja paar inimest sai haavata. Ärritunult sammus troonipärija linnavalitsuse saali, kus teda ootasid linna-amet ja volikogu. „Siin võetakse siis külalisi vastu pommidega!“ hüüdis ta vihaselt. Ilmselt kannatamatult kuulas ta pürgermeistri pikka pidukõnet, lausus nõrdimusest väriseva häälega oma vastuse ja lahkus varsti raekojast. Asjata palusid teda kõrged ametnikud ja kindralid mitte enam edasi sõita. Troonipärija lõi kannatamatult käega ja juba istuski ta jälle autosse. Kahele aadlikule, kes kummalgi pool auto astmelaudadele hüppasid, et troonipärijat ja ta naist oma kehadega kaitsta, hüüdis ta: „Jätke ometi see rumalus!“ Rahvahulk karjus „Zivio!“ („Elagu!“) ja troonipärija ja ta naine tänasid kahvatu naerutusega.

Esimene auto, milles istusid pürgermeister ja üks minister, pöördus vale kohas kõrvaltänavale. Järgmised autod peatusid, et oodata esimese auto tagasipöördumist. Ertshertsog Franz Ferdinandi auto jäi seejuures seisma umbes 10 sammu kaugusele Gavriilo Princi p'ist, kes kõhklematult tõmbas revolvri. Ruttu kõlasid teineteise järel kaks pauku. Politseinikud tormasid laskja kallale, kuid — hilja! Seltskond kihutas tagasi raekoja poole. Hert-

soginna suri juba teel sinna ja troonipärija ertshertsog Franz Ferdinand kohe päralejõudmisel.

Oli heidetud säde, mis süütas põlema Maailmasõja. Küll ei olnud see gi säde iseendast nii suur, et ta oleks suutnud igal juhtumil tekitada plahvatuse, kuid Euroopa poliitiline õhkkond oli lõhkeollust liiga täis.

Harva leidub inimesi, kelle elu on olnud nii täidetud muredega, nagu Austria elatanud keisril Franz Joseph'il. Kõnelemata poliitilistest kaotustest, mis kitsendasid ta riigi piire, sai ta

Ertshertsog Franz Ferdinand väljub Sarajevo raekojast 28. juunil 1914. a.

rohkesti tunda ka isiklikke õnnetusi. Franz Josephi ainuke poeg Rudolph suri salapärasel olukorras noore, kolmekümneaastase mehena. Vend Maximilian, Mehhiko keiser, lasti maha, kuna selle naine jäi vaimuhaigeks. Franz Josephi naise Elisabethi tappis itaalia anarhist. Naise onupoeg, Baieri vaimuhaige kuningas Ludwig uppus koos oma arstiga. Teine onupoeg Otto elas kaua vaimuhaigena. Üks ertshertsog läks kaduma merel, üks ertshertsoginna langes iharusmüklasse. Kaks Habsburgi loobusid ertshertsoglikust aust. Keiser Franz Joseph ise oli 84 aastat vana ja valitsenud juba 66 aastat, kui kõlasid Sarajevos paugud.

Vahekord vana keisri ja ta vennapoja, troonipärija Franz Ferdinand Karl Ludwig Joseph Maria vahel ei olnud kõige parem. Viimasel puudus, nagu ta isal Karl Ludwigilgi, Franz Josephi rõõmus meel ja hoogsus. Ta oli sünge, vaga katoliiklane, ilma armastusväärseta, noorpõlves haiglane ja tiisikusele kalduv, millest ta aga sai jagu ihu kui ka vaimu karastamise teel.

Eriti raskeks hoobiks vanale keisrile oli troonipärija Franz Ferdinandi abielu, sest ta ei abiellunud seisusekohaselt, vaid tšehhi soost napaka diplomaadi krahv Chotek'i tütre Sophie Maria Josephine Albinaga, kes oli ertshertsog Friedrichi naise Isabella õuedaamiks.

Ertshertsog Franz Ferdinand oma perekonnaga.

Mitte ainult see, et Boguslav Chotek oli küllalt iseäralik — ta suri vaimuhaigena — ja teda peeti diplomaatlikus teenistuses ainult seetõttu, et ta oli olnud keiser Franz Josephi mänguseltsiline, kuid siiski kohtadel, „kus ta ei võinud kahju teha“, vaid veel pahem oli asjaolu, et troonipärija Franz Ferdinandi abielu krahvinna Chotekiga võidi pidada ainult morganaatiliseks (mitte-seisusekohaseks) ja troonipärija Franz Ferdinandi naine ei võinud saada keisrinnaks. Talle anti vaid Hohenbergi hertsoginna tiitel,

sest oli täiesti võimata, et daami, keda alles eile käsutati nagu õuedaami-teenijat, oleks täna nimetatud keiserlikuks majasteediks.

Sünge puritaanlik Franz Ferdinand, kelle juuresolekul ei tohtud pisutki kergemeelset nalja teha, kees võib-olla vihast, et tema naine Sophie pidi jääma lihtsaks hertsoginnaks. Võib-olla oli tal siin oma mõte, mis osalt teostus Sarajevo-sõidus ja mis võis osalt olla üheks katastroofi põhjuseks.

Viini leht *Neue Freie Presse* kirjutas: „Ertshertsog langes mõrvarite kätte seepärast, et ta sõitis Sarajevosse mitte sõjaväe kindral-inspektorina, vaid troonipärijana. Reis manöövritele pidi lõppema austusavalduse-sõiduga, mida algul ei olnud ette nähtud ja mis tegi ametivõimud nii segaseks, et võis kujuneda pommipildujate puiestee.“

Bosnia maaülem feldzeugmeister Oskar Potiorek ütles, et troonipärija lasknud oma lõpliku reisikava valmistada oma inimestel Viinis, ilma et ta oleks rahaministeeriumiga kokku leppinud. Ametlikult pidi see kandma ainult sõjaväelist laadi, seepärast ei teadnud rahaminister von Bilinski, kellele allus Bosnia tsiviilvalitsus, reisikava muutmisest mitte midagi.

Troonipärija ja ta naine olid küll juba varem käinud Sarajevos, misjuures viimane oli nii ettevaatamatu olnud, et oli külastanud katoliku kloostrid, kirikuid ja koole, kreeka-katoliku omad aga jätnud tähele panemata. Kuid nende külaskäik Sarajevosse ei olnud varem kunagi kandnud nii pidulikku ilmet kui nüüd.

Pealegi juhtus ta seekord õnnetul ajal, Püha Vitus'e päeval, mis on kõigile serblastele suurimaks leinapäevaks, kuna serblased sel päeval Kossovo väljal türklastelt raskesti lüüa said ja oma iseisvuse kauaks ajaks kaotasid. Just selle päeva oli troonipärija Franz Ferdinand valinud oma pidulikuks sissesõiduks ja sellega teinud serblaste meeled eriti kibedaks.

Ertshertsog Franz Ferdinandi ei armastatud eriti kuskil, serblaste maades aga vihati teda peale selle ka poliitilistel põhjustel. Kuigi ta ei olnud andekas, ei puudunud tal siiski energia ja kaugeleägelikkuski. Igatahes pani keiser Wilhelm II nähtavasti õige suuri lootusi ertshertsog Franz Ferdinandile, kellega ta hak-

*Bosnia maaülem feldzeugmeister
Oskar Potiorek.*

kas järjest enam ühiselt ajama välispoliitikat, sest vana keiser Franz Joseph oli valitsuse asjadest juba ammu tugevasti tagasi tõmbunud.

Peale muu väidetakse, et ertshertsog Franz Ferdinandil olnud mõte muuta kaksikmonarhia Austria-Ungari kolmikmonarhiaks: Austria-Ungari-Slaavi riigiks, misjuures slaavlased oleksid olnud austerlaste (sakslaste) ja ungarlastega üheõiguslikud ja üheväärsed. Kui see kava oleks teostunud, siis oleks ta Suur-Serbia kihutustööd igatahes tublisti nõrgestanud ja takistanud. Kui Austria slaavlased oleksid saanud oma iseseisva riikliku korralduse, nagu oli ungarlastel, siis ei oleks Suur-Serbia kihutustöö nendele enam mõjunud nii külgetõmbavalt. Kahtlemata oli ertshertsog Franz Ferdinand Serbia rahvuslastele hädaohlikuks vastaseks.

Arvatakse, et ertshertsog Franz Ferdinand, sõites troonipärijana Sarajeosse, tahtis oma morganaatilist naist ühes endaga sihilikult lasta osa saada auavaldusist, mis talle õieti ei kuulunud. On tõenäoline, et ertshertsog Franz Ferdinand oli valmis võitlema selle naise ja oma laste seisukoha eest, hoolimata, et ta oli pühalikult töotanud, et ta abielu Sophie Chotekiga jääb igavesti morganaatiliseks ja et ta lastel sellest abielust ei ole õigusi, mis kuuluksid nendele sel puhul, kui nad oleksid sündinud seisusekohasest abielust.

Kuid on ka teissuguseid arvamisi. Väidetakse, et ertshertsog Franz Ferdinand olevat saanud hoiatusi ja viimaks ta ei olevatki tahtnud sõita, kuid Bosnia maaülem Potiorek olevat soovitanud ometi sõita, kuna muidu Serbia marurahvuslased oleksid vast hakanud arvama, et kardetakse neid.

Eriti umbusklikult olevat troonipärija sõidule Sarajeosse suhtunud oberhofmeister krahv Karl Rumerskirch, kes tungivalt palunud ertshertsog Franz Ferdinandi sõit Bosniasse ära jätta. Kui tema palve aga tagajärge ei andnud, siis pöördunud krahv Rumerskirch keisri enda poole, kuid keiser vastanud ükskõikselt, et tema ei olevat käskinud seda reisi ette võtta, seepärast ei saavat tema ka seda ära keelata. Ertshertsog olevat ju täisealine. Kui aga tagasi toodi laibad, siis ütelnud keiser nuuksudes: „Ja kui ma mõtlen, et mina oleksin võinud seda takistada!“

Mõlemad, niihästi pommiviskaja Gabrinovitš kui ka laskja Princip olid Austria-Ungari serblased. Nagu paljud noored bosniakid, olid ka nemad viibinud mõne aja Belgradis.

„Meie politsei oleks neid valvanud,“ ütles Serbia peaminister Pašić, „kui nendele oleks iialgi kui kahtlastele isikutele osutatud. Kui meie tahtsime Gabrinovitšit välja saata, tõi ta meile oma kodukoha valitsuselt nii hea tunnistuse, et meie ta rahule jätsime.“

Bosnia serblaste silmis kehastas ertshertsog Franz Ferdinand võõra vallutaja karmi võimu. Noorsugu on harilikult kõige tulisem

vabaduse armastaja ja rõhumise vihkaja. Gavriilo Princip oli alles poisike, koolipoiss, aga äge türannide vihkaja. Ja Austria-Ungari troonipärija oli tema silmis türann, hoolimata oma poliitilisest vabameelsusest.

„On vabad hütid, kaitstud sinu eest, ei enam maale või sa kahju teha.“ Seda Telli ütlust on tuhanded noored kõigis maades, kus valitseb rahvuslik või poliitiline rõhumine, vaimustuses korranud ja teinud selle oma juhtmõtteks. Rohke on nende valitsejate ja riigimeeste arv, kes viimase poolesaja aasta jooksul on langenud vägivalda ohvriks või kelle elu kallale on kiputud. Nii langesid Vene keiser Aleksander II, Austria keisrinna Elisabeth, Itaalia kuningas Umberto, Kreeka kuningas Georgios, Serbia kuningas Aleksander, Põhja-Ameerika Ühendriikide president Mac Kinley, Prantsuse president Carnot, mitu Vene suurvürsti ja ministrit, Jugoslaavia kuningas Aleksander.

Kui otstarbekad need atentaadid on olnud ja kui paljud nad on andnud soovitud tulemusi, on iseküsimus.

Mis puutub serblastesse, siis muutis Maaailmasõda nad tõesti üheks rahvaks, aga võib-olla oleks sama tulemus aja kestes saavutatud palju vähemate ohvritega.

Kuid kas on õigus süüdistada serbia rahvast ja teda vastutusele võtta Gabrinovitši ja Principi tegude eest?

Igatahes algul ei arvanud keiser Franz Joseph Serbiat selles süüdi olevat, sest oma käskkirjas seletas ta, et kaksikmõrva algust tulevat otsida „väikese salga eksiteele viidute meeletuses“. Kuid hiljem muutus Austria-Ungari valitsuse seisukoht ja tekkis olukord, kus käidi juhtmõtte järgi: „Kui vürstid sõda tahavad, siis algavad nad seda ja lasevad siis mõnd virka õigusteadlast tõendada, et õigus on nende pool“, nagu irooniliselt tähendas „Preisi Frits“.

Ertshertsog Franz Ferdinandi ja ta naise tapmise korraldajateks peetakse Serbia salaseltsi „Ühendus või surm ehk Must käsi“, mis oli asutatud pärast Bosnia ja Hertsegoviina annekteerimist Austria-Ungari poolt.

Selle salaseltsi juhatajaks peetakse Serbia peastaabi teadeteosakonna ülemat kolonel Dragutin Dimitrievitš'i. Ta olevat kuulunud ka salaühingusse, mis 1903. aastal korraldas Serbia kuninga Aleksander Obrenovitši ja ta naise Draga Mašini tapmise.

„Musta käe“ esialgseks ülesandeks olnud terroristlike tegude ja kihutustöö kaudu Austria-Ungari käes olevates slaavi maades rahutusi tekitada ja revolutsiooni õhutada, et sellega nende maade ühendamiseks Serbiaga ja Suur-Serbia loomiseks pinda valmistada.

„Must käsi“ püüdis, niipalju kui see tal võimalik oli, mõjutada ka Serbia valitsust, et ta ajaks agaramat välispoliitikat. Arva-

takse, et Serbia energiline osavõtt Balkani-sõjast 1912.—1913. a. oli suuremalt osalt „Musta käe“ teene.

Kuna see sõda lõppes Serbiale väga õnnelikult ja ta maa-alad suurenesid tunduvalt, siis said Serbia rahvuslased oma tegevuses uut hoogu ja olid veendunud, et kõigi serblaste ühendamine Suur-Serbiaks on teostatav, ja aeg, millal see sünnib, ei seisa enam mägede taga. Tarvis oli vaid veel suurema innuga edasi töötada ja rahvast valgustada. Maailmasõja süttides arvati „Mustal käel“ olevat umbes 100 tuhat liiget, mis väikeses riigis asuva salaseltsi kohta on igatahes väga suur arv. Iga liige andis vande pidada täielist saladust ja jääda liikmeks kogu eluajaks. Seltsi juhatusel oli õigus määrata surmanuhtlusi ja neid ka täide viia. Bosnias oli „Mustal käel“ oma haruselts „Noor-Bosnia“ nime all, mille liikmeskonda peamiselt kuulus üliõpilasi, kooliõpilasi ja ka Austria-Ungari sõjaväe ohvitseri.

Kui oli otsustatud tappa ertshertsog Franz Ferdinand, siis valiti selle täideviimiseks neli innukamat „Noor-Bosnia“ liiget. Revolvrid ja pommid olivat neile muretsenud kolonel Dimitrievitš ja veel üks teine Serbia ohvitser. Arvatakse ka, et neile õpetati kuskil Belgradi läheduses laskmist ja pommiheitmist. Igatahes laskis Princip õige osavasti. Muide, tulistamine toimus küll väga lähedalt.

Terroristid olivat Belgradist ära sõitnud maikuu lõpul. Üks Serbia piirivalve kapten andnud neile valepassid, milledega nad pääsenud üle piiri.

Serbia valitsus oli asjast siiski omajagu teada saanud, sest samal päeval andis ta käsu meeste piiril kinnipidamiseks, kuid käsk saabus piirile liiga hilja. Ometi näib küllalt kindel olevat, et Serbia valitsusvõimud ei teadnud „Musta käe“ poolt korraldatavast tapmiskatses midagi. Serbia saadik Viinis oli küll Austria-Ungari võimudele tähendanud, et mõni Serbia marurahvuslane võiks Bosnia manöövritel troonipärija Franz Ferdinandi tulistada, sest Serbia valitsusel ei olnud rahva meeoleolu, samuti ka „Musta käe“ kihutustöö tundmata. Hoiatusest teatati ertshertsog Franz Ferdinandile, kuid ta jäi siiski oma reisikava juurde.

Ei olnud mingit kahtlust, et Austria-Ungaris asuvad serblased tegid oma valitsuse vastu ja Suur-Serbia loomise heaks ägedat kihutustööd ja see kihutustöö leidis Serbia marurahvuslaste keskel võimsat poolehoidu ja toetust. Kuid Serbia valitsus seisis asjast igatahes eemal. Kas tal oli ülevaadet Austria-Ungari vastasest kihutustööst, on teadmata, kuid kindlasti seisis ta igasuguse terrori vastu, teades väga hästi, et sellel võivad Serbia enese suhtes olla väga rasked tagajärjed. Seepärast ei olnud Austria-Ungari troonipärija tapmine iseendast küllal daseks

põhjuseks, et Serbiale sõda kuulutada. Kui seda aga siiski tehti, siis olid siin mängus võimsamad tegurid.

Ertshertsog Franz Ferdinand ei võinud hoobelda rahva laialiste ringkondade poolehoiuga. Temale ei olnud võõrad imperialistlikud püüded, mis lähendasid teda Saksa keisrile Wilhelm II-le, kuid ühtlasi ähvardasid tuua kokkupõrget Venemaaga. Imperialism eeldab harilikult tugevat sõjaväge — kuigi tugev sõjavägi ei tarvitse alati tähendada imperialistlikke taotlusi. Austria-Ungari

Ertshertsog Karl Franz.

Ertshertsoginna Zita.

laialistele ringkondadele, kes vaid soovisid seesmist kui ka välist rahu seoses majanduslike ja ühiskondlike parandustega, ei meeldinud ertshertsog Franz Ferdinandi sõjaväepoliitika, mis nõudis riigilt palju kulusid ja tekitas naabrites rahutusi.

Muuseas väidetakse, et ertshertsog Franz Ferdinand kuulunud ka nende hulka, kes pooldasid ärahoide-sõda Serbia vastu ja nõudsid, et Serbia tuleks täieliselt purustada enne, kui ta muutub Austria-Ungarile tõsiselt hädaohtlikuks. Eriti palju nurinat tekitas seltskonnas Austria-Ungari valitsuse Balkani-poliitika, mille tulemuseks oli vaid Albaania riigi loomine — pahameeleks liitlasele Itaaliale — ja määratupalju kulusid.

Aga kui ertshertsog Franz Ferdinand kadus, siis mõisteti üldiselt, et ta oli siiski olnud kuigi mitte eriti andekas, siis ometi tugev isik. Tegelikult oli ta riigi juhtimisest osa võtnud juba küllalt suurel määral, sest vana keiser Franz Joseph jäi valitsuse töödest järjest eemale. Uus troonipärija Karl Franz oli seni riigi

asjadest seisnud täiesti eemal ja temast ei olnud vähemalt esiotsa loota mingit abi sellel erakordselt raskel ja tõsisel ajal.

Nähtavasti puudus Austria-Ungaril sellel saatuslikul silmapilgul kaine ja kaugelenägelik poliitiline juht. Ilmselt lasksid Austria-Ungari riigimehed end haarata üleliigsest hirmust, nagu muutuks Suur-Serbia liikumine juba lähemal ajal kaksikmonarhiale eluhädaohtlikuks ja seepärast on targem teha asjale ruttu lõpp ning murda Serbia võim. On kindel, et Austria-Ungari valitsus, enne kui ta otsustava sammu astus, Saksa valitsusega põhjalikult läbi rääkis. Kui sakslased ütlevad, et nemad olevat teinud kõik, mis nad vähegi suutsid, et sõda vältida, siis on see väide ka õige, kuid ainult ses mõttes, et nad tahtsid vältida Euroopa- ehk õigemini Maailmasõda. Sakslased nõudsid, et jäägu kõik Euroopa riigid, ka Venemaa, rahulikult pealtvaatajaiks, kui Austria-Ungari Serbia mahatallab.

Loodeti, et Saksamaa kindel surve sunnib Venemaad samuti nagu 1909. aastal jätma Serbia Austria-Ungari suhtes omaenda hooleks. Loodeti ka, et kui kaksikmonarhia kindlustab Serbiale piiride puutumatus, siis ei hakka teised Euroopa riigid end vahele segama ja konflikti lahendamine jääb vaid Austria-Ungari ja Serbia omavaheliseks asjaks. Kui Serbia sõjaline võim on murtud, siis paraneb tunduvalt ka Austria-Ungari seisukord Balkanil, sest Türgimaa hoiab vaos Kreekat, ja Rumeeniat sunnivad rahul püsima Bulgaaria ning Austria-Ungari ise.

Kuid olukord oli vahepeal põhjalikult muutunud, sest Venemaa ei olnud enam nii nõrk nagu 1909. aastal, ta liitlane Prantsusmaa oli sõjaliselt tunduvalt tugevnenud ja ka Inglismaa sõjajõud oli kasvanud. Samuti oli kasvanud ka liitriikide rahutus ja umbusk Saksamaa püüdluste suhtes.

Seisukorda põhjalikult kaalunud, esitas Austria-Ungari valitsus ligi kuu aega pärast troonipärija Franz Ferdinandi surma, 23. juulil 1914. aastal, Serbia valitsusele ultimaatum, mis kõiki üllatas mitte üksi oma järsu tooni poolest, vaid ka selle poolest, et sellele vastamiseks jäeti aega ainult kaks korda kakskümmend neli tundi ja nõuti ultimaatum täielist vastuvõttu ilma igasuguste arutluste ja vaidlusteta.

Allpool on toodud Austria-Ungari ultimaatum ja Serbia vastus sellele, mille Serbia peaminister Pašić nõutud ajal 25. juulil kella 6-ks õhtupoolel Austria-Ungari saadikule Belgradis parun von Giesel'ile üle andis. Kaksikmonarhia saadik seletas, et Serbia vastus ei ole rahuldav ja Austria-Ungari ning Serbia diplomaatlikud suhted on lõpetatud. Kolm päeva hiljem, 28. juulil anti Serbia valitsusele üle ka ametlik sõjakuulutus.

Parun von Gieselile on hiljem mõnelt poolt ette heidetud, et

ta ei oleks tohtinud diplomaatlikke suhteid kohe katkestada ja oleks pidanud läbirääkimiste jätkamiseks võimaluse jätma. Kuid kahtlemata talitas Austria-Ungari saadik oma valitsuse käsu järgi, sest kaksikmonarhia valitsus tahtis, nagu näha ta ultimaatumist, sõda igal tingimusel. Ultimaatum oli koostatud selliselt, et ükski iseseisev riik ei võinud seda vastu võtta. Selle vastu on Serbia vastus, kus minnakse järeleandmises viimse piirini, ilma laskmata seejuures riigi väarikust alandada, otse diplomaatlik meistriteos.

Austria-Ungari ultimaatum tekst on järgmine:

Viin.

Palume Teie ekstsellentsi järgnev noot neljapäeval, 23. juulil, pealelõunal, Kuninglikule valitsusele üle anda:

31. märtsil 1909. aastal on Kuninglik Serbia saadik Viini õue juures oma valitsuse ülesandel andnud Keiserlikule-Kuninglikule valitsusele järgneva seletuse:

„Serbia tunnustab, et ta ei ole Bosnias loodud olukorra läbi oma õigustes puudutatud ja et ta kohandub vastavalt otsustele, mis suurriigid teevad Berliini-lepingu art. 25. suhtes. Kuna Serbia järgneb suurriikide nõuannetele, kohustub ta loobuma protesti- ja vastupanuseisukohast, millele ta oli asunud möödunud oktoobri anneksiooni tõttu ja kohustub edasi muutma oma praeguse poliitika suunda Austria-Ungari suhtes ja tulevikus elama viimasega heanaaberlikes suhteis.“

Viimased aastad aga ja eriti 28. juuni kurvad sündmused on ilmsiks toonud õõnestava liikumise olemasolu Serbias, mille eesmärgiks on Austria-Ungari monarhia küljest teatavaid maa-alalisi osi lahutada. See liikumine, mis toimus Serbia valitsuse silmade all, on nüüd leidnud väljenduse väljaspool kuningriigi piire terrorismi-aktides, reas atentaatides ja mõrvades.

Kaugel sellest, et täita 1909. aasta 31. märtsi seletuses sisalduvaid formaalseid kohustusi, ei ole Kuninglik Serbia valitsus midagi teinud, et seda liikumist maha suruda. Ta sallis mitmesuguste monarhia vastu sihitud seltside ja ühingute kuritegelikku tegevust, ajakirjanduse taltsutamatu keelt, atentaatide toimepanijate ülistamist, ohvitseride ja ametnikkude osavõttu õõnestavast tegevusest, ta sallis ebatervet propagandat avalikus õppetegevuses ja sallis lõpuks kõiki meelevaieldusi, mis võisid tekitada serbia rahvas viha monarhia vastu ja põlgust ta sisseseadete vastu.

See sallivus, milles Kuninglik Serbia valitsus süüdi on, kestis veel sel hetkel, millal 28. juuni sündmused kogu maailmale näitasid sellise sallivuse hirmsaid tagajärgi.

28. juuni atentaadi kuritegelike toimepanijate seletustest ja tunnistustest nähtub, et Sarajevo mõrv oli Belgradis kavatsetud, et mõrvarid olid relvad ja pommid, milledega nad olid varustatud, saanud Serbia ohvitseridelt ja ametnikelt, kes kuulusid „Narodna Odbranasse“, ja lõpuks et kurjategijate ja nende relvade vedu Bosniasse oli korraldatud ja läbi viidud Serbia juhtivate piiriorganite poolt.

Tähendatud järeleuurimiste tulemused ei luba K.-K. valitsust enam kauem jääda pikameelselt äraootavale seisukohale, millel ta oli asunud aastate jooksul selle tegutsemise suhtes, mille keskpunkt on Belgradis ja mis sealt kandub monarhia piiridesse. Need tulemused panevad K.-K. valitsusele koguni kohustuse peale teha lõpp sellele tegevusele, mis moodustab alalise ähvarduse monarhia rahule.

Et saavutada seda eesmärki, on K.-K. valitsus sunnitud nõudma Serbia valitsuselt ametlikku kinnitust, et ta mõistab hukka Austria-Ungari vastu suunatud propagandaa, s. t. kogu selle püüde, mille lõppsihiks on lahutada maa-alasid, mis viimasele kuuluvad, ja et ta kohustub seda kuritegelist ja terroristlikku kihutustööd kõigi vahenditega maha suruma.

Et nendele kohustustele pühalikku ilmet anda, avaldab Kuninglik Serbia valitsus oma ametliku häälekandja esimesel leheküljel 26./13. juulil järgneva seletuse:

„Kuninglik Serbia valitsus mõistab hukka Austria-Ungari vastu suunatud kihutustöö, s. t. kõik need püüded, mille eesmärgiks on eraldada Austria-Ungari monarhia küljest maa-alasid, mis viimasele kuuluvad, ja ta kahetseb tõsiselt nende roimarlike tegude hirmsaid tagajärgi.

Kuninglik Serbia valitsus kahetseb, et Serbia ohvitserid ja ametnikud on eelmainitud kihutustööst osa võtnud ja sellega kahjustanud heanaaberlike suhteid, milliste pidamiseks Kuninglik valitsus oma 31. märtsil 1909. aastal antud seletuse läbi oli pühalikult kohustunud.

Kuninglik valitsus, kes iga mõtet või iga kavatsust, vahele segada ükskõik millise Austria-Ungari osa elanike saatusesse, hukka mõistab ja tagasi lükkab, peab oma kohuseks juhtida ohvitseride, ametnikkude ja kogu kuningriigi rahva tähelepanu eriti sellele, et ta tulevikus äärmise valjusega välja astub nende isikute vastu, kes osutuvad süüdlasteks sellistes tegudes, tegudes, millede vältimiseks ja mahasurumiseks ta kõiki võimalikke pingutusi teeb.“

See seletus tehakse ühtlasi Tema Majesteedi Kuninga päevakäsu läbi teatavaks Kuninglikule armeele ja avaldatakse armee ametlikus häälekandjas.

Kuninglik Serbia valitsus kohustub peale selle:

1. Maha suruma iga publikatsiooni, mis ässitab vihale ja põlgusele monarhia vastu ja mille üldine tendents on suunatud viimase territoriaalse puutumatus vastu.

2. Kohe laiali saatma ühingu „Narodna Odbrana“, konfiskeerima kogu selle propagandavahendid ja samal viisil astuma välja teiste ühingute ja seltside vastu Serbias, mis tegelevad Austria-Ungari vastase propagandaga. Kuninglik valitsus võtab tarvitusele vajalikud abinõud, et laialisaadetud ühingud ei jätkaks oma tegevust teiste nimede all ja teisel kujul.

3. Viivitamatult kõrvaldama Serbia avalikust õppetegevusest, niipalju, kui see puutub õpetajaskonda kui ka õppevahenditesse, kõik, mis teenib või teenida võiks Austria-Ungari vastast kihutustööd.

4. Kõrvaldama sõjaväeteenistusest ja administratsioonist kõik ohvitserid ja ametnikud, kes on süüdi kihutustöös Austria-Ungari vastu ja kelle nimede — ühes nende vastu kogutud materjaliga — Kuninglikule valitsusele esitamise õiguse K.-K. valitsus jätab endale.

5. Nõustuma, et Serbias K.-K. valitsuse organid kaasa aitavad monarhia territoriaalse puutumatus vastu suunatud õonestava liikumise mahasurumisel.

6. Alustama kohtulikku juurdlust nende 28. juuni vandenõust osavõtjate vastu, kes asuvad Serbia maa-alal. K.-K. valitsuse poolt selleks delegeeritud organid võtavad osa vastavaist juurdlustist.

7. Võimalikult kiiresti vangistama major Voja Tankkositš'i ja teatava Milan Ciganovitš'i, Serbia riigiametniku, kes juurdluste tulemuste läbi on kompromiteeritud.

8. Mõjuvate vahenditega takistama Serbia võimused relvi ja lõhke-moona salaja üle piiri vedamast; vabastama teenistusest ja valjult karistama neid piiriteenistuse organeid Šabatž'is ja Loznica's, kes Sarajevo kuriteo toimepanijaid on aidanud üle piiri minna.

9. Andma K.-K. valitsusele seletust kõrgete Serbia ametnike õigustamatute väljenduste kohta Serbias ja välismaal, kes, vaatamata oma ametlikule seisukohale, ei ole kõhelnud pärast 28. juuni atentaati intervjuudes vaenlikul viisil Austria-Ungari kohta väljendumast.

10. K.-K. valitsusele viivitamatult teadustama eelmistes punktides esitatud nõudmiste teostamisest.

K.-K. valitsus ootab Kuningliku valitsuse vastust hiljemalt laupäevaks 25. skp. kella kuueks peale lõunat.

Sellele noodile on juurde lisatud ä r a k i r i juurdluse tulemuse kohta Sarajevos, niipalju kui see puutub punkt 7. ja 8. mainitud ametnikesse.

L i s a. Sarajevo kohtu juures korraldatud juurdlusel Gavrilo Principi ja ta kaaslaste vastu, 28. juunil s. a. toimepandud mõrva, resp. kaassüü kohta selles, on senini kindlaks tehtud järgmist:

1. Kava tappa ertshertsog Franz Ferdinand ta viibimise ajal Sarajevos töötati välja Belgradis Gavrilo Principi, Nedeljko Gabrinovitši, kellegi teatava Milan Ciganovitši ja Trifko Grabez'i poolt major Voja Tankkositši kaasabil.

2. Kuus pommi ja neli brauningut, mida kurjategijad tarvitasid, muretseti ja anti üle Principile, Gabrinovitšile ja Grabezile Belgradis teatava Milan Ciganovitši ja major Voja Tankkositši poolt.

3. Pommid on käsigranaadid, mis on pärit Serbia armee relvalaost Kra-gujevatš'ist.

4. Et kindlustada atentaadi õnnestumist, õpetas Milan Ciganovitš Principile, Gabrinovitšile ja Grabezile granaatide käsitamist ja andis ühes metsas Topšideri lasketiiru kõrval Principile ja Grabezile õpetust brauningust laskmises.

5. Et võimaldada Principile, Gabrinovitšile ja Grabezile üleminekut Bosnia—Hertsegoviina piirist ja nende relvade salajast sissetoimetamist, organiseeriti Ciganovitši poolt salajane transpordisüsteem. Kurjategijate pääsemine ühes nende relvadega Bosniasse ja Hertsegoviinasse korraldati piirikaptenite poolt šabatž'is (Rade Popovitš) ja Loznicas samuti Loznica tolliametnikkude (Budivoj Grbitš) poolt paljude teiste isikute kaasabil.

Ühenduses käesoleva noodid üleandmisega palume Teie ekstsellentsi suusõnal juurde lisada, et Teile on ülesandeks tehtud, kui vahepeal ei peaks Teile tulema Kuninglikult valitsuselt noodis ettenähtud, Teie teadaande päevast ja tunnist arvestatava 48-tunnilise tähtaja möödumisel, t i n g i m u s t e t a nõustuvat vastust, lahkuda ühes K.-K. saatkonna personaaliga Belgradist.

Serbia vastus Austria-Ungari ultimaatumile lausub:

Kuninglik Serbia valitsus on saanud Keiserliku-Kuningliku valitsuse kirja kahekümne kolmandast selle kuu päevast ja on veendunud, et ta vastus kõrvaldab igasuguse arusaamatuse, mis võiks segada Austria-Ungari monarhia heanaaberlikke suhteid Serbia kuningriigiga. Ta võib täie teadvusega ütelda, et protestid, mis on leidnud väljendust Serbia rahvaparlamendi tribüünil vastutavate riigimeeste kõnedes ja tegudes, kuni 1909. aasta viimasel märtsi-päeval Serbia valitsus neile lõpu tegi, ei ole enam kunagi kordunud suure naabermonarhia vastu. Sellest päevast peale ei ole ei ühegi valitsuse poolt, mis üksteisele järgnesid, ega ka ühegi nende organi poolt enam tehtud katsed muuta Bosnias ja Hertsegoviinas loodud poliitilist ja õiguslikku olukorda. Meie võime ka sellele osutada, et meile selles suunas on ainult ühel juhul saanud K.-K. valitsuselt kaebus, mis (asi puutus ühte kooliraamatusse) meie poolt lahendati täiesti rahuldaval viisil. Balkani-kriisi ajal on Serbia sageli näidanud oma tahet mõistlikuks ja rahulikuks poliitikaks; ainult

sellele poliitikale ja ohvreile, mis Serbia talle tõi, võlgnetakse tänu Euroopa rahu säilitamise eest. Eraviisiliste meeleavalduste ja kõnede, ajakirjanduse artiklite ja ühingute manifestatsioonide eest, mis peaaegu kõikides maades on igapäevased asjad ja seisavad suuremalt osalt väljaspool riigi järelevalvet, võib Serbia valitsust teha seda vähem vastutavaks, kuna ta, nii tihti kui oli lahendada mõni Austria-Ungari ja Serbia vaheline küsimus, on naabrile suurel määral vastu tulnud ja selle läbi enamasti võimaldanud mõlema riigi edule kasuliku lahenduse. Väitest, et Serbia kuningriigi kodanikud on kaasa aidanud Sarajevo-atentaadi ettevalmistamiseks, on Kuninglik valitsus seepärast valusalt üllatunud. Ta ootas kutset kaastööle kõigi selle kuriteoga ühenduses olevate asjaolude uurimiseks ja oli, et oma otsekohesust teo läbi tõendada, valmis välja astuma kõigi kuidagi kahtlaste isikute vastu. Ta täidab ka nüüd K.-K. valitsuse soovi ja on otsustanud iga Serbia kodaniku, millisesse seisusesse, millisesse aukraadi ta ka ei kuuluks, kelle kaassüü kohta Sarajevo-atentaadis talle tõendusit tuuakse, kohtu kätte anda. Ta avaldab kahekümne kuendal juulil Riigi Teataja esimesel leheküljel järgmist:

„Kuninglik Serbia valitsus mõistab hukka igasuguse Austria-Ungari vastu suunatud kihutustöö. (See tähendab: kõik need püüded, millede sihiks on Austria-Ungari monarhiast lahutada maa-alasid, mis talle kuuluvad) ja ta kahetseb tõsiselt selle roimarliku tegevuse hirmsaid tagajärgi. Ta kahetseb, et Serbia ohvitserid ja ametnikud on osa võtnud sellisest kihutustööst ja sellega on kahjustanud heanaaberlikke suhteid, milliste pidamiseks oli Kuninglik valitsus oma 1909. aasta kolmekümne esimese märtsi seletusega kohustunud. Kuninglik valitsus, kes hukka mõistab ja tagasi lükkab iga mõtte või iga kavatsuse vahele segada ükskõik millise Austria-Ungari osa elanike saatusele, peab oma kohuseks juhtida ohvitseride, ametnikkude ja kogu kuningriigi rahva tähelepanu eriti sellele, et ta tulevikus äärmise valjusaga välja astub nende isikute vastu, kes osutuvad süüdlasteks sellistes tegudes, tegudes, millede vältimiseks ja mahasurumiseks ta kõiki võimalikke pingutusi teeb.“

Kroonprints Aleksandri poolt kuninga nimel antava päevakäsuga tehakse sõjaväele see seletus teatavaks; peale selle avaldab sõjaväe ametliku lehe järgmine number selle.

Edasi kohustub Kuninglik valitsus:

1. Nõudma skupštinalt (rahvuskogult) niipea kui see on astunud kokku korraliseks istungjärguks, määruse vastuvõtmist, mille järgi ajakirjanduse-seadus peab kõige valjemalt karistama ässitamist vihale ja põlgusele Austria-Ungari monarhia vastu ja iga avaldust, mille eesmärgiks on Austria-Ungari territoriaal-omandi riivamine. Lähedalseisev põhiseaduse-revisjon annab talle võimaluse põhiseaduse kahekümne teist artiklit nii muuta, et mainitud laadi artiklite ja kirjutuste konfiskeerimine võimalik on. See on praegu, selle põhiseaduse-artikli selge sõnastuse tõttu võimata. Valitsus kohustub seda olukorda muutma.

2. Tal ei ole mingit tõendust (ja ka K.-K. valitsuse noot ei anna seda) selle kohta, et ühing „Narodna Odbrana“, sellele sarnased ühinged või nendesse kuuluvad isikud on süüdi mingisuguses mainitud laadi roimarlikus tegevuses. Siiski täidab ta K.-K. valitsuse soovi ja saadab laiali selle ühingu ja iga teise, mis pöördub Austria-Ungari vastu.

3. Ta kohustub Serbia avalikust õpetegevusest viivitamatult kõrvaldama kõik, mis teenib Austria-Ungari vastast kihutustööd või seda kuidagi teenida võiks; ja ootab, et K.-K. valitsus talle sarnase kihutustöö olemasolu tõestab.

4. Ta tahab kõik ohvitserid ja ametnikud, kelle suhtes kohtulik juurdlus on kindlaks teinud, et nad on osa võtnud vaenlikust tegevusest Austria-

Ungari territoriaal-omandi vastu, kõigepealt vähemalt riigiteenistusest vabastada; ja ootab, et K.-K. valitsus talle peagi selliste ohvitseride ja ametnikkude nimed ühes nende vastu esitatud süüdistustega teatavaks teeb, et oleks võimalik asjatoimetust alustada.

5. Ta peab tunnistama, et talle ei ole täiesti selge nõudmise mõte ja eesmärk, mis teda kohustaks lubama Serbia pinnal K.-K. valitsuse organite kaastööd; ta on aga valmis sallima igasugust koostööd, mis on kooskõlas rahvusvahelise õigusega, kriminaalprotsessi korruga ja heade naabrusuhetega.

6. Ta tunneb end loomulikult kohusetundest sunnitud olevat alustama jälitust kõigi ta riigi maa-alal elavate isikute suhtes, kes on aidanud kaasa kahekümne kaheksanda juuni vandenõus või on sellises kaastöös kahtlustatavad. Et sellises asjatoimetuses K.-K. valitsuse agendid kaasa töötaksid, seda ei või Kuninglik valitsus lubada, kuna ta muidu rikuks põhiseadust ja kriminaalprotsessi korda. Küll aga võidakse teatavil juhtumeil Austria-Ungari organeid tutvustada käimasoleva juurdluse tagajärgedega.

7. Ta on kohe pärast noodid üleandmist, veel samal õhtul, andnud käsu major Voja Tankkositši vangistamiseks. Milan Ciganovič kuulub Austria-Ungari monarhia riikideühendusse. Kuni kahekümne kaheksanda juunini seisid ta raudtee direksiooni teenistuses. Kus ta praegu viibib, ei olnud veel võimalik kindlaks teha. K.-K. valitsust palutakse nii kiiresti kui võimalik edasise juurdluse toimetamiseks teatada tavalises vormis kahtlustuste põhjused ja Sarajevo juurdlusinstantsi poolt senini leitud süütõendused.

8. Ta kõvendab ja laiendab maksvaid eeskirju relvade ja lõhkeainete salajase üle piiri veo vastu. Ta korraldab loomulikult kohe juurdluse, et kindlaks teha, kas piiriametnikud Šabatž-Loznica rajoonis on Sarajevo mõrva teostajate soodustamise läbi toimunud kohusevastaselt. Selliseid ametnikke karistatakse karmilt.

9. Ta on meeleldi nõus andma teateid Serbia maa-alal ja välismaal ametnikkude poolt atentaadi järel intervjuudes üteldu kohta (mis, K.-K. valitsuse andmeil, on Austria-Ungari monarhia vastane olnud), niipea kui K.-K. valitsus talle selliseid kõnelusi on üles andnud ja tõendanud, et need on Serbia ametnike poolt väljendatud. Ta püüab ka ise koguda selliseid tõendusi.

10. Ta teatab, sedavõrd kui see juba selles noodis ei ole sündinud, K.-K. valitsusele kõige siin lubatu teostamisest otsekohe pärast otsuse ja korralduste tegemist.

Ei peaks K.-K. valitsus selle vastusega ikka veel mitte rahule jääma, on Kuninglik Serbia valitsus, kes on mõlema riigi ühistes huvides asja liiga tõtliku lahenduse vastu, nagu alati valmis rahulikuks läbirääkimiseks. Lahtiste küsimuste otsustamine võiks siis kas Haagi rahvusvahelise kohtu või nende suurriikide kätte anda, kes on kaasa töötanud meie 1909. aasta kolmekümne esimese märtsi seletuse juures.

Tõenäoliselt veetsid Austria-Ungari riigimehed suures rahu- tuses need kaks korda kakskümmend neli tundi, millal nad Serbia vastust ootasid. Nad ei tahtnud milgi tingimusel, et ultimaatumi puhul tekiksid läbirääkimised, mis annaksid teistele suurriikidele võimaluse vahele astuda ja püüda Austria-Ungarit mõjutada. Niipea, kui saabus Serbia vastus, nägidki nad — õigem, nende esin- daja Belgradis — et kartus oli olnud põhjendatud. Serbia vastus oli äärmiselt rahulik ja järeleandlik, välja arvatud Aust- ria-Ungari nõue, et Austria ametnikele antaks õigus uurida erts-

hertsog Franz Ferdinandi tapmise asja ka Serbias. Kuid Serbia oli valmis siingi läbi rääkima. Kuna sõda oli Viinis juba eeskätt otsustatud, siis pani Serbia vastus Austria-Ungari valitsuse väga täbarasse seisukorda, sest teistele suurriikidele ei tohtinud jääda mingit võimalust asjasse segamiseks. Pealegi oleksid venelased võinud hakata läbirääkimiste ajal sõjaks ette valmistuma. Sõda tuli seepärast kohe kuulutada, et hädaohtlikule Suur-Serbia kihutustööle ruttu ja järsult lõpp teha. Paremat aega selleks ei võinud enam kunagi tulla.

Kõigepealt oli omajagu lootust, et Serbia jääb üksinda, kuna Saksamaa suudab Venemaad palja ähvardusega tagasi hoida. Ei sünni seda mitte ja tuleb siiski Euroopa-sõda, siis on olukord sõjaks Saksamaa, samuti ka Austria-Ungari seisukohalt siiski sobivam kui edaspidi.

Mis puutub kõigepealt Saksamaa tugevaimasse vastasesse Prantsusmaasse, siis oli tal sõjaväe ümberkorraldamine alles pooleli. Rügementides oli vaid üks hästi väljaõpetatud ja kaks üsna puudulikult õpetatud aastakäiku. Ka ohvitseride puudust ei oldud jõutud veel kõrvaldada, samuti ka varustuse uuendamist täieliselt teostada.

Saksamaa teine vastane, Venemaa, ei olnud ammu mitte täiesti sõjavalmis, hoolimata sõjaministri kindral Suhhomlinovi väitest, vaid jätkas alles Jaapani-sõjas ilmsiks tulnud puuduste parandamist.

Peale selle arvasid sakslased, et Venemaa ei julge sõda alustada sisepoliitilistel põhjustel. Nii ütelnud Saksa saadik Viinis Tschirsky ühele Inglise diplomaadile: „On uskumata, et Venemaa astuks sammu, mille tulemuseks oleks mõningate Vene piiriküsimuste, nimelt Soomes, Poolas, Ukrainas, Bessaraabias ja Pärσίας, esile kerkimine.“ Samuti seletas Austria-Ungari välisminister krahv Berchtold 28. juulil, et vaevalt tekitavat Austria-Ungari tüli Serbiaga Euroopa-sõja, sest Venemaa ei tahtvat sõda ega jõudvat seda pidadagi.

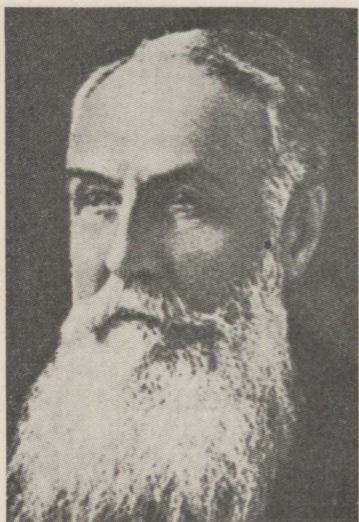
Inglismaal oli vabameelne valitsus, mis eriti tugevasti seisis sõja vastu. Peale selle jätkusid seal riidud Iirimaal, Ulsteri protestantlike inglaste ja katoliiklike iirlaste vahel, nii et oli karta tõsisemaid kokkupõrkeid, mis oleks nõudnud Inglise sõjajõudude koondamist Iirimaale. Oli tõenäoline, et valimistel, mis pidid toimuma järgmisel aastal, oleksid saanud enamuse vanameelsed, kes sõja suhtes olid agaramad ja ka valmis olid Iiri sekeldustele karmimate vahenditega lõpu tegema.

Saksamaa võimalikkude väiksemate vastaste kohta võiks tähendada, et Belgia riigikaitse oli 1914. aastal võrdlemisi nõrk, sest uus sõjaväeteenistuse seadus, mis pidi tooma asjasse parandust, oli

alles 1913. aastal kehtima hakanud ja tulemused riigikaitse tugev-
nemise seisukohalt võisid ilmnedas alles hiljem.

Balkanil olid jõudude vahekorrad teatud piirini tasakaalus, sest Kreekat ja Rumeeniat hoiaksid vaos Bulgaaria ja Türgimaa, pealegi võisid türklased venelastele teha omajagu tüli Kaukaasias.

Niisiis, kui seisukorda võimalikult igakülgsest kaaluda, oli Saksale ja Austria-Ungarile selge, et Serbia küsimuse ot-
sustamiseks on nüüd igatahes aeg sobivam kui

*Serbia peaminister
Nikola Pašić.*

*Austria-Ungari välisminister
krauv Berchtold.*

järgmistel aastail, millal vastased lähevad aina kõve-
maks. Kui nüüd aga anda tugev ja kiire löök, siis peavad vastased
kindlasti alla jääma. Pealegi on vähe usutav, et inglased vahele
segaksid.

Nii arutlesid sakslased ja austerlased Serbialle ultimaatumi esi-
tamisel ja sellele järgneval sõjakuulutusel, kuid eksisid põh-
jalikult.

Keskriigid tundsid küll juba enne Maailmasõja algust üsna
hästi üht nõrka kohta, nimelt Itaaliat, aga siin ei oleks ka
ootamine midagi head toonud. Kuigi Itaalia kuulus kolmikliitu, ei
olnud ta kohustatud sõtta astuma, kui ta liitlased ise sõda alga-
tasid. Itaalia huvid aga seisid Austria-Ungari omadega mitmeti
vastamisi ja sõda Prantsusmaa vastu oleks vaevalt populaarne
olnud, eriti nüüd, millal prantslased olid itaallasi toetanud nende
püüdlustes Aafrikas. Võis vaid loota, et Itaalia jääb erapooletuks,

ja seda teeb ta nüüd sama hästi nagu hiljem. Niisiis, kui taheti sõdida, siis selleks oli aeg kõige kohasem.

Niipea kui Austria-Ungari oli Serbiale ultimaatumi esitanud, tekkis olukord, mis tuletab meelde raudteed, kuhu juhtumisi on sattunud hulk inimesi, kuna eemalt läheneb suure kiirusega ähvardavalt rong. Kõik karjuvad: „Hoidke eest!“ aga ükski neist ei taipu ära hüpata rööbastelt, enne kui rong neile peale tormab.

Valitsejad saatsid valitsejatele, ministrid ministritele vannutavaid ja manitsevaid telegramme, et t e i n e sõja ära hoiaks, kuna see just t e m a s t olenevat.

Kohe järgmisel päeval pärast Austria-Ungari ultimaatumit tegi Inglise välisminister Grey ettepaneku, et suurriigid, kellesse asi otseselt ei puutunud, nimelt Inglise, Saksa, Prantsuse ja Itaalia, püüaksid mõjutada Austria-Ungarit, et see pikendaks Serbiale vastamiseks antud aega ja katsuksid lepitada Venemaad ning Austria-Ungarit, et sel viisil kindlustada kestvat rahu.

Ka Vene välisminister Sazonov soovitas Austria-Ungarile pikendada Serbiale vastamiseks antud aega, et suurriigid saaksid Serbiale vajalikku nõu anda Austria-Ungariga kokkuleppe saavutamiseks.

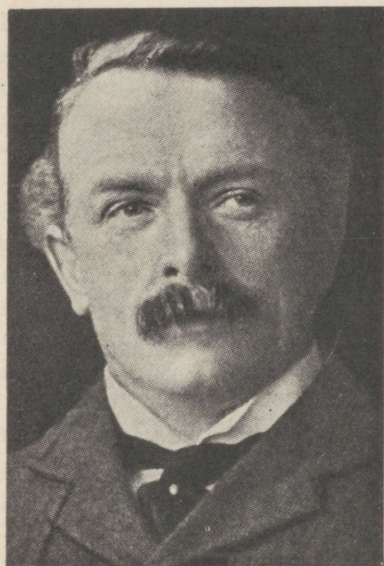
Kõik need katsed ebaõnnestusid algusest peale, sest Austria-Ungaril ei olnud ilmselt p i s i m a t k i t a h e t asja lõpetada rahulikul teel. Millist osa Saksamaa siin etendas, ei ole kindlasti teada. On vähe usutav, et Austria-Ungari riigijuhid oleksid talitanud nii järsult, kui neil ei oleks selja taga olnud Saksamaa kindel toetus. Teiselt poolt aga väidavad sakslased, et nemad ei olevat Austria-Ungari ultimaatumi sisu üldse tundnud. Ja Saksa keiser Wilhelm II teinud Serbia vastusele ääremärkuse: „Eine brillante Leistung!“ (hiilgav lahendus). Tema arust olevat selle vastuse läbi sõja põhjus kõrvaldatud. „Mina ei oleks sel alusel iial mobilisatsiooni käsku andnud,“ tähendanud keiser.

Kuid keiser Wilhelm II vastuolulised väljaastumised on tuntud. Pealegi näivad vastavat tõele väited, et ta ei olnud Saksa välispoliitika suunaandjaks kaugeltki sel määral, nagu oleks võidud järeldada ta suurtest sõnadest, vaid otsustajaiks olid kindlamad, kuid vaikivad jõud. Ühe niisuguse jõuna tuleks mainida sõja töö s t u s t, mis Saksamaal oli küllalt arenenud ja omas muude tööstuste hulgas õige kaaluva koha.

Valmistumine sõjaks algas kohe pärast Serbia vastuse andmist, kuigi sõda ei olnud veel kuulutatud. Austria-Ungari ja Serbia kuulutasid välja mobilisatsiooni ja Venemaa hakkas selleks tegema ettevalmistusi. Päev enne sõja kuulutamist vastas Vene keiser Nikolai II Serbia abipalvele, et „Venemaa ei suutu Serbia saatusele milgi tingimusel ükskõiksest.“ Austria-Ungarile oli siis juba enne seda, kui ta Serbiale ametliku sõjakuulutuse saatis,

täiesti selge, et kui ta vastu ei võta suurriikide ettepanekut asja kokkuleppe teel lahendada, vaid sõda algab, siis ei jää see sõda ainult Austria-Ungari ja Serbia vaheliseks. Nähtavasti olid aga keskriigid oma võidus nii kindlad, et nad millestki ei hoolinud.

Ka teised suurriigid hakkasid end liigutama, sest raske kokkupõrge, mida kaua oodati ja kardeti, oli nüüd juba päris kindel, ehkki veel jätkati katseid sõja vältimiseks. Prantsusmaa a kutsus puhkusel olevad ohvitserid viivitamatult teenistusse,

*Inglise rahaminister
David Lloyd George.*

*Vene välisminister
Sergei Sazonov.*

Saksa sõjalaevastik pöördus ristlemiselt koju ja Inglise sõjalaevastikule anti koondumiskäsk.

27. juulil tegi Inglise välisminister Grey uuesti sobituskatset. Ta palus nimelt Saksa valitsust, et see omalt poolt püüaks mõjutada Austria-Ungari valitsust Serbiaga kokku leppima. Iga tahe saatis Saksa riigikantsler von Bethmann-Hollweg Grey ettepaneku edasi Viini. Samal ajal püüdis Inglise peaminister Herbert Asquith Vene valitsust mõjutada teid otsima rahu säilitamiseks. Kuid järgmisel päeval kuulutas Austria-Ungari Serbiale sõja. Nähtavasti oli tahe sõdida nii võimas, et seda ei suutnud mingi jõud taltsutada.

Maailmasõja tekkimise põhjusi arutades ja arvustades on sageli süüdistatud Inglismaad, et tema ebamäärane seisukoht nii-nimetatud „mustal nädalal“, see tähendab, päevadel pärast Aust-

ria-Ungari ultimaatumit, olevat sõja puhkemisele suuresti kaasa aidanud. Üteldakse, et kui Inglismaa oleks kohe algusest peale oma seisukoha selgesti ilmutanud ja täie jõuga Venemaa poole löönud, siis oleks Saksamaa püüdnud rahu säilitada ja tüliküsimuse leplikule lahendusele viia.

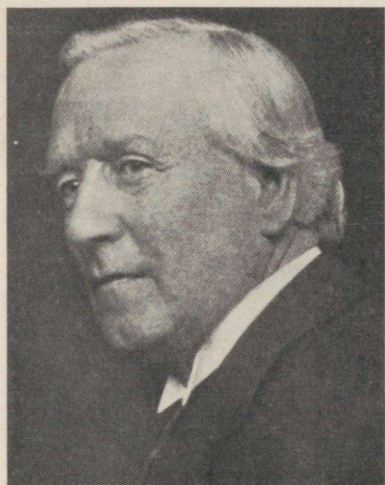
Sellele vaatele võib suhtuda mitmeti. Kõigepealt arvas Grey, et Inglismaa võib vahendajana töötada kõige mõjuvamalt siis, kui ta ise jääb erapooletuks.

Sakslased tundsid väga hästi inglaste harilikku käitumisviisi: „Oodata ja vaadata!“ Ei võidud veel sugugi järeldada, et inglased sõja korral ükskõikseks jäävad, kui nad algul endale mõtlemisaega võtavad. Peale selle olid Inglise riigimehed — ka kuningas ise Saksa keisri vennale prints Heinrichile mõni aeg enne Maailmasõja puhkemist — inglastele omasel rahulikul ja ettevaatlikul viisil tähendanud, et kui Prantsusmaa sõtta satub, siis võib tekkida olukord, kus inglased ei saa jääda pealtvaatajaks. Samuti pidid Prantsuse ja Inglise „entente cordiale“, mis sõlmiti 1904. aastal, ja 1906. aasta kokkulepe võimaliku sõjalise koostöö kohta Saksamaa vastu, sakslastele küllalt selgesti ütleva, et kui Prantsusmaa sõtta kistakse, siis jääb Inglismaa vaevalt kõrvale. Et aga Prantsusmaa oleks Venemaa suhtes muutunud lepingumurdjaks, seda uskuda ei olnud sakslastel vähimatki alust.

Tõenäolisem on, et Maailmasõja puhkemisele avaldasid liiga suurt mõju puhtsõjalised kaalutlused ja lootused. Nagu kõikjal, nii valitses ka Saksamaal isegi asjatundjate keskel vaade, et sõda tuleb väga lühiajaline — kestab kõige enam kolm kuud. Saksa sõjaväelistes ringkondades usuti, et kui sõja korral Prantsusmaa peale tungib, on sõda 21 päevaga otsustatud, asub ta aga kaitsele, kestab sõda tema vastu nädal kauem. 42 päeva pärast sõja algust on siis Saksa sõjaväe peajõud Vene rindel ja purustatakse ka Vene sõjaväed. Oli teada, et Inglismaa saab saata mandrile sõja algul vaid umbes 120 tuhat meest, ja peeti küsitavaks, kas needki päralt jõuavad, enne kui prantslased juba löödud on. Sellises olukorras ei tarvitsenud sakslased inglasi üldse kuigi palju karta.

Tundub siiski, et Saksa riigimehed olid Inglismaa suhtes veidi ettevaatlikumad ja aramad kui sõjamehed. Igatahes, kui Inglise välisminister Grey 29. juulil veel kord katset tegi Maailmasõja puhkemist takistada ja Saksa saadikule Londonis vürst Lichnowskyle tähendas, et Inglismaa võiks jääda väljaspoole riidu vaid niikaua, kui see puutub Austria-Ungarisse ja Venemasse, aga kui ka Prantsusmaa ja Saksamaa kaasa lähevad, siis võiks Inglismaa põhjust leida järskude otsuste tegemiseks, siis hakkas Saksa riigikantsler von Bethmann-Hollweg nähtavasti tõesti püüdma sõda vältida.

29. juulil telegrafeeris riigikantsler von Bethmann-Hollweg Saksa saadikule Viinis, et kui Austria-Ungari kõik sobitused tagasi lükkab, tekib maailma tulikahju, kus ka Inglismaagi Saksa ja Austria-Ungari vastu välja astub, kuna aga Itaalia ja Rumeenia ei taha keskriikidega liituda, nii et keskriikide vastu seisaks kolm suurriiki. Kantsler von Bethmann-Hollweg arvas, et Austria-Ungari poliitiline väärikus peaks olema rahuldatud, kui okupeeritaks vaid piiri lähedal asuv Belgrad ja piiriäärne maa-ala. Selle aja

Inglise peaminister
Herbert Asquith.

Saksa saadik Londonis
vürst Karl von Lichnowsky.

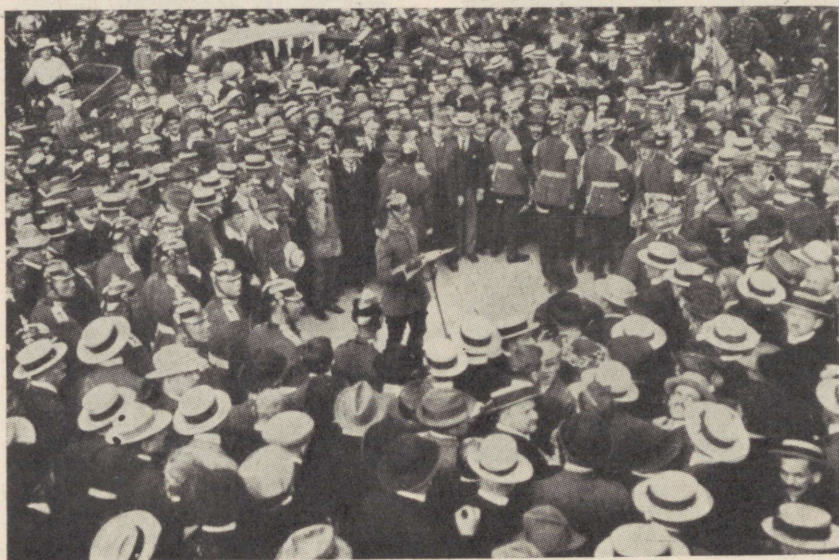
jooksul tuleks Serbiat mõjutada, et ta annaks Austria-Ungarile tarviliku hüvituse. Õieti oli selline mõte tekkinud Inglise välisministri Grey ja Saksa saadiku Londonis vürst Lichnowsky omavaheisel nõupidamisel.

Vahepeal astus Mars vankumatult ja segamatult oma raskel sammul edasi. Belgradi pommitamine oli alanud juba 28. juulil, mobilisatsioon Serbias oli täies hoos ja ka Austria-Ungari mobiliseeris esitsa osaliselt. Samuti algas osaline mobilisatsioon ka Venemaal juba 29. juulil.

Mis puutub Saksamaa mobilisatsiooni, siis teatas Berliini *Localanzeiger* eriväljaandes 30. juulil, et mobilisatsioon on kogu Saksamaal alanud. See eriväljaanne korjati küll ära ja Saksa valitsus teatas Vene saadikule Berliinis, et *Localanzeigeri* teade olevat alusetu. Ometi väidavad nüüd isegi mõned sakslased, et *Localanzeiger* kõneles tõtt, kuid veidi enneaegu. Mobilisatsioon oli juba otsustatud, aga mitte veel välja kuulutatud.

Tundub, et mõlemad keisrid, kes Maaailmasõja tagajärjel hiljem kaotasid oma trooni ja teine ka elu, hakkasid siiski lõpuks mõistma seda hiigelvastutust, mis nendel lasus.

Eriti huvitav on ses suhtes Saksa keiser Wilhelm II, kes aastate kestes oli teisi Saksamaa sõjalise jõuga ähvardanud. Tema palus nüüd nähtavasti üsna tõsiselt, et Vene keiser Nikolai II takistaks sõja puhkemist, sest see olenevat viimasest. Muidugi oli selline vaade ekslik, sest niikaua kui Austria-Ungari järele ei andnud, ei saanud siin isegi Vene keiser midagi teha. Küll olevat kei-

Sõjahädaohu-seisukorra väljakuulutamine Berliinis 31. juulil 1914. a.

ser Nikolai II tahtnud Vene üldmobilisatsiooni käsu tagasi võtta, kuid asi oli juba läinud liiga kaugele. Keiser Nikolai II-le avaldas seltskond tugevat survet ja Vene sõjaväe juhatus ei usaldanud üldmobilisatsiooni ära muuta, sest see oleks võinud tekitada suuri segadusi ja pannud Venemaa väga raskesse seisukorda, kui sõda siiski oleks puhkenud.

Kui keiser Wilhelm II-sel oleks omal maal olnud küllalt võimu ja ka kindlat tahet sõja tekkimist takistada, siis oleks talle pidanud jätkuma Vene keisri Nikolai II pühalikust sõnast, et niikaua, kui kestavad läbirääkimised Austria-Ungariga Serbia üle, ei võta Vene sõjaväed mingeid väljakutsuvaid aktsioone ette. Aga Austria-Ungari ei hoolinud läbirääkimistest.

1909. aastal, kui tekkis tüli Austria-Ungari ja Serbia vahel, ei olnud Venemaa üldse mobiliseerinud, kuigi seda olid osaliselt tei-

nud Saksamaa ja Austria-Ungari, et Venemaal sundida järeleandmisele. Kui võtta arvesse Venemaa maa-alade suurust ja hõredat teedevõrku, siis on loomulik, et ta ei saanud oma sõjavägesid kaugelki nii ruttu sõjavalmis panna nagu Austria-Ungari ja Saksamaa. Kui Venemaa tahtis Serbiat toetada, siis pidi ta mobiliseerima. Üldine mobilisatsioon (Venemaal) algas 31. juulil.

Samal päeval kuulutati Saksamaal välja „Kriegsgefahrzustand“ (sõjahädaohu-seisukord), mis tähendas õieti mobilisatsiooni algust, ühtlasi esitati Venemaal ultimaatum, milles nõuti Vene mobilisatsiooni lõpetamist 12 tunni jooksul. Vene keiser Nikolai II telegrafeeris veel kord Saksa keisrile Wilhelm II-le ja pani ette jätkata läbirääkimisi, kuid tagajärjeta.

Huvitav on tutvuda mõlema keisri viimaste vastastikuste telegrammidega noil saatuslikel päevil, mille tekstid on toodud allpool.

Saksa keisri Wilhelm II telegramm Vene keisrile Nikolai II-le:

29. juuli 1914.

Kõige suurema rahutusega kuulen ma, millist mõju avaldas Austria-Ungari aktsioon Serbia vastu Sinu riigis. Hoolimata kihutustöö, mida Serbia aastate kestes tehtud, on viinud kohutava kuriteoni, mille ohvriks langes ertshertsog Franz Ferdinand. Vaim, mis laskis serblastel tappa nende endi kuninga ja ta abikaasa, valitseb veel tänapäeval sel maal. Kahtlemata oled Sina minuga selles asjas ühel nõul, et Sinul ja minul, nagu kõikidel suveräänidel on ühine huvi nõuda, et kõik need, kes on selle hirmsa mõrva eest moraalselt vastutavad, saaksid oma karistuse.

Teiselt poolt ei jäta ma sugugi tähele panemata, kui raske on Sinul ja Su valitsusel avaliku arvamise vooludele vastu astuda. Pidades meele südamlikku sõprust, mis meid mõlemaid juba kaua aega kindlalt seob, panen ma maksma kogu oma mõju, et Austria-Ungarit mõjutada püüdma saavutada Venemaaga otsekohest ja rahuldavat kokkulepet. Ma loodan kindlasti, et Sina toetad mind mu püüdes kõrvaldada kõik raskused, mis veel tekkida võivad.

Sinu väga otsekohene ja ustav sõber ja onupoeg Wilhelm.

Vene keisri Nikolai II telegramm Saksa keisrile Wilhelm II-le:

Peterhof, 29. juuli 1914.

Olen rõõmus, et Sa oled jälle tagasi Saksamaal. Sellel nii tõsisel hetkel palun ma Sind tungivalt mind aidata. Ühele nõrgale maale on kuulutatud nurjatu sõda, pahameel selle üle, mida ma täieliselt jagan, on Venemaal määratu. Ma näen ette, et ma õige pea ei suuda enam vastu panna sellele survele, mida mulle avaldatakse, ja olen sunnitud astuma samme, mis viivad sõjani. Et vältida sellist õnnetust, nagu seda oleks Euroopa-sõda, palun ma Sind meie vana sõpruse nimel teha kõik, mis Sinu võimuses, et hoida Sinu liitlast liiga kaugele minemast.

Nikolaus.

Vene keisri Nikolai II telegramm Saksa keisrile Wilhelm II-le:

Ma tänan Sind südamest Sinu vahenduse eest, mis laseb tekkida lootust, et kõik võib siiski lõppeda rahulikult. Tehniliselt on võimata lõpe-

tada meie sõjaväelisi ettevaatus-abinõusid, mis on saanud vajalikeks Austria mobilisatsiooni läbi. Me oleme kaugel sellest, et soovida sõda. Nii-
kaua, kui kestavad läbirääkimised Austriaga Serbia üle, ei võta minu sõja-
väed mingisuguseid väljakutsuvaid aktsioone ette. Ma annan Sulle oma pü-
haliku sõna selle peale. Ma usun Jumala armusse ja loodan Sinu vahenduse
edule Viinis meie maade heakäekäigu ja Euroopa rahu heaks.

Sinu Sulle südamlikult ustav Nikolaus.

Saksa keisri Wilhelm II telegramm Vene keisrile Nikolai II-le :

31. juulil 1914.

Sinu pöördumisel minu sõpruse poole ja Sinu palvel minu abi järele olen ma alustanud vahendusaktsiooni Sinu ja Austria-Ungari valitsuste vahel. Sel ajal, kui see aktsioon oli käimas, on Sinu sõjaväed mobiliseeritud minu liitlase Austria-Ungari vastu, mille läbi, nagu ma Sulle juba teatanud olen, minu vahendus on muutunud peaaegu illusoorseks. Sellest hoolimata olen ma seda jätkanud. Nüüd aga saan ma usaldatavaid teateid tõsiste sõjaettevalmistuste üle ka minu idapiiril. Vastutus minu riigi julgeoleku eest sunnib mind defensiivsetele vastuabinõudele. Ma olen oma püüetes säilitada maailma rahu läinud võimaluste äärmise piirini. Mitte mina ei kanna vastutust õnnetuse eest, mis nüüd ähvardab kogu tsiviliseeritud maailma. Veel sel hetkel seisab Sinu võimuses seda ära hoida. Keegi ei ähvarda Venemaa au ja võimu, kes küll oleks võinud oodata ära minu vahenduse edu. Minu, mu vanaisalt surivoodil päritud sõprus Sinu ja Su riigi vastu on mulle ikka püha olnud ja ma olen truult Venemaa poole hoidnud, kui see raskes seisukorras oli, eriti ta viimase sõja ajal. Sa võid veel nüüd Euroopa rahu päästa, kui Venemaa otsustab lõpetada sõjaväelised sammud, mis ähvardavad Saksamaad ja Austria-Ungarit.

Wilhelm.

Saabus 1. augusti hommik. Kogu päev valitses Peterburis suur põnevus, mis tõusis õhtupoolikul äärmuseni. Kella 7 ajal nähti sõidukit Saksa saatkonnast kiiresti suunduvat Vene välisministee-riumi poole. Saksa saadik krahv Pourtalès läks Saksa ultimaatumile vastust saama.

Krahv Pourtalès oli — nagu kõneldakse — väga erutatud. Ta küsis Vene välisministrilt Sazonovilt: „Kas võtate mobilisatsiooni käsu tagasi?“ — „Ei! See on tehniliselt võimata!“ — „Kas võtate mobilisatsiooni käsu tagasi?“ — „Ei, võimata!“ — „Kas võtate mobilisatsiooni käsu tagasi?“ — „Ei!“ — „Minu ülesandeks on sel juhtumil teatada, et Tema Majesteet, minu kõrge isand, võtab väljakutse riigi nimel vastu!“

Nüüd oli asi selge ja mingi võim ei suutnud sõja süttimist enam takistada.

31. juulil päris Saksa valitsus oma Pariisi saadiku von Schoen'i kaudu Prantsuse valitsuselt, kas Prantsusmaa jääb erapooletuks, kui Saksa- ja Venemaa vahel sõda tekib. Järgmisel päeval teatas Prantsuse välisminister Viviani, et Prantsusmaa talitab vastavalt oma huvidele.

Huvitav on siin veel ühele iseäralikule asjaolule tähendada. On teada, et kui Prantsusmaa oleks lubanud jääda erapooletuks,

oleks Saksamaa nõudnud, et ta oleks Touli ja Verduni kindlused erapooletuse tagatiseks ajutiselt andnud Saksamaa kätte. See nõudmine oli nii ülbe, et sellega ei oleks ükski riik nõustunud. Nähtavasti ei uskunud sakslased üldse, et prantslased võiksid lõplikult erapooletuks jääda, seepärast tahtsid nad viimaseid igal tingimusel kohe välja kutsuda.

1. augustil algasid Saksamaa ja Prantsusmaa mobiliseerimist. Rahu kasuks ei kõnelnud enam peaaegu keegi.

ats ar=
Proua
ja suur=
"lefsand=
"eeva"
maasse.
hurra
terwitas
Majes=
erhoji"
järgi.
..indlu=
Talwe
õs, kes
i Kei=
nleeste

Saksamaa on Wenemaale sõda kuulutanud.

Peterburis, 19. juul. —
Saksa saadik andis Wene wäliste asjade ministrile oma walitsuse nimel sõja kuulutuse Wenemaale ära.

(Saadud Peterburist 19. juul. l. 10, 10 m. õhta.)

pühendat
ldunaflat
nub ja
leisri
kaitsta, f
m a a r
see wägu
jääks: te
poolt ke
riifide
on hurwi
tilise
edasi ke
oma wä.
Saksa f
W e n e

Saksamaa sõjakuulutus Wenemaale. „Postimehe“ eriväljaanne 21. juulil / 3. augustil 1914. a.

Prantsusmaal püüdis seda küll veel teha tuntud sotsialist Jaurés, kuid üks noor sõjavaimustusest haaratud prantslane laskis ta maha.

Õieti oli lugu nii, et patsifistidel oli kõigis maades omajagu mõju ainult rahu ajal, kuna sõja puhkedes nad tõrjuti aga täiesti kõrvale. Nii said saksa sotsiaaldemokraatidest, kes alati kõnelesid sõja vastu ja õhutasid rahvusvahelisust, innustunud sõjamehed. Teisiti ei olnud lugu ka Prantsusmaal ja teisteski maades.

Muide, Jaurés'i tapja anti kohtu alla alles pärast sõja lõppu ja mõisteti vabaks.

2. augustil esitas Saksamaa Belgiale ultimaatumi ja nõudis Belgialt mõnede maa-alade okupeerimisluba. Samal päeval algas Inglise sõjalaevastiku mobilisatsioon, kuna Itaalia kuulutas enda erapooletuks. Kolmikleping oli nimelt kaitsleping, Austria-Ungari oli aga sõja algaja. Peale selle oli itaallastel küllalt põhjust karta, et Inglismaa sõtta astub. Itaalia pikad, kaitsmatud rannad oleksid niisugusel korral jäänud Inglise sõjalaevastiku kallaletungi alla.

2. augustil läksid Vene sõjaväed üle oma riigi idapiiri, kuna Saksa sõjaväed ületasid mitmes kohas Prantsuse piiri ja sisse marssisid ka erapooletusse Luksemburgisse. Saksa ametlik sõjakuulutus Prantsusmaale anti 3. augustil, põhjendades muuseas sellega, et Prantsuse lendurid olevat lennanud Saksamaa ja Belgia kohal ja mõnes kohas heitnud raudteele pomme. Need väited olid alusetu ja mõttetu.

3. augustil lükkas Belgia Saksa ultimaatumiga tagasi ja nii oli ka tema sõtta tõmmatud.

Inglise seisukoht ei olnud veel lõplikult selgunud. Teatavasti ei pooldanud kogu inglise rahvas sõja alustamist, ja osa ajakirjandust kõneles kõvasti sõja vastu. Sõja vastu seisid ka paljud tööerakonna mõjuvad juhid, eesotsas Ramsay Macdonald'iga. Saksa välja astumine Belgia vastu tõi aga inglise seltskonna meeleolus põhjaliku pöörde.

Juba 31. juulil oli Inglise välisminister Grey lasknud Inglise saadikuid Pariisis ja Berliinis järele küsida, kas Prantsuse ja Saksa valitsused peavad kinni Belgia erapooletusest. Prantsuse valitsus oli kohe vastanud jaatavalt, kuna Saksa valitsus oli seletanud, et vastus paljastaks Saksa sõjaplaani.

3. augustil pidas Grey alamkojas suure kõne, milles ta selgitas Inglismaa kohustusi Belgia ja Prantsusmaa suhtes. Inglismaal ei ole — seletas Grey — mingeid siduvaid kokkuleppeid Venemaaga ega isegi Prantsusmaaga. Kui Algecirase konverentsi päevil Prantsuse valitsus oli küsinud Inglismaa seisukohta, oli ta niihästi Prantsuse kui ka Saksa saadikutele vastanud, et Inglise seisukoht oleneb Inglismaa üldisest vaatest ja kõigepealt parlamendi otsusest, arvab aga omalt poolt, et kui Maroko pärast Prantsusmaale sõda kuulutatakse, siis Inglismaa toetab Prantsusmaad sõjariistadega.

Kui 1911. aasta suvel ja sügisel Maroko pärast oli jälle tekkinud sekeldusi ja Prantsuse ning Inglise valitsuste vahel oli jälle kõneldud sõjalise koostöö võimalustest, oli ta Prantsuse valitsusele ametliku seletuse andnud, mille tähtsaim koht lausub: „Viimaste aastate kestes on Inglise ja Prantsuse maa- ja mereväe esindajad omakeskel nõu pidanud, kuid iga kord on asunud seisukohal, et need arutlused ei piira kummagi valitsuse vaba voli otsustada tulevikus, kas ta hakkab teist sõjariistus jõuga aitama.“

Nüüd on tulnud silmapilk, millal Inglismaa peab seisukoha võtma. Prantsusmaa on suurema osa oma sõjalaevastikust viinud Vahemerele tingimusega, et Inglismaa omalt poolt kindlustaks Prantsuse rannikute julgeolekut Atlandi suunast. Kui meie sel silmapilgul seisukohta ei võta, mis teeb siis Prantsusmaa oma sõjalaevastikuga Vahemerel, mida ta ei julge sealt ära tuua, kuna ta ei

tea, millisele seisukohale meie asume, ja ühtlasi peab ta nägema, kuidas kogu ta põhja- ning läänerannikud jäävad kaitseta ja lahti-seks Saksa sõjalaevastiku kallaletungile sellises sõjas, millest võib sõltuda kogu Prantsusmaa olelu? Oletagem, et Prantsuse sõjalaevastik peaks siis Vahemerelt lahkuma ja et Itaalia, kes nüüd on seetõttu erapooletu, et ta peab praegust sõda mitte kaitse-, vaid pealetungisõjaks, arvab siis võimalikuks erapooletusest loobuda. Oletagem, et ta teeb seda just sellisel hetkel, millal meie isegi peaksime sõtta astuma Briti huvide kaitseks Vahemerel. Meil ei ole Vahemerel nii suurt sõjalaevastikku, et see suudaks teiste riikide ühendatud sõjalaevastikkudele tõhusalt vastu panna. Kuidas läheks aga asi siis Põhjamerel, kui peaksime sealt oma Vahemere-sõjalaevastikule abi saatma? Prantsusmaal on siis õigus teada saada, ja seda otsekohe, kuidas suhtume praegusele sõjale. Olen andnud Prantsuse saadikule järgmise seletuse: „Mina olen volitatud kinnitama, et kui Saksa sõjalaevastik Inglise kanalisse tungib, või püüab Põhjamere põhjapoolse osa kaudu Prantsuse rannikutele või mereliiklemisele kallale tungida, siis annab Inglise sõjalaevastik Prantsusmaale kõike seda kaitset, milleks ulatuvad ta jõud“. On selge, et see kinnitus vajab parlamendi heakskiitmist ja et valitsus ei pea seda oma tegevusele enne kohustavaks, kui tarvidus nõuab.“

Edasi seletas Grey Prantsuse ja Saksa suhtumist Belgia erapooletusele ja ütles, et Inglismaa elulisemad huvid nõuavad Belgia iseseisvuse säilitamist. Kui kaob Belgia iseseisvus, siis on lõpp ka Hollandi iseseisvusel. Alamkoda peab seepärast arvesse võtma, millisesse hädaohtu Inglise huvid satuvad, kui meie nüüdses kitsikuses oma seisukohta selgesti kindlaks ei määra.

Lõpuks tähendas Grey, et Saksa võit võiks olud Lääne-Euroopas nii täieliselt Saksa heaks muuta, et tulevasel rahutegemisel Inglismaa ei saaks oma huvisid rahulikul teel küllaldaselt kaitsta ja, mis on veel kõige halvem, oleks kadunud usaldus inglise moraali vastu väikerahvaste ja rahvusvaheliste lepingute kaitsjana.

Selles välisministri kõnes on küllalt selgesti ette toodud põhjused, mis sundisid Inglismaad osa võtma Maailmasõjast. Kõlbeline kohustus Prantsusmaa ja Belgia vastu, kuid ühtlasi — ja kahtlemata eeskätt — oma enda huvid.

Juba 15 aastat oli Saksamaa töötanud, et võtta Inglismaalt ülevõimu merel ja Venemaalt Balkanil ning saada ise maailma valitsejaks.

Küll ei mõtelnud Saksamaa hegemooniat taotledes otse sõjale, aga see taotlus viis teda teravasse vastuollu Vene- ja Inglismaaga. Sakslastele tuli Inglismaa sõtta astumine üllatusena, ehk küll nad oleksid pidanud mõistma, et inglased ei saa sellest kõrvale jääda. Kuigi sakslastele oli teada inglaste suur rahuarmastus ja vastumeelsus sõja suhtes, hindasid nad inglaste neid omadusi siiski

kõrgemalt kui selle rahva kaugelenägelikkust. Inglise poliitilistele juhtidele oli selge, et kui Saksamaa jääb Maailmasõjas võitjaks, muutub Inglismaa seisukord väga raskeks. Sakslaste kallaletung Belgiale tegi selle asja selgeks ka inglise rahvale. Ilma rahva nõusolekuta ei saa aga demokraatlik maa midagi tõsisemat ette võtta.

4. augustil esitas Inglise valitsus Saksa valitsusele ultimaatum, milles nõuti Belgia erapooletuse säilitamist. Samal päeval läksid Saksa sõjaväed üle Belgia piiri. Inglise ja Saksa suhe katkes. Saksamaa oli teinud suurima poliitilise rumaluse.

Austria-Ungari sõjakuulutus Venemaal esitati alles 5. augustil, ja Inglismaa oma Austria-Ungarile 13. augustil. Euroopa suurriigid, peale Itaalia, olid nüüd juba kõik sõtta astunud ja oli alanud rahvaste suurim võitlus, mida inimsugu eales on näinud. Hiljem tuli veel hulk riike juurde, osa ainult vormiliselt. Nendel oli selles heitluses küll teise järgu tähtsus, kuigi ka nemad selles etendasid oma osa, eriti Balkani riigid ja Türgimaa. Suurema tähtsuse omas vaid Itaalia ja Põhja-Ameerika Ühendriikide osavõtt Maailmasõjast.

Sõtta keskriikide vastu — osalt ainult nimeliselt — astusid järgmised riigid: Serbia, Vene, Prantsuse, Belgia, Briti, Montenegro, Jaapan, Itaalia, Portugal, Rumeenia, Põhja-Ameerika Ühendriigid, Kuuba, Panama, Boliivia, Kreeka, Siiam, Libeeria, Hiina, Peruu, Uruquay, Brasiilia, Ecuador, Guatemala, Nicaragua, Haiti ja Honduras.

Muide Põhja-Ameerika Ühendriigid ei kuulutanud sõda Türgimaale, kuigi nad sõdisid Saksa ja Austria-Ungari vastu.

Nii seisis siis 26 riiki 4 riigi vastu.

Sõja süttimise eelõhtul ja veel hiljemgi käisid rahvaste kirelained kõikjal väga kõrgelt ja kõigis maades korraldati massilisi meelevaldusi sõja kasuks.

Vaenlike maade kodanikud, kes sõja puhkemisel juhtusid olema võõrsil, said sageli väga palju kannatada isegi niisugustel juhtumitel, kui nad veel enne sõjakuulutust pääsesid üle piiri. Eriti toorelt käisid võõrastega ümber sakslased, osalt ka venelased. Prantslased seevastu olid palju mõõdukamad, mida tuleb peamiselt seletada nende kõrge kultuuriga. Inglise käitused ka sel puhul džentlmenidena. Muide, kui Inglismaa kuulutas Saksamaale sõja, anti Saksa saatkonnale erarong Harwichi, kus aukompanii vaenliku riigi saadikut sadamas vastu võttis.

Peterburis purustas rahvas Saksa saatkonna hoone sisustuse täieliselt.

Hamburgis jäi üks taanlane restoranis istuma, kui lauldi „Deutschland, Deutschland über alles“. Ta peksti vaese omaks.

Kui Berliinis ühes kohvikus Franz Josephile „elagu“ hüüti, jäi vanem, korraliku välimusega härra, kes oli süvenenud lehe lugemisse, istuma. Tal rebiti rõivad puruks ja ka ta ise sai rohkesti lööke. Hiljem selgus, et see oli austerlane, vanameelne kodanik.

Vene haridusminister Kasso, kes sõja puhkemisel juhtus olema Saksamaal, istus enne mitu korda kinni, kuni ta viimaks saadeti üle piiri. Vahepeal ähvardas rahvahulk teda üles puua.

Ühes Berliini kohvikus, nagu kirjutasid saksa lehed, kolgitud läbi Saksa tagavaraväe ohvitser, sest et ta küllalt ruttu üles ei tõusnud, kui hakati laulma isamaalist laulu.

Peterburi saksa lehes *St. Petersburger Zeitung* jutustas üks saksa daam, Vene alam, kes sõja puhkemisel oli Saksamaal, kuidas teda Breslaus kinni võetud ja vangi viidud, kus juba 300 Vene alamat ees olnud ja kuhu uusi järjest juurde toodud ning kus nendega nagu kurjategijatega ümber käidud. Mehed 18—42 a. vanuses jäetud vangi, lapsed, naised ja vanemad mehed kihutatud püssipäradega pekstes jaama ning toodud lahtistes söevagunites üle piiri. Kõik reisikohvid ja asjad võetud ära. Sellel daamil võetud ära isegi käsitasku, kuigi ta oli politseinikku jumala-keeli palunud, et see jätaks talle käsitasku alles. Ei jäetud ühtki särki ega jakki, vaid kõik läks „sõjasaagiks“. Kui need 800 inimest viimaks üle piiri jõudnud ja Vene külas põrandal õlgedel lamanud, arvanud nad end olevat paradisis. „Mu süda põleb, kui ma mõtlen mahajääjate ja mõnede naiste peale, kes üldse ei tea, kus nende mehed on. See peab ju hulluks tegema!“ ütles see haritud saksa daam.

Mitmed kaotasidki mõistuse, mitmed langesid hüsteerikasse, juhtus enneaegu sünnitusi.

Selliseid sündmusi oli palju. Siiski, vähemalt eestlasi, kes olid jäänud Saksamaale ja sealt enne sõja lõppu ära ei pääsenud, koheldi hiljem seal üsna rahuldavalt, vahel isegi hästi.

„Seisukord on arenenud nii kiiresti,“ ütles Inglise välisminister Grey alamkojas 3. augustil, „et haruldaselt raske on ütelda, mis õieti on juhtunud.“

Tõepoolest süttis Maailmasõda väga kiiresti. Tundus, nagu oleksid inimesed liiga kaua elanud rahus ja neid kiskus nüüd vastustamatu jõud võitlusse ning vastastikusse hävitamise. Kõik katsed sõda vältida jätavad nüüd tagantjärele vaadatuna väga haleda mulje selle hiigeljõu kõrval, mis viis rahvad kokkupõrkele.

Sõja puhkemise kajastusi Eestis.

1914. aastal seisis Eesti alles tihedas riiklikus ühenduses Venemaaga ja seepärast avaldasid Vene riigi seismised sündmused ka Eestile oma mõju. Kuigi raske poliitiline surve oli seltskondliku

vaba algatuse ja isetegevuse kaunis tugevasti alla surunud, ei olnud politseilised vahendid siiski suutelised täiesti maha suruma seltskonna protestiavaldusi poliitilise olukorra vastu.

Samal ajal, kui Prantsuse president R. Poincaré 1914. aasta suvel külastas Peterburit, streikisid töölised paljudes Venemaa linnades. Nii streikis üksi Peterburis umbes 130 tuhat töolist, 22. juulil seisisid trammid ja tänavatele ehitati barrikaade. Kokkupõrgetel politseiga sai Peterburis surma 50 töolist, haavata 8 politseiohviteri, 15 jaoskonnaülevaatajat ja 50 linnavahti.

Streik, mis algul kandis majanduslikku laadi, sest majanduslikele nõudeile lisandusid poliitilised tingimused alles hiljem, ulatus ka Tallinnasse. Seal streikisid Dvigateli, Lutheri, Böckeri, Wiegandi, Johanson, Krulli, Volta, Vene-Balti tehased ja ka trükikodade töölised. Eesti ajalehed ei ilmunud, vene ajalehed ilmusid pooles kaustas, saksa lehed aga täies suuruses. Tehti ka katseid toime panna meelevaldusi, mida aga politsei takistas.

Kogu vene vabameelne ajakirjandus leidis ühel meelel, et streigis on süüdi vaid valitsus, kes tööliste raske majandusliku seisukorra parandamiseks midagi ette ei võta. Mitte ilma tõsise põhjusega ei olnud Venemaal 1914. aasta maikuul tervelt 800 streiki.

Eriti tähelepanu väärivad tuntud parempoolse rahvusliku lehe *Novoje Vremja* kirjutus tähendatud streigi puhul.

„Võimata on,“ kirjutab *Novoje Vremja*, „küsimumust lahendada ainult politseiliste vahenditega. Kas ei ole tõepoolest õpetlik: Inglismaal, Saksamaal ja Prantsusmaal valitseb täieline vabadus sotsialistide kihutustööle, seal on miljonid töölised sotsiaaldemokraatlikes ühingutes, mis ametlikult olemas, kuid ühelgi Prantsuse, Inglise või Saksa sotsiaaldemokraadil pole iialgi pähe tulnud mõtet purustada kogukondadele kuuluvaid tramme, riigiraudteedel lahti kruvida rööpaid jne. Kultuurilise klassiteadvuse kasvamine ei edenda mässulise ulakuse nähtusi, vaid teeb nad võimatuks, aga lühinägelikkusega valmistatakse meil soodsat pinda kõiksugustele metsikutele väljaastumistele... Kuna teistes maades sotsiaaldemokraatlik kihutustöö on vabalt lubatud ja see ei ole riigile sugugi hädaohtlik, ei saa meie juures tööliste koosolekutest, seltsidest jne. üldse rääkida... aga valitsev bürokraatia arvab siiski, et sekeldused tõusevad ainult selle läbi, et vabadust on liiga palju.“

Ometi ei tahtnud valitsusvõimud teha mingeid järeleandmisi ja Peterburis otsustati, kui streik hakkas juba raugema, et meelevalduste puhul tuleb rahva vastu välja astuda täie valjusega — kui meelevaldajad laiali ei lähe, siis algul anda kogupauk õhku ja kui see ei aita, siis lasta rahva hulka.

Nagu kõikjal, kus rahva ja valitsuse vahel vaba rahvaesinduse ja vaba ajakirjanduse kaudu puudub võltsimatu ja siiras side, ei tundnud ka Vene valitsus rahva tõelist meeleolu. Streigid

ja muud rahutused pandi vaid kuritahtliku ässituse arvele, rahvast oma südames peeti keisrile täiesti ustavaks, mida peale muu tõendasid sagedased truualamluse-telegrammid kõigist Venemaa nurkadest, kuigi need enamasti olid saadetud kohapealsete võimumeeste-pugejate algatusel ja korraldusel.

Kui valitsus oleks küllaldaselt tundnud rahva tõelist meeleolu, siis oleks ta võib-olla tõesti talitanud vabameelse ajakirjanduse nõuannete järgi ja oleks Serbia jätnud ta saatuse hoolde.

Prantsuse president Poincaré Peterburis. President ja Vene keiser Nikolai II tervitavad madruste aukompaniid.

Samal seisukohal asus ka e e s t i ajakirjandus enne sõja kuulutamist, kui juba karta oli, et sõda on raske vältida. Sellal, kui vene vanameelne ajakirjandus kooris sõjalaulu laulis, tähendati eesti ajalehtedes, nagu ka vene vabameelsetes ajalehtedes, et kauge Serbia huvid ei seisa Vene omadega o t s e s s ühenduses ja Venemaa ei tee õigesti, kui ta Serbia pärast sõtta astub, sest rahvas ei taha sõda, pealegi ähvardab põua tõttu viljaikaldus — Vene niusaaki arvati eelmise aasta omast 600 miljoni puuda võrra vähemaks, mitmel pool oli katk lahti puhkenud, kohati pidid koolid kinni jääma.

Ilmastik oli 1914. aasta suvel kuri, nagu suurt sõda ennustav. Kohati, ka Eestis, valitses kange kuumus ja põud ühes metsade põlemisega, nii et suitsupilvi ja -lõhna levis üle maa. Venemaal

möllasid kohati jälle hirmsad tormid ja suured vihasajud, mis tegid rohkesti kahju ja hävitasid põllusaagi. See kõik ei võinud rahva meeleolule mõjuda kuigi hästi ega tõsta ta sõjakust.

On loomulik, et kui Austria-Ungari kuulutas Serbiale sõja, siis tekitas see ka meie maal juba algusest peale küllalt rahutust. Kohe hakkasid ringi käima mitmesugused ärevad jutud ja juba mõnigi astus sõja hirmul samme, mida ta hiljem kahetses. Ajakirjandus oli sunnitud rahvast hoiatama: „Peame hoidma, et sõda meile suuremat kahju ei teeks, kui tema tagajärjed iseendast on.“ Seisukord oli aga äärmiselt tõsine, sest ka seltskonnas oli väga vähe usku, et alanud sõda jääb vaid Austria-Ungari ja Serbia sõjaks, kuigi ei olnud veel täiesti kadunud lootus, et erapooletute suurriikide vahe-
talitusel õnnestub seisma panna sõja levikut kogu Euroopale.

Kuid: „Painajalik hirm tulevate koleduste eest halvab mõistust ja paneb igasugused pikemad arutused vaikima,“ lausus *Päevaleht* Austria-Ungari sõjakuulutuse puhul, ja sellega väljendas ta tabavalt seltskonna meeleolu noil ärevail ja rahutuil päevil.

Eesti ajakirjandus kirjutas — niipalju kui olud lubasid, nad lubasid aga õige palju — ka siis, kui Austria-Ungari ja Serbia sõda oli juba puhkenud, kindlasti Vene sõjast osavõtu vastu.

Sõja tekkimise peasüüdlaseks peeti kindlasti Saksamaad. Arvati, et tema peab silmapilku kõige soodsamaks liitlaste — Venemaale ja Prantsusmaale — jõu murdmiseks, kuna need ei olnud veel jõudnud oma sõjajõudude ümberkorraldust lõpule viia. Kui Saksamaa ootaks veel, siis ei oleks tal enam kunagi lootust murda Venemaa jõudu, kuna ta seda nüüd nähtavasti lootis teha. Kuid vaatamata kõigele sellele peaks Venemaa sõjast siiski kõrvale jääma, sest „nüüd on tüli kahe naabri vahel, mis Venemaasse otseselt kuidagi ei puutu“. Ka meelevaldustele, mida pärast Austria-Ungari poolt Serbiale sõja kuulutamist Venemaal hakati võrdlemisi rohkesti toime panema, ei tulevat anda mingit tõsisemat tähendust, sest valitsus teadvat ise kõige paremini, kui kerge on niisuguseid meelevaldusi korraldada.

Agas kui Saksamaa Venemaale sõja kuulutas, siis muutus eesti seltskonna meeleolu k o h e j ä r s u l t. Mõisteti üldiselt, et nüüd on jõudnud kätte aeg, millal meil ei tule läbi elada mitte ainult suuri kannatusi, vaid mis ka meie ellu võib tuua suure pöörde. Seltskonna meeleolu väljendas kujukalt *Päevaleht*:

„Sõja ja verevalamise eest hoiame meid, armas Issand Jumal!“ Nii palvetasid usklikud juba paljude aastasadade eest... Meie ei tohi meelt heita, ei tohi pead kaotada. Inimesed on kõige raskemad ajad üle elanud, ja ka meie peame neist katsetest üle saama, mis meil peaksid ees seisma. Meie kodumaa pind on 200 aastat vaenuvägedest tallamata olnud, aga kui peaks saatus otsustanud olema nüüd meid jälle katsuma tulla, siis võtame seda vastu selle kindla

teadmise, et see katseaeg möödaminev on, ja et meie pärast siin edasi elada tahame, edasi elama peame.“

Arvestades võimalust, et Saksa sõjaväed tungivad Eestisse, lausus *Päevaleht*:

„Saksa sõjavägede siinviibimine võib ikka olla ainult ajutine, olgu see aeg nii pikk või lühike kui tahes.“

Siiski kaotasid inimesed algul peaaegu. Niipea, kui rahvale teatavaks sai, et sõda tõenäoliselt on paratamatu, hakati tormi jooksma pankadele ja toiduainete kauplustele. Kuigi suuremate hoiusummade omanikud asjale suhtusid üldiselt rahulikult, olid pangad siiski sunnitud väljamakse osalt piirama. Nii otsustasid Tartu ühistegeliste laenuasutiste juhatajad iga üksikut rahandusnõudmist rahuldada vaid 25 rubla suuruses.

Toiduainete kauplustest osteti peamiselt jahu — „et aga leiba saaks!“ — ja suhkrut. Nende ainete hinnad tõusid mitte tundidega, vaid isegi minutitega.

Paljudes kauplustes said tähtsamad kaubad otsa ja mõned poed isegi suleti.

Rahva meeleolu esimestel päevil pärast sõjakuulutust, nagu ta oli peamiselt Tallinnas, osalt ka Tartus ja teistes linnades, iseloomustas *Päevaleht* järgmiselt:

„Ajalehtede hoiatused ei mõjunud, inimesed olid nagu palavikus. Pileti saamist vaksalis oodati mituteistkümmend tundi, ootetuumid olid kiilunud täis, nii et liikumiseks mahti ei olnud, vagunites ei leidnud inimesed enam ruumi, asjad ja pakid läksid paljudel kaduma või said rikutud. Linnas osteti toiduainete poed mõne tunni jooksul tühjaks, nii et hilisemad ostjad enam kõige tarvilikumaid asju ei saanud. Paljud kaupmehed tarvitasid, nagu osavad taskuvargad, inimeste ärevust oma kasuks ja tõstsid iga silmapilk kaupade hindasid. Kes nädala algul maalt Tallinna tuli või siit kuskile eemale sõitis ja seda rahva meeletut jooksmist, põgenemist, rüüsemist nägi ning sellest teistele jutustas, see tekitas kuulajates arvamise, et Tallinnat juba purustatakse, et inimesed põlevatest ja kokkulangevatest majadest hädavaevalt eluga on pääsenud. Ja nii tekkisidki maal kuulujutud, et Tallinn suurelt osalt juba ära on hävitatud, majad purustatud, inimesed tapetud jne. . . . Kuid Tallinna elanikud toibusid esimesest ehmatuses varsti. . . . Venemaa ei olnud sõjaks ette valmistatud, seepärast peeti meie seisukorda väga raskeks. . . . Nädala jooksul selgus, et meie randadel ei ole Saksa sõjalaevastiku poolt hädaohtu karta. Inimeste meeleolu rahunes tunduvalt, eriti pärast Inglismaa sõtta astumist.“

Hirm ja koos sellega ärevus, mis sõja puhkemisel tavaliselt tekib kõikjal, kus ühiskond ei ole sõjaks sihilikult ette valmistatud ja distsiplineeritud, oli Maailmasõja süttimisel Tallinnas eriti seletatav veel sellega, et rahval puudusid vajalikud andmed Tal-

linna kindluse seisukorra kohta. Teati vaid üldiselt, et kindlust on juba mõned aastad ehitatud, kuid et ta ei ole veel kaugeltki valmis ega korras. Ka Vene sõjalaevastikku ei olnud rahval kuigi palju usku, iseäranis viimase Vene-Jaapani sõja kogemuste tõttu. Kardeti, et kui Saksamaa oma tugeva sõjalaevastiku Tallinna alla saadab — siin oli merekindlus — siis ei ole venelastel palju midagi vastu panna, mis võiks linna päästa pommitamisest. Kuulujutud, mida niisugusel puhul alati tekib ja mis levides võtavad järjest hirmuäratavama kuju — *crescit fama eundo!* (kuulujutt kasvab liikudes) — mõjusid selleks kaasa, et inimesed põgenesid, kuhu vähegi said, kui mitte mujale, siis vähemalt Tallinna ümbruskonna küladesse. Kõige rohkem püüti, kellel see võimalik oli, saata Tallinnast eemale naised ja lapsed. Kui näiteks jutustati, et Saksa allveelaevu, torpeedolaevu ja lennukeid on nähtud üsna Tallinna lähedal, siis peeti loomulikuks, et neile luurajatele järgnevad varsti Saksa võimsad dreadnoughtid. Ja hirmuga küsiti päevast päeva: „Mis teeb Inglismaa? Kuhu jääb Inglismaa?“

Usk inglasteresse, nende võitmatusse sõjalaevastikku oli rahva keskel kõikjal äärmiselt kindel. „Kui inglane tuleb,“ kirjutas *Postimees* kohe Saksa sõjakuulutuse järel, „siis on Saksa võim merel murtud ja maal vankuma pandud.“ Nii arvati meie rahva keskel üldiselt. Ja samasuguse piinava ärevusega, nagu paljud tallinlased 12. detsembril 1918. aastal ülal Patkuli kantsil ootasid Inglise sõjalaevastikku, olles kindlad, et see toob päästmist, samasuguse painajaliku rahutusega oodati Inglismaa poolt sõja kuulutamist Saksamaale. Kui see viimaks tuli, rahunesid meeled kohe. Pankadesse hakkas raha tagasi voolama, toiduainete hinnad hakkasid langema ja kõike oli jälle saada külluses.

Osalt mõjusid hindade uuesti langemisele kaasa ka Tallinna kindluse komandandi valjud määrused, mis liiakasuvõtjaid ähvardasid raske karistusega — kuni 3 tuhande rubla rahatrahvi või 3-kuuse vangistusega. Kogu maal pandi maksma sõjaseadus, Tallinnas aga piiramisseadus, alkoholi müük keelati algul mobilisatsioonipäevil, hiljem aga täieliselt. Kõige selle tagajärjel — sõja otsese hädaohu eemale jäämine ja vali kord — rahunesid meeled varsti täiesti, nii et väliselt ei olnud Eestis sõjast õieti palju tundagi.

Seesmiselt oli lugu muidugi sõja algusest peale hoopis teine.

„Nüüd on tunnid,“ kirjutas *Päevaleht*, „kus tuhandetel tunne süda valu, mida suu ei suuda ütelda... Ka tõsistel, elutormis karastatud meestel lähevad silmad märjaks, kui nad meeleheitel käsi ringutavaid naised, nagu hirmunud linnupoegi nutvaid lapsi näevad, kes oma perekonnapead, venda, poega, peigmeest või kallist sõpra ja sugulast ära saadavad... Meie äraminejad vennad aga teadku, et

mahajääjad iga tund, iga silmapilk oma täie südamega, täie osavõ-
tuga vaimus nende juures viibivad ja kasaka-ema viisil (Lermon-
tovi luuletuse järgi) ütlevad:

„Hakkan ihkeis palavates
Sind siis ootama
Terved päevad palvetades,
Öösel uneta.“

Üldiselt teati, et sõda kujuneb raskeks ja vististi ka pikaldaseks, kuigi ei puudunud arvamised, mida avaldasid isegi ajalehed, et ta võib juba järgmisteks jõuludeks lõppeda. „Aga ühtlasi täidab inimeste südant,“ kirjutab *Päevaleht*, „kirjeldamatu vaen Saksamaa vastu. Põhjuseks on muidugi kõigepealt see, et Saksamaa meile ilma ühegi põhjuseta kallale tungis, aga sinna juurde tulevad ka ajaloolised põhjused. Meie rahval ei ole iial sõbralikke tundeid olnud Saksamaa vastu ja sealsed esimesed kallaletungimised on meil isade jutu järgi veel meeles... Ühel talutaadil on kolm poega teenistusse kutsutud, suur talutöö vanamehe vaevatud õlgadele jäänud. Aga ta ei kaeba ega kurda, vaid ihaldab ainult nii kaua elada, et näha, kuulda saada, kuidas sakslane kolkida on saanud. Niisugune vaade sõja peale on rahva seas üldine.“

Näiteid rahva sõjaka, kuid ühtlasi võrdlemisi rahuliku meeoleolu kohta võiks tuua üle kogu maa. Nii lausunud Pärnus üks naine:

„Mina saadan täna oma mehe, kaks venda, homme kaks poega sõtta. Ma ei nuta. Meie vaenlased on meile küllalt piina valmistanud. Nüüd lähme Saksamaa vastu sõtta. Mina ei ole sõjamees, aga ma ise lähen halastajaõeks. Tasume oma vaenlastele kätte.“

Üks Viljandi vanem tagavaraväelane lohutanud naist naljates: „Ega ma kauaks jää, meil seal tükitöö, notin oma jao saksu maha ja tulen koju.“

Tartus andis mees riigile kaks head hobust ära. „Nüüd oleme siis kroonu päralt! Katsun raha hobuste eest ruttu kätte saada ja siis kasarmusse. Aega on vähe!“

„Vaata, kui tublid poisid, tublid ilma erandita!“ ütelnud üks Vene ametnik, sõjaväeteenistus-komisjoni liige, oma tuttavale, näidates tänaval möödamarssivatele eestlastest tagavaraväelastele.

Just nagu meie rahva loomuga kokku sünnib: ka valu ja kurbust oskab eestlane vaikselt kanda ja suudab kurbuses loota. Tal ei puudu peale külgesündinud sõjakuse ka huumorimeel ja endavalitsuse jõud. Tõepoolest tagavaraväelaste ärasaatmisel ei olnud kuskil näha ainustki meest, kes ei oleks lahkunud kindlas meeles.

Eriti hea mulje jättis, et rahvas noil ärevail päevil, kus kired olid kõikjal valla pääsenud — Peterburis lõhuti Saksa saatkonna hoone sisustus ja rüüstati ka sakslaste kauplusi — ka sakslaste suhtes

jäi tagasihoidlikuks ja mõõdukaks, kuigi ta teravalt mäletas oma endisaja kannatusi ja loomulikult ei olnud unustatud ka 1905. aasta karistussalkade metsikut tegevust, mille juures kohalikud sakslased sageli õige kurba osa olid etendanud. Isamaaliste meeleavalduste puhul, mida sõja algul mõnes linnas, küll õige vähesel määral, toime pandi, kogunes kord osa meeleavaldajaid Tartus Saksa Käsitööliste Seltsi maja ette ja hüüdis „maha sakslased“, aga järgmisel päeval manitses *Postimees* rahvast selliseid meeleavaldusi mitte teha, pealegi suhtus ka valitsus nendele eitavalt ja nad ei kordunud enam.

Sellised vaenupuhangud sakslaste vastu olid vaid hetkelised ja nendega võib ka seletada näiteks juhtumit, kus Viljandi tagavara-väelased, kes sõjateele asusid, saksa soost õpetajalt armulauda vastu ei võtnud, vaid nõudsid eesti õpetajat. Esimese spontaanse vaenupurske järel muutus eestlane jälle rahvuslikult sallivaks, mis muuseas tuli ilmsiks abivalmisolekus nende Saksa ja Austria-Ungari kodanikkude suhtes, kes sõja puhul Baltimaadelt Vene sisekubermangudesse välja saadeti. Paljud neist olid Eestis kaua elanud, mõned isegi siin sündinud ja ei osanud saksa keeltki. Kõik nad pidid oma teenistuskohad ja ettevõtted lühikese aja jooksul maha jätma ja mõnigi neist sai seejuures tunda suuri raskusi. Niisuguseid inimesi püüdsid sageli abistada mitte üksi kohalikud sakslased, vaid ka eestlased. Igatahes ei kuulunud eestlased nende hulka, kes tunnevad vaenu üksikute isikute vastu vaid seepärast, et need on vaenliku riigi kodanikud.

Eesti rahvas püüdis sõja alguses küllalt tõsiselt suhtuda nõudele, mille Vene keiser sõjamanifestis avaldas: „Olgu unustatud raskel katsumistunnil kõik tülid!“ Sama mõtet väljendas Vene duuma koosolekul 8. augustil 1914. a. ka Läti saadik Goldman, kes Balti saadikute nimel kõneldes muuseas ütles:

„Meil on Balti sakslastega palju arveid õiendada, aga praegu ei hakka meie nendega rehkendama. Kui rasked ja ähvardavad päevad mööduvad, siis anname meie need teile läbi vaadata ja ma usun kindlasti, et rahupäikese uuel valgusel need eelarvamised kaovad, mis mõnel praegu veel võivad olla. Praegu on aga meil, lätlastel ja eestlastel, üks eesmärk, ühise vaenlase pealetung tagasi tõrjuda. Ja praegusel ajaloolisel silmapilgul annan ma Eesti ja Läti rahvasaadikute nimel teada, et meie, lätlased ja eestlased, selles pühas ja õiges võitluses vene rahvaga lõpuni käsi-käes käime.“

See töotus ei olnud tookord paljas sõnakõlks, sest milline Vene võim Baltimaadel oligi, Saksa võimu ei tahtnud siia eestlased ega lätlased milgi tingimusel.

Kuigi eesti rahva kindel ja teatud määral vaimustatudki meeleolu seisis väljaspool kahtlust, ei saa siiski jätta mainimata, et 10. augusti ööl levitati Tallinnas proklamatsioon, milles

Vene duuma ajalooline koosolek 8. augustil 1914. a.

soovitati keelduda sõtta minemast. Tähendab, need jõud, mis viisid viimaks hukkamisele tsaristliku Venemaa, olid alles tegevuses, muidugi mitte ainult Eestis, vaid kogu Venemaal. Neid ei suutnud hävitada ka sõda, mis võis Venemaale tuua hiigelkaotusi. Otse vastupidi, nagu Vene-Jaapani sõjaski, lootsid need jõud — seekord täie õigusega —, et uus sõda viib nad võimule.

Kuid sellist sõjavastast ollust leidis Eestis tõenäoliselt siiski väga vähe. Rahva suur enamus oli asunud seisukohale, et hoolimata raskusist, mis sõda toob üldiselt ja üksikult, tuleb oma maa kaitseks pingutada kogu jõudu. Ka vabatahtlikult sõtta minejate

hulk oli küllalt suur. Nii tuli Tartus lühikese ajaga kokku 400 vabatahtlikku, kellest küll osa sõjaväeteenistusse ei kõlvanud. Ka teistes linnades ei olnud vabatahtlikest puudus, näiteks tuli Viljandis otse esimestel päevil kokku 80 meest.

Maal ei avaldanud sõja puhkemine kaugeltki nii erutavat mõju nagu linnades, sest maal asuvad inimesed hõredalt ja on liiga kinni oma igapäevase töö muredes. Sõda algas viljakoristamise kibedamal hetkel, seetõttu tekitas ta põllupidajatele küllalt muret. Hulk tööjõudu nii inimeste kui hobuste näol mobiliseeriti sõjaväkke. Tuli tõsiselt arvestada, kuidas töödega toime tulla. Nagu linnainimesi haaras jahu- ja suhkrupalavik, nii joosti maal tormi peamiselt soolale, kuna maainimestel seda rohkesti tarvis läheb, ka loomadele. Endistest aegadest teati aga, et soola hankimine sõja ajal võib muutuda üsna raskeks. Leidus ka neid, kes seisukorrale vaatasid üsna tumedalt ja neil kadus tööhimu. Kuna endised sõjad — juba paarisaja aasta kestes — olid meist jäänud kaugele, kujutles nüüd nii mõnigi, kuidas sõda marssivate sõdurite näol pommirahe ja kuulivihma saatel külla veereb, purustades, hävitades, põletades.

Kuid siiski peab tunnistama, et inimesed pidasid end ülal üldiselt väga rahulikult ja külmavereliselt. Sõja ettevalmistuse kohustusi täideti hoolega ja korralikult. Esimene ärevus vaibus pea ja endise agarusega asuti oma igapäevase töö juurde. Püüti rohkem kui harilikult üksteist töös aidata. *Postimees* soovitas korraldada võimalikult rohkesti talguid, kuid ilma hariliku alkoholita, mille müük siis oli veel vaba.

Varsti hakkas ka soola ja suhkrut saama peaaegu endise hinnaga, pealegi nii palju kui taheti. Hobuste eest maksis riik üsna head hinda, välja arvatud kallimad hobused. Kuid ka nende hinna üle ei nurisetud, sest mõisteti, et hobuste sõjaväele võtmine on vajalik. Muidugi oli kahju lahkuda oma heast tööloomast, aga igaüks sai aru, et siin on tegemist paratamatusega. Ja vähehaaval harjuti ka mitmesuguste rekvisitsioonidega.

Ma ja n d u s l i k s e i s u k o r d põllumehel oli sõja algul üldiselt rahuldav. Viljasaak näis põua tõttu kujunevat küll kehva-poolseks, aga põllusaaduste hinnad olid juba tõusnud ja aitasid vähest saaki tasakaalustada.

Inglaste sõtta astumine avaldas ka maal, nagu linnadeski, rahustavat mõju. Usk inglastesse ja nende laevastikku oli kõikumatu. Peeti täiesti võimatuks, et sakslased võiksid sõja võita.

Üldse — maal puudus suur elurõõm — sõja olukorras ei saanudki seda olla — kuid puudus ka suur mure. Muidugi kõneldi palju sõjast ja hakati palju enam kui seni ajalehti lugema, nagu linnadeski. Ajalehtede tiraaž tõusis lühikese ajaga kahekordseks ja hiljem veel enamgi.

Kitsendusi oma tegevuses ja elus said inimesed tunda õieti võrdlemisi vähe, kuigi mõningaid loomulikult leidis. Nii seati sisse sõjatsensuur ajalehtede, osalt ka kirjade suhtes, keelati maal jalgrattasõit, nõuti akende katmist öösiti ja muud sellist.

Halvem oli lugu seepoolest, et sõja puhkemisel mõned töösused, nagu mööblitööstus, rätsepatööstus jne. pidid oma tegevust piirama või osalt täiesti seisma panema.

Kohe sõja kuulutamisel langes nõudmine teatud toodetele, endised tellimised tühistati ja uusi ei tulnud enam juurde. Tagajärjeks oli tööpuudus. Töötutele soovitati minna maale, kus tööd oli küllaldaselt, kuna hulk tööjõudu mobiliseeriti sõtta, töökogus jäi aga endiseks. Osa töötuid toimiski selle nõuande järgi ja siirdus maale. Edasi tekkisid varsti mitmesugused sõjatöösused, mis nõudsid inimkäsi, ka jätkusid varsti uued mobilisatsioonid, nii et tööpuudus ei saanud esialgu muutuda kuigi teravaks, seda enam, et vähehaaval hakkas ka neile tööstusharudele, kus sõja puhkemisel tellimised puudusid, jälle uusi tellimisi tulema.

Muidugi tõi sõda kaasa mitmesuguseid majanduslikke häireid. Näiteks kurtsid majaomanikud, et paljudel tagavaraväelastel, kes sõjaväeteenistusse kutsuti, jäänud üürid tasumata, rohkesti kortereid jäi tühjaks jne. Pankadele tõi omajagu raskusi vekslimoratorium, mis maksma pandi ka Baltimaade kohta ja mis kahtlemata tunduvalt kergendas ärieste seisukorda. Vähehaaval hakkasid ka hoiusummad pankadesse tagasi tulema ja vekslid väljandjad vekslid moratoriumist hoolimata tasuma, teades, et hiljem tuleb seda ikkagi teha, nii et pankade seisukord muutus varsti jälle loomulikuks.

Üheks ühiskonna tähtsamaks ülesandeks oli tagavaraväelaste perekondade eest hoolitsemine. Seaduse järgi oli see küll riigi ülesanne, aga riigi poolt antavad toetussummad olid liiga väikesed, ainult 3 rubla kuus inimese kohta, pealegi läks enne mitu kuud, kui see raha kätte saadi. Tallinnas hakkas kohe pärast sõja puhkemist tagavaraväelaste perekondade toetuse asjast kinni energiline ja algatusvõimeline linnapea J. Poska. Esimese mobilisatsiooni alusel läks Tallinnast sõtta umbes 5 tuhat tagavaraväelast. Nendel jäi ümmarguselt 25 tuhat perekonnaliiget järele. Igaühe ülalpidamiseks arvati kuus 4 rubla, nii et linn pidi toetuseks kuus välja andma 100 tuhat rubla. Selleks lubas riigipank linnale kuni 600 tuhat rubla laenu, mille linn hiljem pidi tasuma riigilt saadavate toetussummadega. Peale selle otsustas linnavalitsus oma ametnikele, kes sõtta kutsuti, edasi maksa täis palk ja alal hoida nende kohad.

Tallinna börsikomitee otsustas tagavaraväelaste perekondadele

anda omalt poolt iga päev 200 maksuta lõunat, millist arvu hiljem veelgi suurendati.

Tartus, kus linna asjade juhtimine oli alles sakslaste käes, arenes tagavaraväelaste perekondade eest hoolitsemise asi märksa aeglasemalt, kuid viimaks hakkas ka Tartu linnavalitsus tagavaraväelaste perekondadele toetust maksma. Selleks otstarbeks kutsuti mõnes kohas ellu ka seltskondlikke organisatsioone.

Üldiselt arenes rahva elu pärast seda, kui sõjakuulutusele järgnenud esimene ärevus oli vaibunud, peaaegu üsna loomulikult ja rahulikult. Mõned väikesed häired, mis harilikult kandsid ajutist laadi, nagu petrooleumi puudus Tartus augustikuu keskel, ei olnud selleks küllalt tugevad, et inimeste meeleolu pikemaks ajaks rikkuda. Mure sõtta läinud omaste pärast näris küll paljusid, aga esiotsa siiski mitte liiga tugevasti, sest sõjategevus ei olnud õieti veel alanud, vähemalt suuremale osale Eestist mobiliseeritud meestele, ja seepärast ei olnud ka veel kaotusi ega osatudki kaotuste võimalikku suurust kujutleda.

Asjaolu, et Maailmasõja-aegsed sõjariistad — eeskätt aga puudulik lennugägi — ei olnud suutelised tagalat kuigi suures ulatuses häirima, andis sõjategevusest otseselt puutumatu rahvale võimaluse oma esimesest kokkumisest ruttu jagu saada. Muidugi etendas seejuures küllalt tähtsat osa ka rahva iseloom.

Edaspidiseid sündmusi Eestis 1914. aastal on vaadeldud käesoleva köite lõpupeatükis.

A

11221

66653

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 01208486 1